

Tony Judt

ZLE SE VEDE ZEMI

Pojednání o naší současné nespokojenosti

ÚVOD

Průvodce zbloudilých

„Nemohu se ubránit obavám, že by lidé mohli dospět k takovému stavu, kdy by považovali každou novou teorii za nebezpečí, každou novotu za obtížný zmatek, každý sociální pokrok za první krok k revoluci a ze strachu, že by je mohl někam strhnout, by odmítali jakýkoliv pohyb.“¹

Alexis de Tocqueville

Na dnešním způsobu života je cosi zásadně špatného. Po třicet let činíme ctnost ze sledování vlastních materiálních zájmů; tato činnost je vlastně to poslední, co zbývá z našeho vědomí společného cíle. Víme, co věci stojí, ale nemáme ponětí, jakou mají hodnotu. Při posuzování soudních rozhodnutí nebo zákonodárných aktů se již neptáme: Je to dobré? Je to férové? Je to spravedlivé? Je to správné? To bývaly klíčové politické otázky, přestože se na ně neodpovídá právě snadno. Musíme se znovu naučit si je klást.

Materialismus a sobeckost současného života nejsou daností lidského osudu. Mnohé z toho, co dnes vypadá jako „přirozené“, má kořeny v osmdesátých letech: posedlost vytvářením bohatství, kult privatizace a soukromého sektoru, rostoucí rozdíly mezi bohatými a chudými. Především však rétorika,

která tyto jevy doprovází: nekritický obdiv k nespoutaným trhům, pohrdání veřejným sektorem či iluze nekonečného růstu.

Tímto způsobem dál žít nemůžeme. Drobný krach z roku 2008 nám připomněl, že neregulovaný kapitalismus je svým vlastním největším nepřítelem. Je nevyhnutelné, že se dříve či později stane obětí svých vlastních excesů a bude znovu žádat stát o pomoc. Pokud se ale jen otřepeme a budeme pokračovat stejně jako doposud, můžeme v příštích letech očekávat mohutnější otřesy.

Přesto se zdá, že si nejsme schopni představit alternativy. I to je něco nového. Ještě poměrně nedávno probíhal veřejný život v liberálních demokraciích ve stínu debaty mezi obránci „kapitalismu“ a jeho kritiky, kteří se obvykle hlásili k té či oné formě „socialismu“. Již začátkem sedmdesátých let se smysl této debaty pro obě strany z větší části vyčerpal. Přesto však bylo rozdělení na levice a pravici užitečné. Poskytovalo výchozí bod pro kritickou reflexi současných událostí.

Na levice přitahoval marxismus generace mladých lidí už jen tím, že umožňoval získat odstup od statu quo. Víceméně totéž platilo o klasickém konzervatismu. Důvodný odpor k příliš ukvapeným změnám poskytoval útočiště pro ty, kdož se zdráhali opustit dávno zavedené zvyky. Dnes není levice ani pravice schopná najít svůj záchytný bod.

Po třicet let poslouchám stížnosti svých studentů. Říkají, že „pro vás to bylo snadné“ – vaše generace měla ideály a ideje, v něco jste věřili, byli jste schopni něco změnit. „My“ (děti let osmdesátých, devadesátých, „nultých“) nemáme nic. Moji studenti mají v mnoha ohledech pravdu. Pro nás to bylo jednoduché, stejně jako to bylo – alespoň v tomto smyslu – jednoduché pro předcházející generace. Srovnatelnou frustraci z prázdnoty svých životů a deprimující nesmyslnosti svého světa vyjadřovali mladí lidé naposledy ve dvacátých letech. Ne-

ní náhodou, že historici v této souvislosti hovoří o „ztracené generaci“.

Pokud si dnes mladí lidé připadají ztracení, není tomu tak pro nedostatek cílů. Jakýkoliv rozhovor se studenty či školáky odhalí zarážející množství obav. Nastupující generace se opravdu vážně obává o svět, který má zdědit. Tyto obavy jsou však provázeny všeobecným pocitem frustrace. „My“ víme, že něco je špatně a že se nám spousta věcí nelíbí. V co ale můžeme věřit? Co máme dělat?

Ve srovnání s dřívější dobou jde o ironický obrat postojů. V éře sebejistých radikálních dogmat mladí lidé rozhodně netrpěli nejistotou. My jsme věděli, jak dát svět do pořádku. Právě tento tón nezasloužené domýšlivosti zčásti vysvětluje následnou reakcionářskou protiofenzivu. Má-li levice znovu dobýt ztracené pozice, byla by na místě jistá dávka skromnosti. Chceme-li však nějaký problém vyřešit, musíme jej umět pojmenovat.

Tato kniha byla napsána pro čtenáře na obou stranách Atlantiku. Americké čtenáře mohou překvapit časté odkazy na sociální demokracii. Zde ve Spojených státech jsou takové odkazy nezvyklé. Novináři a komentátoři, kteří obhajují veřejné výdaje na sociální účely, se spíše označují – a jsou označováni svými kritiky – jako „liberálové“. To však je zavádějící. Liberál je úctyhodné a uznávané označení a všichni bychom jej měli nosit se ctí. Podobně jako dobře ušitý plášť toho ale více skrývá, než odhaluje.

Liberál je někdo, kdo odmítá zasahování do záležitostí druhých, kdo je tolerantní k nekonformním názorům a nekonvenčnímu jednání. V minulosti liberálové dávali přednost tomu, aby si lidé vzájemně nezasahovali do svých životů, aby byl jednotlivcům ponechán co nejširší prostor, v němž mohou žít a rozvíjet se podle vlastních představ. Dnes jsou tyto názory ve své extrémní podobě spojovány s takzvanými libertariá-

ny; tento pojem je ovšem do značné míry nadbytečný. Většina skutečných liberálů má stále tendenci nechávat druhé lidi na pokoji.

Sociální demokraté jsou naproti tomu jakýmsi hybridem. S liberály je pojí oddanost principu kulturní a náboženské tolerance. Nicméně v oblasti veřejné politiky sociální demokraté věří v možnost a v přednosti společného jednání v zájmu společného dobra. Stejně jako většina liberálů upřednostňují sociální demokraté progresivní zdanění pro získání prostředků k financování veřejných služeb a dalších společenských statků, které si jednotlivci nemohou opatřit sami. Zatímco ale mnozí liberálové takové zdanění či veřejné služby považují za nezbytné zlo, sociálnědemokratická vize dobré společnosti zahrnuje od samého počátku širší roli státu a veřejného sektoru.

Obhajovat sociální demokracii ve Spojených státech je samozřejmě obtížné. Jedním z mých cílů je ukázat možnost, že by vláda mohla v našem životě hrát větší roli, aniž by to ohrožovalo naše svobody. Jelikož stát tu v dohledné budoucnosti zůstane, bylo by vhodné zamyslet se nad tím, jaký typ státu chceme. V každém případě platí, že to nejlepší z americké legislativy a sociální politiky dvacátého století, tedy to, co jsme nyní vybízení odstraňovat v zájmu efektivitu a v duchu hesla „méně vlády“, odpovídá v praxi tomu, čemu Evropané říkají „sociální demokracie“. Naším problémem není, co máme dělat, ale jak o tom máme mluvit.

Evropské dilema je poněkud odlišné. Mnohé evropské země již dlouho praktikují v podstatě sociálnědemokratickou politiku; zapomněly ale, jak ji hájit. Sociální demokraté zaujmají defenzivní a apologetický postoj. Kritikům, kteří tvrdí, že evropský model je příliš drahý nebo málo ekonomicky efektivní, se nedostává žádné pádné odpovědi. Sociální stát přesto mezi občany nijak neztrácí na popularitě. Nikde v Evropě

není patrná podpora pro zrušení veřejného zdravotnictví, ukončení bezplatného či dotovaného školství nebo omezení vládních subvencí do dopravy a dalších nezbytných služeb.

Chci kriticky posoudit všeobecně přijímané názory na obou stranách Atlantiku. Pravda, nyní to je o poznání snadnější. V prvních letech jednadvacátého století ovládal scénu „washingtonský konsensus“. Kam se člověk podíval, všude byl nějaký ekonom nebo „expert“ velebící přednosti deregulace, minimálního státu a nízkých daní. Zdálo se, že cokoliv, co může dělat veřejný sektor, zvládnou lépe jednotliví občané.

Washingtonskou doktrínu všude vítali ideologičtí horlivci – od zbohatlíků „irského zázraku“ (realitní bubliny „keltského tygra“) po doktrinářské ultrakapitalisty bývalé komunistické Evropy. Této vlně podlehli dokonce i „staří Evropané“. Volnotržní projekt EU – tedy takzvaná lisabonská agenda, nadšné privatizační plány francouzské a německé vlády – to vše svědčí o fenoménu, který jeho francouzští kritici nazvali novou *pensée unique*.²

Dnes nastává částečné probuzení. Aby zabránili státním bankrotům a totálnímu bankovnímu kolapsu, prováděli vlády a centrální bankéři nevídané politické obraty, když štědře rozdávali veřejné finance s cílem zajistit hospodářskou stabilitu a bez zábran přebírali veřejnou kontrolu nad zkrachovalými společnostmi. Nápadně mnoho volnotržních ekonomů, kteří se dříve modlili u nohou Milтона Friedmana a jeho chicagských kolegů, si začalo sypat popel na hlavu a přísahat věrnost památce Johna Maynarda Keynese.

Ač je to všechno velmi potěšující, nejde o žádný zásadní myšlenkový obrat. Právě naopak. Reakce Obamovy administrativy naznačuje, že návrat ke keynesiánské ekonomii je jen taktickým ústupem. Přesně totéž se dá říct i o New Labour, jež je i nadále oddaná soukromému sektoru obecně a londýnským finančním trhům zvláště. Samozřejmě, jedním z mnoha

důsledků krize bylo zmírnění zápalu kontinentálních Evropanů pro „anglo-americký model“; hlavní prospěch z toho však měly právě ty středopravicové strany, které dříve s takovým nadšením napodobovaly Washington.

Krátce řečeno, praktická potřeba silných států a intervencionistických vlád je nezpochybnitelná. Nikdo se však nezamýšlí nad rolí státu. Stále převažuje výrazná nechuť k obraně veřejného sektoru na základě společného zájmu nebo principu. Je zarážející, že ve volbách, které se v řadě evropských zemí konaly po finančním krachu, dosáhly sociálnědemokratické strany shodně špatných výsledků. I přes zhroucení trhů se ukázaly překvapivě neschopnými situace využít.

Má-li být levice brána opět vážně, bude muset znovu najít svůj hlas. Existuje mnoho důvodů k hněvu: rostoucí nerovnost bohatství a příležitostí, třídní a kastovní nespravedlnost, hospodářské vykořisťování doma i v zahraničí, ucpávání tepen demokracie korupcí, penězi a privilegií. Teď však již nestačí jen poukazovat na nedostatky „systému“ a pak se jako Pilát stáhnout bez ohledu na důsledky. Nezodpovědná rétorická okázalost minulých desetiletí se levici příliš nevyplatila.

Vstoupili jsme do věku nejistoty – hospodářské nejistoty, fyzické nejistoty, politické nejistoty. Že si toho z velké části nejsme vědomi, je chabá útěcha. V roce 1914 také jen málokdo předvídal totální kolaps tehdejšího světa a hospodářské a politické katastrofy, jež měly přijít. Nejistota plodí strach. A strach – strach ze změny, strach z rozkladu, strach z cizinců a z neznámého světa narušuje důvěru a vzájemnou závislost, na níž stojí občanská společnost.

Všechny změny mají rozkladné účinky. Viděli jsme, že přízrak terorismu stačí k tomu, aby ve stabilní demokracii zavládla nestabilita. Důsledky změny klimatu budou ještě dramatictější. Lidé se stanou znovu závislími na státních zdrojích. Od svých politických vůdců a představitelů budou očekávat,

že je budou chránit. Otevřené společnosti budou opět nabádány, aby se uzavřely a obětovaly svobodu ve prospěch „bezpečnosti“. Nebudeme již volit mezi státem a trhem, ale mezi dvěma typy státu. Proto je nezbytné, abychom přehodnotili roli vlády. Pokud tak neučiníme my, učiní tak jiní.

Následující argumenty byly poprvé načrtnuty v eseji, který jsem napsal pro *New York Review of Books* v prosinci 2009. Po publikování tohoto eseje jsem obdržel mnoho podnětných reakcí a připomínek, mezi nimiž byl i zajímavý postřeh jedné mladé kolegyně. „Nejvíce pozoruhodné,“ napsala, „na tom, co říkáte, není obsah, ale forma. Mluvíte s rozhořčením o naší politické pasivitě, píšete o nutnosti vyjádřit nesouhlas s naším ekonomistickým způsobem myšlení, o nutnosti návratu k eticky informované veřejné diskusi. Takhle už nikdo nemluví.“ To je také důvod, proč vznikla tato kniha.

KAPITOLA PRVNÍ

Dnešní způsob života

*„Vidět, co má člověk před nosem,
vyžaduje neustálé úsilí.“*

George Orwell

Všude kolem sebe můžeme pozorovat vysokou úroveň individuálního bohatství – úroveň nevídanou od počátku dvacátého století. Za života poslední generace došlo k obrovskému nárůstu okázalé spotřeby nepotřebného zboží – domů, šperků, aut, oblečení, technologických hraček. Ve Spojených státech, Velké Británii a hrstce dalších zemí nahradily výrobu zboží či služeb coby zdroje soukromého bohatství finanční transakce, což vedlo k pokřivení našeho hodnocení různých druhů ekonomické aktivity. Bohatí tu byli vždycky, dnes jsou ale ve srovnání s chudými bohatší než kdykoli v minulosti. Pochopit a popsat soukromé výsady je jednoduché. Postihnout míru veřejné bídy, do níž jsme se propadli, je mnohem obtížnější.

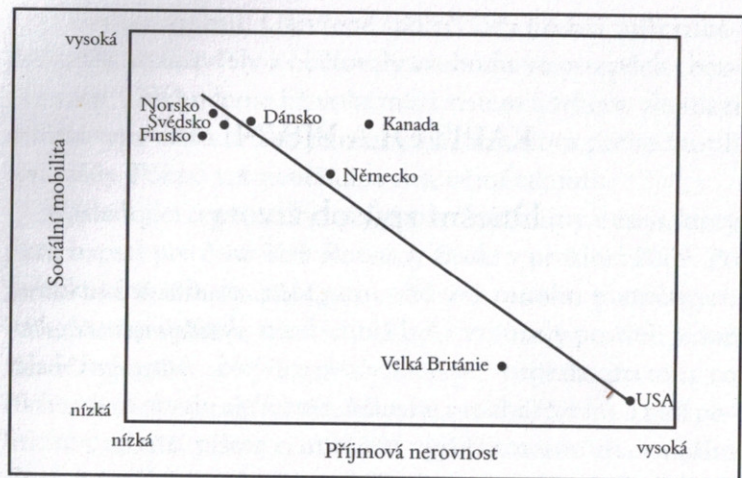
Soukromý blahobyť, veřejná bída

*„Žádná společnost nemůže přece vzkvétat a být šťastna, žije-li
velká většina jejích příslušníků v chudobě a bídě.“*

Adam Smith

Chudoba je abstrakce – dokonce i pro chudé. Nicméně sym-

*Sociální mobilita
a nerovnost*

(Zdroj: Wilkinson&Pickett, *The Spirit Level*, obr. 12.1, str. 160)

ptomy kolektivního zbídačení jsou všudypřítomné. Rozbité silnice, zbankrotovaná města, padající mosty, selhávající školy, nezaměstnaní, špatně placení, nepojištění zaměstnanci – to všechno svědčí o kolektivním selhání vůle. Tyto nedostatky jsou pro nás natolik samozřejmé, že už o nich ani neumíme mluvit, natožpak abychom je začali napravovat. Něco skutečně není v pořádku. Zatímco americká vláda plánuje utratit desítky miliard dolarů za neúčinnou vojenskou operaci v Afghánistánu, přeme se o to, zda si můžeme dovolit jakékoli zvýšení veřejných výdajů na sociální služby či infrastrukturu.

Abychom pochopili, jak hluboko jsme klesli, musíme si nejdřív uvědomit rozsah změn, k nimž došlo. Od konce devatenáctého století do sedmdesátých let dvacátého století se ve všech vyspělých západních společnostech snižovala míra nerovnosti. Díky progresivnímu zdanění, vládní podpoře chu-

dých, poskytování sociálních služeb a ochraně před náhlými ranami osudu se moderní demokracie zbavovaly krajních projevů bohatství i chudoby.

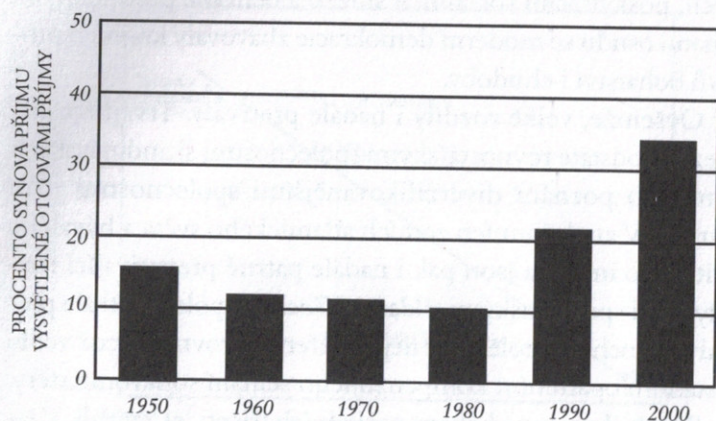
Ovšemže, velké rozdíly i nadále přetrvávaly. Trvají rozdíly mezi v podstatě rovnostářskými společnostmi skandinávských zemí a o poznání diverzifikovanějšími společnostmi jižní Evropy. V anglofonních zemích atlantického světa a bývalého britského impéria jsou pak i nadále patrné přetrvávající rozdíly mezi společenskými třídami. Všechny společnosti ale přestaly být ochotné tolerovat nepřiměřené nerovnosti, což vedlo k státním opatřením kompenzujícím selhání soukromé sféry.

To všechno jsme během posledních třiceti let zavrhlí. V jaké míře, to se samozřejmě liší země od země. V nejradikálnější podobě se soukromé výsady i veřejná lhostejnost projevil ve Spojených státech a Velké Británii – epicentrech nadšení pro kapitalismus deregulovaných trhů. Ačkoliv se občas projevil i v natolik různorodých zemích jako Nový Zéland a Dánsko či Francie a Brazílie, nikdo se nevyrovnal Británii a Spojeným státům v jejich neochvějném třicet let trvajícím úsilí o demontáž desetiletí budované sociální legislativy a hospodářského dohledu.

V roce 2005 plynulo 21,5 procenta amerického národního důchodu pouhému jednomu procentu příjemců. Zatímco v roce 1968 si generální ředitel General Motors vydělal ve formě platu a benefitů přibližně šedesátkrát víc než běžný zaměstnanec GM, dnešní generální ředitel Wal-Martu vydělává devětsátkrát víc než jeho běžný zaměstnanec. Odhadovaná hodnota jmění zakladatelské rodiny Wal-Martu v tom samém roce (90 mld. USD) byla ostatně přibližně rovná hodnotě jmění spodních 40 procent americké populace – tedy 120 milionů lidí.

I Velká Británie je dnes méně rovnostářská – v příjmech, bohatství, zdraví a životních příležitostech – než kdykoliv od

*Sociální
mobilita v USA*

(Zdroj: Wilkinson&Pickett, *The Spirit Level*, obr. 12.2, str. 161)

dvacátých let. Ve Velké Británii je více chudých dětí než v jakékoliv jiné zemi Evropské unie. Od roku 1973 se míra nerovnosti ve Velké Británii zvýšila více než v kterékoliv jiné zemi s výjimkou Spojených států. Většina nových pracovních míst, která byla v Británii vytvořena v letech 1977–2007, byla buď velmi dobře, nebo naopak velmi špatně placená.

Důsledky tohoto vývoje jsou jasné. Došlo ke kolapsu integrační mobility. Na rozdíl od svých rodičů a prarodičů mají dnes děti ve Spojených státech a Velké Británii jen velmi malou šanci, že budou žít v lepších podmínkách, než do jakých se narodily. Chudí zůstávají chudými. Nevýhodné ekonomické podmínky pro většinu populace vedou ke špatnému zdravotnímu stavu, promarněným vzdělávacím příležitostem a v rostoucí míře k důvěrně známým průvodním jevům ekonomické krize – alkoholismu, obezitě, gamblerství a drobné kriminalitě. Nezaměstnaní a podzaměstnaní se pro ekonomiku stávají

Důvěra a soudržnost v Evropě

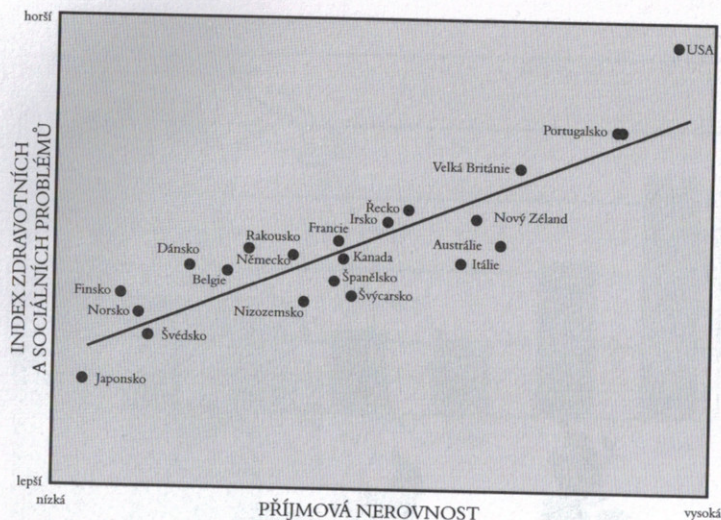
(čím tmavší zbarvení, tím je důvěra nižší)

(Zdroj: Tim Jackson, *Prosperity Without Growth: Economics for a Finite Planet* [London: Earthscan, 2009], obr. 9.1, str. 145)

dlouhodobě nadbytečnými. To ve svém důsledku vede často k úzkostem a stresu, nemluvě o nemocech a předčasných úmrtích.

Nerovnost příjmů tyto problémy zhoršuje. Ve Spojených státech a Velké Británii je proto úzká korelace mezi výskytem

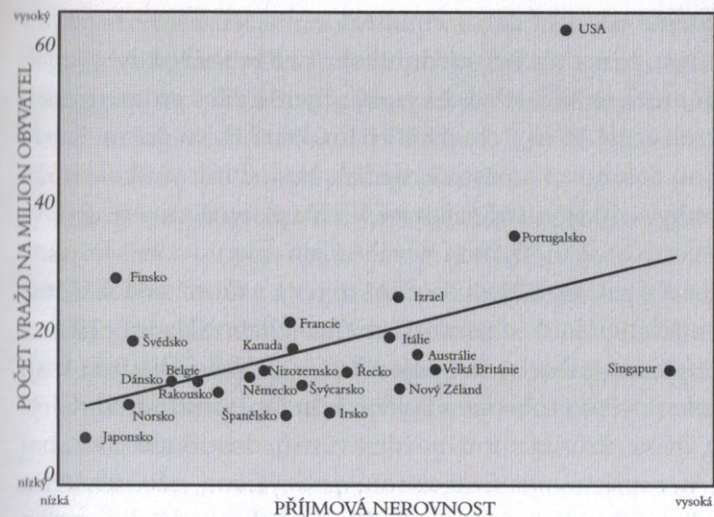

Nerovnost a zdravotní problémy

(Zdroj: Jackson, *Prosperity without Growth*, obr. 9.2, str. 155)

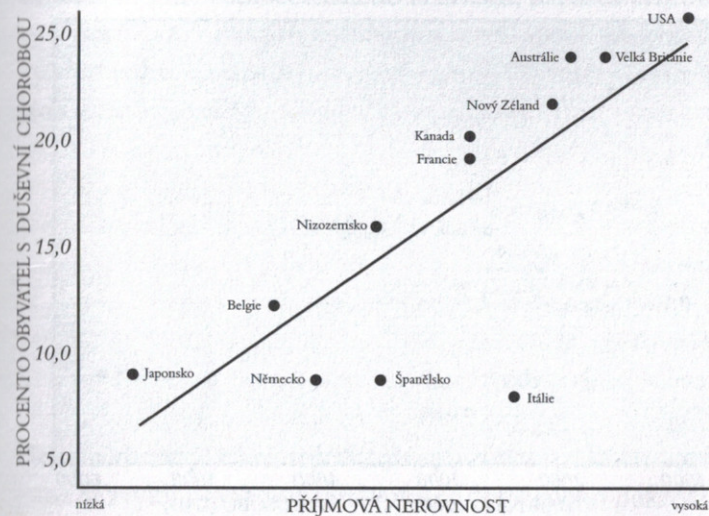
mentálních onemocnění a příjem, zatímco ve všech zemích kontinentální Evropy jsou tyto ukazatele vzájemně nezávislé. Dokonce i vzájemná důvěra, tedy to, jak věříme svým spoluobčanům, je nepřímo úměrná rozdílům v příjmech. V letech 1983 až 2001 znatelně vzrostla míra nedůvěry ve Spojených státech, Velké Británii a Irsku – ve třech zemích, které ve své veřejné politice nejhorlivěji aplikovaly dogma ničím neomeзованého soukromého zájmu jednotlivce. K podobnému nárůstu vzájemné nedůvěry nedošlo v žádné jiné zemi.

Nerovnost hraje klíčovou roli v utváření lidských životů dokonce i v rámci jednotlivých zemí. Například ve Spojených státech je vaše šance dožít se ve zdraví vysokého věku přímo úměrná vašemu příjmu. Obyvatelé bohatších oblastí žijí déle a lépe. Mladé ženy v chudších státech unie mají větší pravděpodobnost otěhotnět coby -náctileté, a jejich miminka menší pravděpodobnost přežití než novorozeňata v bohatších státech.

Nerovnost a kriminalita

(Zdroj: Wilkinson&Pickett, *The Spirit Level*, obr. 10.2, str. 135)

Nerovnost a duševní choroby

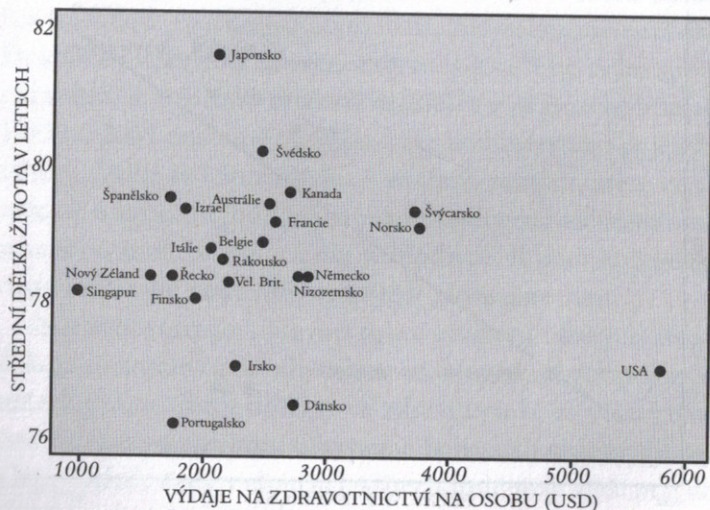
(Zdroj: Wilkinson&Pickett, *The Spirit Level*, obr. 5.1, str. 67)

Stejně tak mají děti v chudších oblastech větší pravděpodobnost, že nedokončí střední školu, než by měly, kdyby jejich rodiče měli stabilní středně vysoký příjem a žili v prosperujících částech země. Děti z chudých rodin, které školu dokončí, pak budou dosahovat horších výsledků, budou mít ve škole horší známky a získají méně zajímavá a hůře placená zaměstnání.

Nerovnost tudíž není nevábná jen sama o sobě. Je jasně spojená s patologickými sociálními jevy, s nimiž nedokážeme nic udělat, pokud se nezaměříme na jejich základní příčinu. Není žádná náhoda, že Spojené státy či Velká Británie mají mnohem větší problémy s kojeneckou úmrtností, střední délkou života, kriminalitou, počtem vězňů, duševními chorobami, nezaměstnaností, obezitou, podvýživou, těhotenstvím mladistvých, užíváním nelegálních drog, hospodářskou nejistotou, osobním zadlužením či úzkostí než země kontinentální Evropy.

Čím širší je propast mezi menšinou bohatých a většinou

Výdaje na zdravotnictví na osobu a střední délka života (USD)
(Zdroj: Wilkinson&Pickett, *The Spirit Level*, obr. 6. 2, str. 80)

chudých, tím horší jsou sociální problémy. Toto tvrzení platí stejně pro bohaté i chudé země. Nezáleží na tom, nakolik je daná země bohatá, ale na tom, jaká je v ní míra nerovnosti. Proto se například Švédsko či Finsko, tedy z hlediska příjmu i HDP na obyvatele jedny z nejbohatších zemí světa, ve kterých je ovšem jen velmi malý rozdíl mezi nejbohatšími a nejchudšími občany, pravidelně umísťují v čele světového žebříčku měřitelné kvality života. Naopak Spojené státy, navzdory svému obrovskému úhrnnému bohatství, v těchto hodnoceních dopadají vždy špatně. Přestože utrácíme obrovské částky za zdravotnictví, střední délka života ve Spojených státech je nižší než v Bosně a jen o málo vyšší než v Albánii.

Nerovnost je destruktivní. Rozkládá společnost zevnitř. Důsledky majetkových rozdílů se neprojeví okamžitě. Postupem času se však soutěžení o status a majetek zostřuje, lidé silněji pociťují nadřazenost (nebo podřadnost) v závislosti na svém majetku, dochází k posilování předsudků vůči lidem na nižších stupních společenského žebříčku, nárůstu kriminality a všech patologických jevů spojených se společenským znevýhodněním. Důsledky neregulovaného vytváření bohatství jsou vskutku trpké.³

Mravní degenerace

„Člověk si zvykne na všechno, zvláště když vidí,
že celé okolí žije stejně jako on.“
Lev Tolstoj, *Anna Karenina*⁴

Během dlouhých desetiletí vyrovnávání sociálních rozdílů jsme si zvykli považovat udržitelnost dosaženého pokroku za samozřejmou. Snižování nerovnosti je sebestopírující proces. Naše očekávání možné míry rovnosti vzrůstá s dosaženou

rovností. Naopak třicet let vzrůstající nerovnosti přesvědčilo zejména Angličany a Američany, že se jedná o jakousi danost, s níž nelze prakticky nic dělat.

Pokud vůbec mluvíme o zmírňování společenských neduhů, předpokládáme, že vše vyřeší hospodářský „růst“ – že s růstem celkového bohatství bude automaticky docházet i k rozšiřování blahobytu a výsad. Zkušenost nás bohužel učí, že opak je pravdou. Zatímco v těžkých časech jsme ochotnější přijmout přerozdělování jako něco nezbytného i možného, v době hojnosti hospodářský růst typicky vede ke zvýhodňování menšiny a zároveň zvyšování relativního znevýhodnění většiny.

Tento jev často přehlízíme, jelikož celkový růst úhrnného bohatství zastírá nerovnosti v jeho rozdělování. Tento problém je přitom důvěrně známý z rozvoje zaostalých společností – hospodářský růst přináší užitek všem, ale neúměrně prospívá úzké menšině, která je s to jej využívat. Výmluvné jsou v tomto ohledu Čína nebo Indie. Nicméně to, že ve Spojených státech – tedy v plně rozvinuté ekonomice – je hodnota „Giniho koeficientu“ (což je konvenční míra rozdílu mezi bohatými a chudými) téměř stejná jako v Číně, je zarážející.

Žít uprostřed nerovnosti a s ní spojených patologických jevů je jedna věc. Libovat si v tom je však něco zásadně odlišného. Všeobecně se rozšířila zvláštní tendence obdivovat velké bohatství a spojovat si je s postavením celebrit („Lifestyles of the Rich and Famous“)⁵. Něco podobného jsme přitom už zažili – v osmnáctém století. Adam Smith, zakladatel klasické ekonomie, pozoroval stejný sklon u svých současníků: „Velká většina lidí jsou obdivovatelé, a co se může zdát zvláštní, nejčastěji nezainteresovaní obdivovatelé, bohatství a moci.“⁶

Pro Smithe nebyl takový nekritický obdiv k bohatství jako takovému jen něčím nevábým. Považoval jej také za potenciálně destruktivní vlastnost moderní kapitalistické ekonomie

ky, jež by postupem času mohla zničit právě ty vlastnosti, které podle jeho názoru kapitalismus potřebuje udržovat a podporovat: „Tento sklon obdivovat a téměř zbožňovat bohaté a mocné a opovrhovat chudými lidmi a lidmi v nízkém postavení, nebo je alespoň přehlížet... je... velkou a nejjobecnější příčinou zkaženosti našich mravních citů.“⁷

Naše mravní city vskutku zdegenerovaly. Stali jsme se necitlivými k lidským nákladům zdánlivě racionálních politických programů v sociální oblasti, zejména pokud je nám vštěpováno, že přispějí ke všeobecné prosperitě, a tudíž implicitně i našim osobním zájmům. Podívejme se na „Zákon o osobní zodpovědnosti a pracovní příležitosti“ (což je příznačně orwellovský název) přijatý Clintonovou administrativou s cílem ořezat veřejnou sociální péči ve Spojených státech. Oficiálním účelem tohoto zákona bylo snížit počet osob pobírajících sociální dávky. Toho mělo být dosaženo odejmutím dávek osobám, které si nehledají (případně nepřijmou) placené zaměstnání. Zaměstnavatelé tak dostali šanci získat zaměstnance téměř bez ohledu na výši nabízeného platu, jelikož nabídku zaměstnání, jakkoli může být neatraktivní, nebylo možné odmítnout, aniž by člověk riskoval ztrátu nároku na sociální dávky. Kvůli tomu došlo nejen k podstatnému snížení počtu osob pobírajících sociální dávky, ale i k poklesu mezd a podnikatelských nákladů.

Kromě toho došlo k výslovné stigmatizaci sociálních dávek. Být příjemcem veřejné podpory, ať už ve formě dětských příspěvků, poukázek na potraviny nebo dávek v nezaměstnanosti, se stalo Kainovým znamením – znamením osobního neúspěchu, důkazem, že člověk z nějakého důvodu ve společnosti neuspěl. V dnešních Spojených státech v době rostoucí nezaměstnanosti jsou nezaměstnaní lidé natolik stigmatizováni, že fakticky nejsou plnohodnotnými členy společnosti. Dokonce i v sociálnědemokratickém Norsku došlo k posunu:

Zákon o sociálních službách z roku 1991 umožňuje místním úřadům klást na všechny žadatele o sociální dávky podobné pracovní požadavky.

Ustanovení tohoto zákona evokují jiný zákon, který byl přijat v Anglii před necelými dvěma stoletími – Nový chudinský zákon z roku 1834. Když se ve slavné scéně Noah Claypole posmívá malému Oliverovi a nazývá ho „Work' us“, tedy „Chudobincem,“* vyjadřuje v dobových souvislostech roku 1838 přesně totéž, co máme na mysli dnes, když se pohrdavě vyjadřujeme o „vyžírkách na popoře“.

Nový chudinský zákon byl hanebností. Nutil potřebné a nezaměstnané k volbě mezi prací za jakoukoliv, byť sebe-menší mzdu a ponižujícím životem v chudobinci. Stejně jako u jiných forem veřejné podpory v devatenáctém století (jež byla stále chápána a označována jako „charita“) byla výše podpory nastavena tak, aby byla méně atraktivní než nejhorší možná alternativa. Tento zákon vycházel z tehdejších ekonomických teorií, které popíraly samotnou možnost existence nezaměstnanosti v efektivním tržním prostředí. Pokud by mzdy poklesly dost hluboko a lidé by neměli jinou možnost než pracovat, všichni by nakonec zaměstnání našli.

Po následujících 150 let bojovali reformátoři o zrušení takovýchto ponižujících praktik. Postupem času byly Nový chudinský zákon a podobné zákony v jiných zemích nahrazeny poskytováním veřejné podpory chápáné jako *zákonné právo*. Na nezaměstnané občany se už nepohlíželo, jako by byli, kvůli neštěstí, jež je postihlo, hodni méně pozornosti; za svou nezaměstnanost nebyli trestáni, ani nebylo zpochybňováno jejich postavení coby plnohodnotných členů společnosti. Především se ale v sociálních státech poloviny dvacátého století stalo zá-

* Výraz „Work' us“ je odvozen ze slova „workhouse“ – chudobinec. V českých překladech Dickensova románu je na tomto místě užit výraz „špitálník“. (Pozn. vyd.)

sadně nemravným definovat občanský status v závislosti na majetku či bohatství.

Etika viktoriánského voluntarismu a represivní kritéria pro posuzování nároků na podporu byla nahrazena systémem všeobecného zaopatření, který však v různých zemích funguje za rozdílných podmínek. Neschopnost pracovat nebo si najít práci přestala být vnímána jako stigma, začala být považována za stav náhodné, ale nikterak zahanbující závislosti na spoluobčanech. Potřebám a právům se začalo dostávat zvláštní úcty a myšlenka, že příčinou nezaměstnanosti je špatný charakter nebo nedostatečná snaha, byla zapomenuta.

Dnes jsme se vrátili k postojům našich raně viktoriánských předků. Opět věříme jen motivování, „snaze“ a odměnám – spolu s tresty za neschopnost. Bill Clinton nebo Margaret Thatcherová to vysvětlují takto: Poskytovat sociální dávky všem, kdo je potřebují, by bylo pošetilé. Proč by zaměstnanci chtěli pracovat, nejsou-li v zoufalé situaci? Platí-li stát lidi za to, že zahálují, co je motivuje, aby si hledali placené zaměstnání? Vrátili jsme se do tvrdého, studeného světa osvícenské ekonomické racionality, jež byla poprvé a nejlépe popsána v *Bajce o včelách* – Mandevillově eseji o politické ekonomii z roku 1732. Podle Mandevilla nemůže dělníky podnítit k užitečnosti „nic než jejich potřeby, jež je uvážlivé zmírňovat, ale jež by bylo pošetilé se snažit vyléčit“. Tony Blair by to neřekl lépe.

Sociální „reformy“ obnovily obávané „zkoumání finanční situace“. Čtenáři George Orwella vědí, že potřební v Anglii v době hospodářské krize mohli požádat o podporu v chudobě, pouze pokud se státní orgány – prostřednictvím soukromí narušujícího šetření – ubezpečily, že vyčerpali své vlastní zdroje. Podobnému „zkoumání finanční situace“ byli podrobováni i američtí nezaměstnaní ve třicátých letech. Malcolm X ve svých pamětech vzpomíná na úředníky, kteří „kontrolovali“ jeho rodinu. „Jejich propustkou byly měsíční dávky so-

ciální péče. Chovali se, jako bychom jim patřili. Jakkoliv by si to přála, nemohla jim moje matka odepřít vstup... Nemohli jsme pochopit, proč naše matka přijímala balíčky masa, pytle brambor a ovoce a různé konzervy, které nám byl stát ochotný poskytnout, s tak velkou nevolí. Později jsem pochopil, že se zoufale snažila uhájit svou – a naši – hrdost. Hrdost a důstojnost byly prakticky to jediné, co jsme si ještě mohli uchovat, protože v roce 1934 jsme už doopravdy začínali strádat.“

Navzdory rozšířené představě, jež se vkradla do anglo-amerického politického žargonu, nachází jen málo lidí zalíbení v přijímání almužny ve formě oblečení, obuvi, jídla, dotací na nájemné nebo školních pomůcek pro děti. Je to prostě ponížující. Jedním z hlavních cílů sociálních reforem charakterizujících pokrok, jehož bylo dosaženo během dvacátého století, přitom bylo navrátit hrdost a sebeúctu neúspěšným členům společnosti. Dnes jsme se k nim opět obrátili zády.

Navzdory tomu, že v posledních letech došlo ke všeobecnému rozšíření nekritického obdivu k anglosaskému modelu „svobodného podnikání“, „efektivnosti“, „soukromého sektoru“, zisků a „růstu“, byl tento model se vši okázalou důsledností aplikován pouze v Irsku, Velké Británii a Spojených státech. O Irsku toho nelze moc říct. Takzvaný hospodářský zázrak „kurážného keltského tygříka“ spočíval v neregulovaném, na nízkých daních založeném režimu, který, jak se dalo předpokládat, přitahoval zahraniční investory a horké peníze. Nevyhnutelný deficit veřejných příjmů kompenzovaly subvence od tolik zatracované Evropské unie financované z větší části „neschopnými“ ekonomikami zemí „staré Evropy“ – Německa, Francie a Nizozemska. Když skončila „party na Wall Street“, praskla i irská bublina. Než se znovu nafoukne, bude to chvíli trvat.

Britský případ je zajímavější. Spočíval v napodobování těch nejhorších amerických vlastností bez toho, aby se Británie otevřela společenské a vzdělanostní mobilitě, charakteristické pro

americký pokrok v jeho nejlepší podobě. Obecně vzato kopírovala britská ekonomika od roku 1979 úpadek svého amerického spolubratra nejen v jeho přezíravém přístupu ke svým obětem, ale i v nezodpovědném nadšení pro finanční služby na úkor průmyslové základny země. Zatímco mezi osmdesátými lety devatenáctého století a začátkem sedmdesátých let dvacátého století se hodnota bankovních aktiv držela stabilně na úrovni okolo 70 % HDP, v roce 2005 přesáhla 500 %. Spolu s růstem celkového národního bohatství rostla i chudoba většiny oblastí za hranicemi Londýna a na sever od Temže.

Ani Margaret Thatcherová nemohla zcela demontovat sociální stát, který byl populární právě mezi těmi příslušníky nižších středních vrstev, kteří ji tak nadšeně vynesli k moci. Na rozdíl od Spojených států má tudíž rostoucí počet lidí na dně britské společnosti stále přístup k bezplatným nebo levným zdravotnickým službám, skromným, ale zaručeným penzím, reziduální podpoře v nezaměstnanosti a systému veřejného školství. Pokud se Británie „rozpadá“, jak v posledních letech tvrdí někteří pozorovatelé, stále se většina potřebných alespoň může zachytit v záchranné síti. Pro příklad společnosti žijící v zajetí klamných představ o své prosperitě a skvělé budoucnosti, v níž jsou ti neúspěšní odkázáni sami na sebe, se musíme bohužel obrátit ke Spojeným státům.

Americké zvláštnosti

„Když člověk zkoumá národní povahu Američanů hlouběji, vidí, že hodnotu všeho v tomto světě určují odpovědi na jedinou otázku:

Kolik peněz to vynesou?“

Alexis de Tocqueville

Aniž by věděli cokoli o tabulkách OECD nebo nepříznivých

výsledcích srovnání s jinými zeměmi, mnoho Američanů si dobře uvědomuje, že cosi je zásadně špatně. Nežije se jim tak dobře jako dřív. Všichni by si přáli, aby jejich děti měly lepší životní šance: kvalitnější vzdělání a lepší vyhlídky na získání dobré práce. Chtěli by, aby jejich manželky a dcery měly stejnou pravděpodobnost, že se jim během těhotenství dostane zdravotní péče jako ženám v ostatních rozvinutých zemích. Ocenili by plné zdravotní pojištění za nižší cenu, vyšší pravděpodobnou délku dožití, lepší veřejné služby a nižší míru zločinnosti. Když jim ale řeknete, že takové výhody jsou k dispozici v západní Evropě, mnoho Američanů odpoví: „Ale tam mají socialismus! Nepřejeme si, aby stát zasahoval do našich záležitostí. A hlavně nechceme platit vyšší daně.“

Tato pozoruhodná myšlenková inkoherece je známá už dlouho. Před sto lety položil německý sociolog Werner Sombart slavnou otázku: Proč není v Americe socialismus? Na tuto otázku existuje mnoho odpovědí. Některé se týkají samotné velikosti země. Společné cíle se obtížně organizují a podporují v imperiálním rozsahu a Spojené státy jsou prakticky vzato pevninským impériem.

Svou roli hrají také kulturní faktory, jako je pro Spojené státy charakteristická nedůvěra k centrální vládě. Některé velmi rozlehlé a různorodé územní celky, například Čína nebo Brazílie, jsou závislé na moci a iniciativě vzdálené vlády. Nicméně Spojené státy, které jsou v tomto ohledu typickým produktem anglického a skotského myšlení osmnáctého století, byly založeny na předpokladu, že moc centrální vlády musí být ze všech stran omezena. Ustanovení americké Listiny práv, podle něhož veškeré kompetence, jež nejsou výslovně svěřeny federální vládě, automaticky patří jednotlivým státům, bylo v průběhu staletí internalizováno generacemi usedlíků a imigrantů jakožto oprávnění požadovat, aby Washington „nezasahoval do našich životů“.

Tato nedůvěra ke státním orgánům, kterou hnutí typu Know Nothings⁸, obránců práv států, protidaňových aktivistů a nejnověji demagogických rozhlasových moderátorů z řad republikánské pravice pravidelně přetvářejí v jakési náboženství, je specificky americká. Silný odpor vůči zdanění (ať již se zastoupením nebo bez), sám o sobě dosti silný, se tak stává patriotickým dogmatem. Ve Spojených státech se na daně většinou pohlíží jako na ničím nekompenzovanou ztrátu příjmu. Myšlenka, že by mohly (také) sloužit k zajišťování společných statků, které by si jednotlivci sami o sobě nikdy nemohli dovolit (silnice, hasiči, policie, školy, veřejné osvětlení, pošty, nehledě na vojáky, válečné lodě a zbraně), je brána v potaz jen výjimečně.

Myšlenka, že každý jedinec může být hospodářsky zcela samostatný, vzala v kontinentální Evropě a ve většině vyspělého světa za své spolu s iluzemi individualismu devatenáctého století. Všichni jsme závislí na těch, co tu byli před námi, stejně jako na těch, kdo se o nás budou starat, až budeme staří či nemocní. Všichni závisíme na službách, o jejichž náklady se dělíme se svými spoluobčany bez ohledu na to, jak sobecky si počínáme jakožto ekonomické bytosti. V Americe ale ideál autonomního jednotlivce, coby nezávislého podnikatele, neztratil nic ze své přitažlivosti.

Nedá se však říci, že by mezi Spojenými státy a zbytkem moderního světa v tomto ohledu panoval vždy nějaký trvalý rozpor. I kdyby tomu tak bylo v případě Ameriky Andrew Jacksona nebo Ronalda Reagana, rozhodně to neplatí pro všechny historické etapy – připomeňme si rozsáhlé společenské reformy Nového úředu nebo program Velké společnosti Lyndona Johnsona z šedesátých let dvacátého století. Po své návštěvě Washingtonu v roce 1934 napsal Maynard Keynes Felixu Frankfurterovi: „Ekonomická laboratoř světa není v Moskvě, ale tady. Ti mladí muži, kteří ji řídí, jsou báječní. Jsem ohromen jejich schopnostmi, inteligencí a moudrostí.“

Čas od času člověk ještě potká nějakého klasického ekonoma, který by si zasloužil být defenestrován, ale většině z nich se to už přihodilo.“

Víceméně totéž by se dalo říci i o pozoruhodných ambicích a výsledcích demokracie vedeného Kongresu z šedesátých let, který vytvořil program poukázek na potraviny pro chudé rodiny, Medicare⁹, Zákon o občanských právech (Civil Rights Act), Medicaid¹⁰, Headstart¹¹, Národní nadaci pro humanitní vědy (National Endowment for the Humanities), Národní nadaci pro umění (National Endowment for the Arts) či Společnost pro veřejné vysílání (Corporation for Public Broadcasting). Taková Amerika se nápadně podobala „staré Evropě“.

Kromě toho je „veřejný sektor“ v americkém životě v určitých ohledech lépe rozvinutý a respektovaný, než je tomu ve srovnatelných evropských zemích. Nejvíce je to patrné na veřejném financování prvotřídních vysokých škol, které ve Spojených státech funguje déle a lépe než ve většině evropských zemí. Státní univerzity jako University of California, University of Indiana, University of Michigan a další mezinárodně proslavené instituce, jejichž vznik iniciovala a financovala federální vláda, nemají mimo Spojené státy žádný rovnocenný protějšek. Podobně výjimečný je i často podceňovaný systém veřejných vyšších středních škol.

Třebaže nejsou schopni provozovat celostátní železnici, dokázali Američané vybudovat celostátní dálniční síť financovanou daňovými poplatníky. V některých ze svých největších měst podporují dobře fungující systémy hromadné dopravy právě v době, kdy jejich anglické protějšky nenapadá nic lepšího než městskou hromadnou dopravu prodat za dumpingové ceny soukromému sektoru. Faktem samozřejmě zůstává, že američtí občané zatím nebyli schopni získat byť i jen minimální výdobytky veřejného zdravotnictví. Nicméně samotný pojem „veřejný“ u nich nezbuzoval vždy jen negativní konotace.

Ekonomismus a jeho úskalí

„Jakmile si troufneme odmítnout řídit se účetním ziskem, začali jsme měnit naši civilizaci.“

John Maynard Keynes

Proč nám dělá takové potíže být si jen představit jiný typ společnosti? Čím to, že nejsme s to představit si jiný způsob fungování společnosti, který by byl k našemu společnému užítku? Jsme jednou provždy odsouzeni k tomu, abychom se jen zmítali mezi dysfunkčním „svobodným trhem“ a často připomínanými hrůzami „socialismu“?

Naše neschopnost má *diskurzivní* povahu. Zapomněli jsme zkrátka, jak o těchto věcech mluvit. Během posledních třiceti let jsme se při hledání odpovědi na otázku, zda máme podporovat nějaký program, návrh či iniciativu, omezovali na otázku zisků a ztrát – tedy na ekonomické otázky v nejužším slova smyslu. Tato tendence však není součástí lidské přirozenosti. Je to něco, co jsme se museli naučit.

Tento problém není zcela nový. V roce 1905 mladý William Beveridge, jehož zpráva z roku 1942 položila základy britského sociálního státu, nadnesl ve své oxfordské přednášce otázku, jak je možné, že politická filosofie byla ve veřejných debatách zastíněna klasickou ekonomikou. Beveridgeova otázka zůstává stejně aktuální i dnes. Toto potlačení politického myšlení nicméně nikterak neplyne z děl samotných velkých klasických ekonomů.

Myšlenka, že by politické úvahy mohly být zredukovány na pouhý ekonomický kalkul, vzbuzovala znepokojení již před dvěma sty lety. Markýz de Condorcet, jeden z nejvýznamnějších teoretiků raného kapitalismu, s obavami předjímal situaci, „kdy svoboda v očích chamtivého národa nebude znamenat nic víc než nezbytnou podmínku bezpečnosti finančních ope-

rací“. Condorcet se obával sílící tendence zaměňovat svobodu vydělávat peníze se svobodou jako takovou.

Konvenční ekonomické myšlení, které ani přes šrámy utrpené v důsledku své neschopnosti předpovědět bankovní kolaps nebo mu zabránit neztratilo své sebevědomí, vysvětluje lidské chování pomocí konceptu „racionální volby“. Tvrdí, že jsme ekonomické bytosti, které sledují svůj sobecký zájem (definovaný jako maximalizace ekonomického užítku), přičemž berou jen minimální ohledy na taková „neekonomická“ kritéria jako altruismus, sebezapření, vkus, kulturní zvyklosti či kolektivní cíle. Máme-li k dispozici dostatek správných informací o „tržích“ (ať už skutečných tržích nebo institucích pro obchodování s akciemi a obligacemi), děláme údajně ta nejlepší rozhodnutí z hlediska svého vlastního i společenského užítku.

Otázku, zda tato tvrzení jsou pravdivá či nikoliv, nyní nechám stranou. Dnes již nemůže nikdo vážně tvrdit, že „hypotéza efektivního trhu“ je stále platná. Starší generace volnotržních ekonomů poukazovala na to, že problémem socialistického plánování je, že vyžaduje tak přesné znalosti (jak o přítomnosti, tak o budoucnosti), že smrtelníci jimi nikdy nemohou disponovat. Měli pravdu. Vychází však najevo, že totéž platí pro tržní teoretiky. Nevědí všechno a ukazuje se, že v posledku nevědí vlastně nic.

„Falešná přesnost“, již Maynard Keynes svým kritikům vytýkal, zůstává problémem i dnes. Naše situace je ještě horší, neboť jsme pro podporu svých ekonomických argumentů začali používat zavádějící „etický“ slovník, který funguje jako samolibé pozlátko pro nízké utilitární kalkuly. Britští i američtí zákonodárci například s oblibou prohlašovali, jak nesnadné pro ně bylo učinit „těžká rozhodnutí“, která museli přijmout, když zaváděli omezení sociální péče, jež postihuje chudé občany.

Volební účast mezi chudými je mnohem menší než v ja-

kékoliv jiné kategorii. Jejich znevýhodnění je tudíž politicky málo riskantní. V čem jsou pak taková rozhodnutí „těžká“? Dnes jsme pyšní na to, že jsme natolik tvrdí, že dokážeme druhým ztěžovat život. Pokud by se výraz „tvrdý“ používal ve svém původním významu, kdy znamenal spíš *snášet* bolest, než ji způsobovat ostatním, možná bychom tak snadno bezcitně neupřednostňovali efektivitu před soucitem.¹²

Je-li tomu tak, jak bychom *měli* mluvit o tom, jak chceme řídit společnost? Především nemůžeme pokračovat ve vynášení hodnotových soudů o světě a o svých rozhodnutích v morálním vakuu. I kdybychom mohli s jistotou tvrdit, že dostatečně dobře informovaný a sebevědomý racionální jedinec vždy preferuje své vlastní zájmy, museli bychom se ptát, *v čem* tyto zájmy spočívají. Odvodit je z jeho ekonomického chování nelze; to by byla argumentace točící se v kruhu. Musíme se ptát, co lidé sami chtějí a za jakých podmínek lze takové potřeby naplnit.

Jisté je, že se neobejdeme bez *důvěry*. Pokud bychom si vzájemně nedůvěřovali, neplatili bychom daně pro svou vzájemnou podporu. Ani bychom se neodvažovali vyjít příliš daleko z domu ze strachu z násilného či podvodného jednání ze strany nedůvěryhodných spoluobčanů. Důvěra není žádnou abstraktní ctností. Jeden z důvodů, proč dnes kapitalismus čelí tolika kritikům, kteří rozhodně všichni nepocházejí z levice, je skutečnost, že trhy a svobodná konkurence také vyžadují důvěru a spolupráci. Pokud nebudeme moci důvěřovat bankéřům, že si budou počínat čestně, hypotečním makléřům, že nám řeknou pravdu o půjčkách, které nabízejí, nebo veřejným regulátorům, že zastaví nepoctivé obchodníky, kapitalismus přestane fungovat.

Trhy samy o sobě negenerují důvěru, spolupráci nebo společné jednání ve prospěch obecného dobra. Právě naopak. Z povahy hospodářské soutěže vyplývá, že účastník, který po-

ruší pravidla, zvítězí – alespoň v krátkodobém horizontu – nad svými konkurenty majícími větší morální ohledy. Takové cynické chování by ale kapitalismus moc dlouho nepřežil. Jak vlastně mohl takovýto potenciálně sebedestruktivní ekonomický systém přežít? Pravděpodobně díky vlastnostem jako sebekázeň, poctivost a zdrženlivost, které doprovázely jeho vznik.

Takovéto hodnoty však rozhodně nejsou inherentní součástí samotného kapitalismu; vyvinuly se z dlouholetých náboženských a společenských zvyklostí. S podporou tradičních morálních zábrán a přetrvávající autority sekulárních i církevních elit mohla „neviditelná ruka kapitalismu“ profitovat z lichotivé iluze, že spolehlivě koriguje mravní nedostatky příslušníků kapitalistické společnosti.

Tyto příznivé podmínky, které provázely vznik kapitalismu, již netrvají a na soutěži založená tržní společnost je sama o sobě vytvářet nedokáže. Proto také jak její socialističtí kritici, tak náboženští komentátoři (zejména reformátorský papež z počátku dvacátého století Lev XIII.), poukazovali na hrozbu rozkladného působení neregulovaných trhů a na dopady extrémního bohatství a chudoby pro společnost.

Ještě v sedmdesátých letech minulého století by myšlenka, že cílem života je zbohatnout a že vlády tu jsou proto, aby to umožnily, vzbudila posměch – a to nejen mezi tradičními kritiky kapitalismu, ale i mezi mnohými z jeho nejhrolivějších zastánců. Relativní lhostejnost k hodnotě bohatství jako takové byla během poválečných desetiletí široce rozšířená. Průzkum mezi anglickými školáky v roce 1949 odhalil, že s rostoucí inteligencí chlapců rostla i pravděpodobnost, že si vyberou zajímavou a slušně placenou kariéru spíše než zaměstnání, které je jen dobře placené.¹³ Mnozí dnešní školáci a vysokoškolští studenti si jen stěží dokáží představit, že by hledali něco jiného než lukrativní místo.

Jak máme začít odčičňovat, že jsme vychovali generaci posedlou honbou za materiálním bohatstvím a víceméně lhostejnou k čemukoliv jinému? Možná bychom mohli začít tím, že sami sobě i svým dětem připomeneme, že tomu tak nebylo vždy. „Ekonomistické“ myšlení, které jsme praktikovali posledních třicet let, není součástí lidské přirozenosti. Byly doby, kdy jsme své životy řídili jiným způsobem.

KAPITOLA DRUHÁ

Svět, který jsme ztratili

„Všem nám je již jasné, že po této válce není možný návrat ke společnosti založené na principu laissez-faire, že válka sama o sobě vytváří tichou revoluci tím, že připravuje cestu k novému typu plánovaného řádu.“

Karl Mannheim, 1943

Minulost nebyla ani tak dobrá, ani tak špatná, jak si představujeme; byla prostě jiná. Budeme-li si jen vyprávět nostalgické příběhy, nikdy se nedobereme k podstatě problémů, jimž dnes čelíme. Totéž platí i tehdy, když budeme pošetile předpokládat, že náš svět je ve všech ohledech lepší. Minulost je ve skutečnosti jako nějaká cizí země, do níž se nemůžeme vrátit zpět. Je však i něco horšího než minulost idealizovat nebo ji sobě a svým dětem vykreslovat jako nějaký kabinet hrůz: zapomenout ji.

V období mezi dvěma světovými válkami čelili Američané, Evropané a velká část zbytku světa řadě bezprecedentních pohrom a katastrof. Bezprostředně po první světové válce, která byla nejhorší a nejdestruktivnější válkou v zaznamenaných dějinách, následovaly epidemie, revoluce, pády a dělení států, zhroucení měn a nezaměstnanost v rozsahu, jakou si tradiční ekonomové, jejichž politické zásady byly stále v kurzu, nedokázali představit.

Tyto události pak vedly k pádu většiny světových demokracií, které byly nahrazeny autokratickými diktaturami nebo různými druhy totalitních státostranických režimů, a uvrhly svět

do druhé světové války, která byla ještě ničivější než ta první. V letech 1931 až 1945 se v Evropě, na Blízkém východě a ve východní a jihovýchodní Asii odehrávaly boje, okupace, etnické čistky, mučení, vyhlazovací války a úmyslné genocidy v míře, jaká by byla ještě o třicet let dříve nepředstavitelná.

Ještě v roce 1942 existovaly důvody obávat se o budoucnost svobody. S výjimkou anglofonních zemí severního Atlantiku a Australasie byla demokracie ohroženým druhem. Jediné demokracie, které zbyly v kontinentální Evropě, byly Švédsko a Švýcarsko – malinké neutrální státy závislé na přízni Německa. Vše, co dnes bereme za samozřejmé, bylo nejen ohrožené, ale také zpochybňované i svými obhájci.

Zdálo se, že budoucnost bude možná patřit diktaturám. Tyto obavy se zcela nerozplynuly ani po triumfu spojenců v roce 1945: vzpomínky na hospodářskou krizi a fašismus byly stále živé. Otázkou dne nebylo, jak oslavit velkolepé vítězství a vrátit vše do starých kolejí, ale hlavně jak, probůh, zajistit, aby se zkušenosti z let 1914–1945 už nikdy neopakovaly. Více než kdo jiný se o řešení tohoto problému zasadil Maynard Keynes.

Keynesiánský konsensus

„V oněch letech každý z nás čerpal sílu z obecného optimismu doby a posiloval své individuální sebevědomí společným sebevědomím. Možná jsme si tehdy díky přirozené lidské nevděčnosti neuvědomovali, do jaké míry a jak silně jsme byli unášeni tou vlnou. Nicméně každý, kdo tuto éru celosvětového optimismu zažil, ví, že po ní následoval jen úpadek a melancholie.“

Stefan Zweig

Tento velký britský ekonom, který se narodil roku 1833, vyrůstal ve stabilní, prosperující a mocné Británii – tedy v sebe-

vědomém světě, jehož zhroucení pak sledoval ze své privilegované pozice vlivného úředníka na válečném ministerstvu financí a posléze účastníka versailleských mírových jednání v roce 1919. Svět, tak jak existoval do té chvíle, se rozpadl, a spolu s ním vzaly za své nejen celé státy, ale i všechny jistoty Keynesovy kultury a třídy. Jak k tomu došlo? Proč to nikdo nepředvídal? Proč nikdo z těch, kdo byli u moci, nepodnikl nic, co by mohlo opakování toho všeho zabránit?

Je pochopitelné, že Keynes se ve svém díle zaměřoval na problém nejistoty. V protikladu k sebejistým poučkám klasické a neoklasické ekonomie trval Keynes na tom, že vývoj lidské společnosti je ze své podstaty nepředvídatelný. Z hospodářské krize, fašistického útlaku a vyhlazovacích válek bylo samozřejmě možné vyvodit různá ponaučení. Podle Keynesese však k podkopání sebejistoty liberalismu a liberálních institucí nejvíce přispěla nově vzniklá nejistota, v níž museli lidé žít – nejistota hraničící se stavem kolektivní úzkosti.

Jak se s touto situací vypořádat? Stejně jako mnozí jiní si Keynes dobře uvědomoval přitažlivost centralizované moci a řízeného plánování jakožto kompenzace nedostatků trhu. Fašismus a komunismus sdílely nepokryté zanícení pro stát. V očích veřejnosti jim to přitom nijak neškodilo; naopak to bylo spíš vnímáno jako jejich nejsilnější stránka. Ještě dlouho po jeho pádu odpovídali občas cizinci na otázku, co si myslí o Hitlerovi, že přinejmenším dal Němcům zas práci. O Stalinovi se zase říkávalo, že i přes všechny své nedostatky alespoň dokázal, že se Sovětskému svazu vyhnula velká hospodářská krize. Dokonce i vtip o Mussolinim, díky němuž prý v Itálii začaly konečně jezdit vlaky načas, má něco do sebe – je snad něco špatného na dochvilnosti?

Jakýkoliv pokus o obnovu demokracie, respektive o zavedení demokracie a politických svobod v zemích, které je nikdy nezažily, se musel vyrovnat s dědictvím autoritativních

států. Jinak totiž hrozilo šíření obecné nostalgie po jejich úspěších – ať už skutečných či domnělých. Keynes dobře věděl, že fašistická ekonomická politika by nikdy nemohla být dlouhodobě úspěšná nebýt války, okupace a vykořisťování. Přitom si ale uvědomoval nejen potřebnost proticyklických opatření sloužících k odvrácení budoucích ekonomických krizí, ale i praktické výhody „sociálního státu“.

Účelem takového státu nebyla revoluční přeměna společenských vztahů, natožpak zavedení socialismu. Keynes, stejně jako většina mužů, kteří v těch letech zaváděli inovativní legislativu – od Clementa Attleeho v Británii přes Charlese de Gaulla ve Francii, až po samotného Franklina Delano Roosevelta – byl ve svém jádru konzervativcem. Všichni vůdčí západní státníci té doby byli již starší pánové, kteří se narodili do Keynesovi tak dobře známého stabilního světa. A všichni prožili traumatizující otřes. Stejně jako hrdina Lampedusova *Leoparda* si uvědomovali, že chcete-li něco zachovat, musíte přistoupit na velké změny.

Keynes zemřel vyčerpaný z náročné práce během války v roce 1946. Již dlouho předtím ale prokázal, že kapitalismus ani liberalismus nemohou jeden bez druhého dlouho přežít. A vzhledem k tomu, že zkušenost meziválečných let jednoznačně prokázala neschopnost kapitalistů chránit své vlastní zájmy, bylo nutné, aby to za ně dělal liberální stát, ať už se jim to líbí či nikoliv.

Je proto zajímavým paradoxem, že kapitalismus měl být zachráněn, ba dokonce měl v následujících desetiletích vzkvést díky změnám, které tehdy byly (a stále jsou) ztotožňovány se socialismem. Inteligentní konzervativci stejně jako mnoho křesťanských demokratů, kteří se po roce 1945 octli poprvé v politických funkcích, neměli zásadní námitky proti tomu, aby měl stát pod kontrolou klíčový průmysl; naopak to, stejně jako progresivní zdanění, nadšeně vítali.

Politické debaty v oněch prvních poválečných letech měly morální náboj. Nezaměstnanost (největší problém ve Spojených státech, Velké Británii či Belgii), inflace (vůbec největší zdroj obav ve střední Evropě, kde inflace během předcházejících desetiletí devastovala soukromé úspory) a nízké ceny zemědělských komodit (tak nízké, že zemědělci v zoufalství opouštěli půdu a vrhali se do náručí extremistických stran) – to nebyly pouhé ekonomické problémy, ale něco, co všichni od kněží až po světské intelektuály považovali za zatěžkávací zkoušky morální soudržnosti společnosti.

V otázce role státu panovala tehdy nezvykle široká shoda. Od zastánců Nového údělu přes západoněmecké teoretiky „sociálně tržního hospodářství“, britské vládní Labouristické strany až po zastánce tzv. indikativního hospodářského plánování, které utvářelo veřejnou politiku ve Francii (a – až do komunistického převratu v roce 1948 – také v Československu) – všichni věřili státu. Zčásti tomu tak bylo proto, že téměř všichni se obávali důsledků možného návratu k hrůzám nedávné minulosti, a proto ochotně souhlasili s omezením svobody trhu ve jménu veřejného zájmu. Stejně jako svět měl být napříště regulován a chráněn řadou mezinárodních institucí a dohod od Organizace spojených národů až po Světovou banku, měly i funkční demokracie udržovat konsensus ohledně srovnatelných vnitrostátních opatření.

Již v roce 1940 napsal Evan Dubrin (britský labouristický agitátor), že si nedovede představit „sebenepatrnější změnu“ v současném vývoji směrem ke kolektivnímu vyjednávání, hospodářskému plánování, progresivnímu zdanění a státem financovaných sociálních služeb. O šestnáct let později mohl anglický labouristický politik Anthony Crosland s ještě větší jistotou napsat, že došlo k trvalému odklonu od „neochvějně víry v individualismus a soběstačnost k víře v kolektivní akci a participaci“. Mohl dokonce tvrdit, že „dogma ‚neviditelné

ruky‘ a víra, že soukromé zisky vedou zákonitě k veřejnému prospěchu, vzaly nadobro za své během velké hospodářské krize; dokonce i konzervativci a podnikatelé dnes schvalují princip kolektivní vlády zodpovědné za stav hospodářství“.¹⁴

Jakožto sociální demokraté nebyli Durban ani Crosland nezaujatými pozorovateli. To ale neznamená, že by se mýlili. Již v polovině padesátých let anglická politika dosáhla v otázkách týkajících se veřejné politiky takové míry mlčky přijímaného konsensu, že se mainstreamové politické debaty začalo přezdívat „butskellismus“ – tedy směs myšlenek R. A. Butlera – umírněného konzervativního ministra a Hugh Gaiteskella – tehdejšího centristického vůdce labouristické opozice. Butskellismus byl celosvětovým fenoménem. Bez ohledu na neshody v jiných otázkách sdíleli francouzští gaullisté, křesťanští demokraté a socialisté společnou víru v aktivistický stát, hospodářské plánování a velkorysé veřejné investice. V podstatě totéž lze říct o konsensu, který převládal v utváření politiky ve Skandinávii, zemích Beneluxu, Rakousku a dokonce i v ideologicky rozpolcené Itálii.

V Německu sice sociální demokraté zůstali do roku 1959 věrni své marxistické rétorice (ne-li marxistickému politickému programu), ale přesto se jen málo odlišovali od křesťanských demokratů kancléře Konrada Adenauera. Vlastně to byl právě tento (z jejího hlediska) dusivý konsensus ve všem od vzdělávání přes zahraniční politiku, veřejně financovaná rekreační zařízení až po interpretaci problematické německé minulosti, co dohnalo mladší generaci německých radikálů k „mimoparlamentním“ aktivitám.

Dokonce i ve Spojených státech, kde byli po celá padesátá léta u moci republikáni a stárnoucí stoupenci Nového údělu se poprvé po dvou desetiletích ocitli v menšině, neměl přechod ke konzervativní administrativě – i přes závažné důsledky v oblastech zahraniční politiky a dokonce i svobody slova

– velký dopad na domácí politiku. Zdanění tehdy nebylo předmětem politického sporu a byl to právě republikánský prezident Dwight Eisenhower, kdo schválil impozantní, federální vládou řízený projekt mezistátního dálničního systému. Přes všechny úlitby hospodářské soutěži a svobodnému trhu bylo americké hospodářství té doby do značné míry závislé na ochraně před zahraniční konkurencí, jakož i na standardizaci, regulaci, subvencích, cenové regulaci a vládních zárukách.

Nerovnosti, které s sebou kapitalismus přirozeně přináší, byly zmírněny důvěrou v existující i budoucí prosperitu. V polovině šedesátých let prosadil Lyndon Johnson řadu přelomových společenských a kulturních změn. Podařilo se mu to zčásti díky přežívajícímu konsensu v otázce podpory investic na způsob Nového údělu, rozsáhlých všeobecně dostupných programů a vládních iniciativ. Je příznačné, že tím, co zemi rozdělilo, nebyla sociální politika, ale zákony o občanských právech a rasové segregaci.

Léta 1945–1975 jsou často považována za svého druhu zážrak, z něhož se zrodil „americký způsob života“. Dvě generace Američanů – lidé, kteří prošli druhou světovou válkou, a jejich děti, které si později užívaly šedesátá léta – zažily takovou míru jistoty v oblasti zaměstnání a sociálního vzestupu, jaká byla do té doby nevídaná (a od té doby neopakovaná). Německý Wirtschaftswunder (hospodářský zážrak) během jediné generace pozdvihl zemi ze zničující a ponižující porážky v nejbohatší stát Evropy. Ve Francii toto období vešlo ve známost (bez jakékoliv ironie) jako „Les Trente Glorieuses“.¹⁵ V Anglii na vrcholu „věku blahobytu“ ujišťoval konzervativní premiér Harold Macmillan své spoluobčany, že „se ještě nikdy neměli tak dobře“. Měl pravdu.

V některých zemích (nejznámějším příkladem je Skandinávie) byl poválečný sociální stát dílem sociálních demokratů. Jinde, například ve Velké Británii, představoval „stát sociální-

ho zabezpečení“ v podstatě jen řadu pragmatických programů zaměřených na zlepšování postavení sociálně znevýhodněných skupin a zmírňování extrémních rozdílů mezi bohatými a chudými. Společným úspěchem všech poválečných sociálních států bylo pozoruhodné snížení míry nerovnosti. Pokud budete porovnávat rozdíly v příjmech i majetku, zjistíte, že ve všech zemích kontinentální Evropy, jakož i ve Velké Británii a ve Spojených státech, došlo v poválečném období k zásadnímu zmenšení propasti mezi různými sociálními vrstvami.

Větší rovnost přinesla další pozitivní dopady. V průběhu času opadl strach z návratu extremistické politiky – politiky zoufalství, závisti, nejistoty. „Západ“ vstoupil do idylické éry prosperity a jistoty. Možná to byla jen bublina, ale byla to útěšná bublina. Většinu lidí se vedlo mnohem lépe než kdykoli předtím v minulosti a zároveň měli dobré důvody hledět do budoucnosti s optimismem.

Kromě toho sociální demokracie a sociální stát v poválečném období připoutaly střední třídu k liberálním institucím. Vzhledem k tomu, že nástup fašismu byl vyvolán strachem a nespokojeností střední třídy, byla tato okolnost dost zásadní záležitostí. Připoutat znovu střední třídu k demokratickému státu byl zdaleka nejdůležitější úkol, před nímž stáli pováleční politici. A rozhodně nešlo o snadný úkol.

Ve většině případů se to podařilo díky kouzlu „univerzalizmu“. Místo sociální pomoci poskytované pouze občanům s nižšími příjmy, což by mohlo vést ke stížnostem dobře placených odborníků ve svobodných povoláních či prosperujících obchodníků na to, že musí platit daně na sociální služby, z nichž sami nemají velký užitek, byly vzdělaným příslušníkům středních vrstev poskytnuty stejné výhody a veřejné služby jako dělnické třídě a chudině: bezplatné vzdělání, levné či bezplatné zdravotnictví, veřejné důchody a pojištění pro případ nezaměstnanosti. Díky tomu, že tolik nezbytných výdajů

bylo předplaceno v daních, byly disponibilní příjmy evropské střední třídy už v šedesátých letech mnohem vyšší než kdykoliv od roku 1914.

Je velice zajímavé, že tato desetiletí se vyznačovala výjimečně úspěšnou kombinací sociální inovativnosti a kulturního konzervatismu. Keynes sám je toho příkladem. Ačkoliv byl nezvykle otevřený novým směrům v umění, měl skrznskrz elitářský vkus a výchovu. Přesto však pochopil, jak důležité je zpřístupnit prvotřídní výtvarná díla, kulturní představení a literaturu co nejširšímu publiku, má-li britská společnost překonat ochromující společenské rozdíly. Právě Keynes inicioval vznik Královského baletu, Rady pro umění¹⁶ a mnoha dalších institucí. Šlo o moderní veřejné instituce pro šíření jednoznačně „vysokého“ umění. Podobaly se v tom BBC pod vedením lorda Reitha, která si za své poslání zvolila veřejný vkus kultivovat, a ne se mu podbízet.

Reith, Keynes či francouzský ministr kultury André Malraux, ani mladí Američané, kteří spolupracovali s L. B. Johnsonem na vzniku Veřejného vysílání¹⁷ či Národní nadace pro humanitní studia¹⁸, na tomto novém přístupu nespátkovali nic elitářského. Jednalo se o „meritokracii“ – o otevírání přístupu do elitních institucí širokým řadám zájemců, který byl financovaný zcela nebo zčásti z veřejných prostředků. Systém selekce založený na dědictví či bohatství začal být nahrazován systémem, v němž je společenský vzestup založen na vzdělání. Po několika letech z něj vzešla generace, které to všechno připadalo zcela přirozené a která to proto považovala za samozřejmé.

Tento vývoj nenastal nijak automaticky. Po válkách obvykle následoval hospodářský propad, který býval o to hlubší, oč strašnější byla válka. Ti, co se po druhé světové válce neobávali návratu fašismu, pohlíželi s obavami směrem k východu na stovky divizí Rudé armády a mocné a populární komunistické strany a odbory v Itálii, Francii a Belgii. Když v roce

1947 navštívil americký státní tajemník George Marshall Evropu, zděsil se toho, co tam spatřil. Marshallův plán se zrodil z obav, aby následky druhé světové války nebyly ještě horší, než tomu bylo v případě předešlého konfliktu.

Spojené státy byly v oněch prvních poválečných letech hluboce rozděleny novou vlnou podezíravosti k cizincům, radikálům a především komunistům. Mccarthismus možná nepředstavoval hrozbu pro americkou demokracii, ale byl připomínkou, jak snadno může obyčejný demagog zneužívat strachu a zveličovat existující nebezpečí. Co všechno by asi mohl způsobit, kdyby se ekonomika opět propadla tak hluboko jako dvacet let předtím? Zkrátka, navzdory konsensu, který měl vzniknout, se všechno mohlo vyvinout docela jinak. Proč se to vyvíjelo tak příznivě?

Regulovaný trh

„Idea společnosti držené pohromadě jen vztahy a pocity založenými na finančních zájmech je ze své podstaty odporná.“

J. S. Mill

Stručnou odpovědí je, že v roce 1945 už jen málo lidí věřilo v kouzlo trhu. To byl zásadní myšlenkový obrat. Klasická ekonomie přisuzovala státu jen malou roli v utváření hospodářské politiky. Převažující liberální étos v Evropě a Severní Americe devatenáctého století preferoval minimalistickou sociální legislativu, z velké části omezenou na usměrňování jen těch nejhorších nespravedlností a rizik vyplývajících z konkurenčního industrialismu a finančních spekulací.

Nicméně díky dvěma světovým válkám si téměř všichni zvykli na nevyhnutelnost vládních zásahů do každodenního života. Během první světové války zvýšila většina válčících stá-

tů do té doby zanedbatelnou vládní kontrolu nad výrobou – nejen vojenské výzbroje, ale i oblečení, dopravy, komunikací a téměř čehokoliv nezbytného pro vedení nákladné a zoufalé války. Po roce 1918 byla tato opatření sice z větší části zrušena, nicméně vládám zůstala poměrně významná role v regulaci hospodářského života.

Po krátkém, iluzorním období ústupu státu (pro něž byl příznačný vzestup Calvina Coolidge ve Spojených státech a podobně nevýrazných typů ve většině západní Evropy) přinutily naprosto zničující následky kolapsu v roce 1929 a následné hospodářské krize všechny vlády volit mezi neúčinnou zdrženlivostí a otevřenou intervencí. Dříve či později zvolily všechny vlády druhou možnost.

To, co zbývalo ze státu založeného na doktríně *laissez-faire*, pak vzalo za své díky zkušenosti totální války. Všichni účastníci válečného konfliktu bez jediné výjimky – vítězové stejně jako poražení – v zájmu vedení války zapojili celou zemi, ekonomiku a všechny občany. Zároveň také za tímto účelem mobilizovali stát způsobem, který by byl ještě před třicet lety nepředstavitelný. Všechny válčící státy bez ohledu na své politické zabarvení mobilizovaly, regulovaly, řídily, plánovaly a spravovaly všechny aspekty života.

Dokonce i ve Spojených státech byla zavedena opatření, která omezovala, jakou práci člověk mohl vykonávat, kolik si mohl vydělat, co si mohl koupit a kam mohl jít, a to v míře, která by Američany jen pár let předtím děsila. Nový úděl, jehož instituce působily tak skandálně novátorsky, nyní vypadal jako pouhá předehra mobilizace celé země v zájmu společného cíle.

Válka, zkrátka řečeno, vedla k soustředění energií. Ukázalo se, že s pomocí válečného hospodářství je možné přetvořit celou zemi ve válečnou mašinerii. Lidé se proto začali ptát, proč by nebylo možné něco podobného dokázat při budování míru. Na tuto otázku neexistovala žádná přesvědčivá od-

pověď. Aniž by to někdo vlastně zamýšlel, vstoupily západní Evropa a Severní Amerika do nové éry.

Nejzřetelnějším projevem této změny bylo „plánování“. Ekonomové a byrokraté usoudili, že lepší je události předem promyslet, než je nechat prostě plynout. Plánování pochopitelně nejvíce obdivovali a prosazovali političtí extremisté z obou stran politického spektra. Ti levicoví měli za to, že právě plánování bylo příčinou úspěchu Sovětského svazu; ti pravicoví se (oprávněně) domnívali, že Hitler, Mussolini a jejich fašističtí následovníci byli příznivci shora řízeného plánování, což vysvětluje jejich popularitu.

Argumenty ve prospěch plánování nikdy nebyly nějak zvlášť silné. Keynes, jak jsme viděli, měl na hospodářské plánování v podstatě stejný názor jako na teorii čistého trhu. K tomu, aby byly úspěšné, by oba tyto přístupy vyžadovaly nedosažitelně přesné informace a znalosti. Nicméně alespoň v době války akceptoval Keynes nutnost krátkodobého plánování a regulací. V poválečném období dával přednost minimalizaci přímých vládních intervencí a řízení hospodářství pomocí fiskálních a jiných pobídek. Aby takové řízení mohlo fungovat, potřebovaly ovšem vlády vědět, čeho chtějí dosáhnout. A přesně v tom podle jeho zastánců spočívala podstata „plánování“.

Poněkud překvapivě bylo nadšení pro plánování nejmarkantnější ve Spojených státech. Správa údolí řeky Tennessee (TVA – Tennessee Valley Authority) nebyla ničím jiným než realizací smělého ekonomického plánu zaměřeného nejen na využití významného energetického zdroje, ale také na revitalizaci celého regionu. Pozorovatelé jako Lewis Mumford prohlašovali, že mají „právo na jistou kolektivní pýchu“: TVA a podobné projekty ukázaly, že demokracie se při realizaci rozsáhlých, dlouhodobých a na budoucnost orientovaných projektů vyrovnají diktaturám. Rexford Tugwell o pár let dřív

tento plán dokonce velebil následujícím způsobem: „Již vidím ten velkolepý plán / a nadšená radost z práce bude má / Rukávy si vykasám a Ameriku předělám.“¹⁹

Mnoha lidem ovšem stále nebyl jasný rozdíl mezi plánovaným hospodářstvím a státem vlastněným hospodářstvím. Liberálové jako Keynes, William Beveridge nebo Jean Monnet – duchovní otec plánování ve Francii – neměli pochopení pro znárodnování jako takové, ale byli dostatečně flexibilní, aby ocenili jeho praktické přínosy ve zvláštních případech. Totéž platilo pro skandinávské sociální demokraty – i ti se mnohem více zajímali o progresivní zdanění a poskytování všeobecných sociálních služeb než o státní kontrolu nad klíčovými průmyslovými odvětvími, jako například nad automobilovým průmyslem.

Naopak britští labouristé se zamilovali do myšlenky veřejného vlastnictví. Pokud stát reprezentuje pracující, nevyplývá z toho, že státem vlastněné podniky by měly napříště být v rukou pracujících? Ať už tomu tak ve skutečnosti bylo nebo ne – a dějiny British Steel nasvědčují, že stát může být stejně neschopný a neefektivní vlastník jako ten nejhorší soukromý podnikatel – pravdou zůstává, že nadšení pro znárodnování odvádělo pozornost od jakéhokoliv plánování, což v následujících desetiletích vedlo ke škodlivým dopadům. Opačnou krajnost představovalo komunistické plánování, které spočívalo v podstatě jen ve stanovování fiktivních cílů, které byly plněny pomocí fiktivních údajů o výrobě. To posléze vedlo k diskreditaci plánování jako takového.

V kontinentální Evropě hrála centralizovaná státní správa tradičně aktivnější roli v poskytování sociálních služeb a tak tomu zůstávalo i nadále. Podle široce rozšířeného názoru nedokázal trh definovat společné cíle; do hry proto musel vstoupit stát, aby napravil nedostatky trhu. Dokonce i ve Spojených státech, kde stát – tedy „administrativa“ – vždy respektoval tra-

diční mantinely, byly veškeré programy od GI Bill²⁰ až po vědecké vzdělávání nastupující generace iniciovány a financovány Washingtonem.

I v tomto případě se prostě předpokládalo, že se jedná o společné cíle, pro jejichž dosažení se trh zkrátka nehodí. Slovy T. Marshalla, jednoho z předních komentátorů britského „státu blahobytu“, je smyslem onoho „blahobytu“ „nahradit trh tím, že se z jeho rámce vyjmou některé druhy zboží či služeb, respektive určitými způsoby ovládat a usměrňovat jeho chování tak, aby bylo dosaženo výsledků, jakých by trh sám o sobě nedosáhl“.²¹

Dokonce i v západním Německu, kde panoval pochopitelný odpor k zavádění centralizovaného řízení po vzoru nacistů, dělali teoretici sociálně tržního hospodářství ústupky. Tvrdili, že volný trh je nejen kompatibilní se společenskými cíli a sociálním státem, ale že sám trh funguje nejlépe, jestliže neztrácí ze zřetele sociální cíle. Na tom byla založena z větší části stále platná legislativa, která od bank a obchodních společností vyžaduje, aby i při sledování zisku braly ohled na dlouhodobé hledisko, jakož i na zájmy svých zaměstnanců a sociální důsledky své podnikatelské činnosti.

Názor, že by stát mohl překročit své kompetence a poškodit trh pokřivením jeho fungování, nebyl v těch letech brán příliš vážně. Instrukce jako Mezinárodní měnový fond a Světová banka (a později též Světová obchodní organizace), stejně jako mezinárodní clearingová střediska, devizové předpisy, platová omezení a indikativní cenové stropy, kladly důraz především na potřebu kompenzovat zřejmě nedostatky trhu.

Ze stejných důvodů se v těch letech nepohlíželo nijak zvlášť negativně na vysokou míru zdanění. Naopak, vysoké sazby progresivní daně z příjmu byly považovány za široce akceptovaný nástroj, kterým byly privilegovaným občanům odebírány přebytečné zdroje, které pak byly k dispozici těm, kdo je nejmíce

potřebovali nebo je byli schopni nejlépe využít. Ani na tom nebylo nic nového. Daň z příjmu začala ve většině evropských zemí růst již dlouho před první světovou válkou a v mnoha zemích pak v meziválečném období nadále stoupala. I přesto si ještě v roce 1925 mohla většina středostavovských rodin dovolit jednoho, dva či více sloužících, kteří často bydleli s rodinou.

V roce 1950 si však udržování takové domácnosti mohla dovolit jen aristokracie a *nouveaux riches*. Díky daním z příjmu a dědictví a trvalému růstu pracovních příležitostí i platů téměř vymizela práce pro chudé a ponížené domácí zaměstnance. Jediná výhoda dlouhodobé služby v domácnosti – možnost, že se zaměstnavatel postará o své nemocné, staré či jinak indisponované sloužící – vzala se zavedením sociálních programů za své.

Ve společnosti se rozšířil názor, že rozumná míra redistribuce vedoucí k odstranění extrémních projevů bohatství i chudoby je prospěšná všem. Jak kdysi moudře poznamenal Condorcet, „státní pokladnu vyjde vždy levněji zajistit chudým takové postavení, aby si mohli kupovat obilí, než stlačit cenu obilí tak, aby si je chudí mohli dovolit“.²² Do roku 1960 se tato teze v západních zemích stala v podstatě vládní politikou.

S odstupem jedné či dvou generací se tyto postoje musí jevit jako vskutku zvláštní. Po tří poválečná desetiletí ekonomové, politici, komentátoři i občané schvalovali politiku vysokých veřejných výdajů spravovaných vládou či místní samosprávou, které také měly široké možnosti regulace hospodářství na mnoha úrovních. Odpůrci této politiky byli považováni buď za jakési kuriózní relikty z dávné minulosti – šílené ideology posedlé naivními teoriemi, případně za sobecké obhájce soukromých zájmů na úkor veřejného blaha. Trh se dařilo držet v mezích, státu byla přiznána ústřední role v životech lidí a sociální služby dostaly přednost před jinými typy vládních výdajů (jistou výjimku představovaly Spojené státy, kde pokračoval rychlý růst vojenských výdajů.)

Jak bylo něco takového možné? I kdybychom byli ochotni připustit, že takové kolektivistické cíle a praktiky jsou samy o sobě obdivuhodné, pravděpodobně bychom je dnes považovali za neefektivní, jelikož odčerpávají soukromé zdroje na veřejné účely. Především bychom se ale obávali nebezpečí spojeného s předáváním hospodářských a sociálních zdrojů do rukou „byrokratů“, „politiků“, a „přebujelé vlády“. Proč se naši rodiče a prarodiče tak málo znepokojovali podobnými úvahami? Proč tak snadno a ochotně přenechávali iniciativu a svěřovali soukromé prostředky veřejnému sektoru v zájmu prosazování kolektivních cílů?

Společenství, důvěra a společné cíle

„Cítit hodně pro druhé a málo pro sebe, odstranit to sobecké v nás a dát průchod svým dobrotivým vlastnostem vytváří dokonalost lidské přirozenosti.“

Adam Smith

Všechny společné podniky vyžadují důvěru. Od dětských her až po složité společenské instituce platí, že lidé nemohou vzájemně spolupracovat, pokud se nezbaví vzájemné nedůvěry. Jeden drží lano a druhý skáče. Jeden podpírá žebřík a druhý po něm leze. Proč tomu tak je? Zčásti proto, že očekáváme reciprocitu, ale zčásti také díky přirozenému sklonu lidí spolupracovat za účelem dosažení společného užitku.

Názorným příkladem této skutečnosti jsou daně. Naše ochota platit daně je založena na celé řadě mlčky přijímaných předpokladů o našich spoluobčanech. Za prvé, předpokládáme, že i oni platí daně, protože jinak bychom se cítili nespravedlivě zatíženi a časem bychom sami přestali své příspěvky poskytovat. Za druhé, důvěřujeme těm, kterým jsme na určité ob-

dobí dali oprávnění nám vládnout, že budou peníze vybírat i vydávat zodpovědně. Ostatně dříve než bychom zjistili, že byly zpronevěřeny či promrhány, přišli bychom o spoustu peněz.

Za třetí, většina daní je určena buď na splácení dluhů z minulosti nebo na investice do budoucích vydání. Proto také mlčky předpokládáme existenci na důvěře a vzájemnosti založeného vztahu mezi minulými daňovými poplatníky a těmi, kdo z nich mají v současnosti prospěch, současnými daňovými poplatníky a minulými i budoucími příjemci a samozřejmě i budoucími daňovými poplatníky, kteří budou splácet naše dnešní výdaje. Jsme proto odsouzeni důvěřovat nejen lidem, které dnes neznáme, ale i lidem, které jsme nikdy nemohli znát, respektive je nikdy nebudeme moci znát; s nimi všemi nás přitom pojí složité vztahy založené na vzájemné důvěře.

Totéž platí i o veřejných výdajích. Pokud zvedneme daně nebo vydáme obligace, a bychom financovali školu ve svém okrese, je pravděpodobné, že hlavní prospěch z toho budou mít jiní občané (a jejich děti). Totéž platí pro veřejné investice do příměstské železnice, dlouhodobých vzdělávacích a výzkumných projektů, lékařského výzkumu, příspěvků na sociální zabezpečení a jakýchkoliv jiných sociálních výdajů, které mohou přinést užitek až po letech. Proč jsme tedy ochotni poskytovat peníze na takové projekty? Protože jiní v minulosti poskytli peníze pro nás a protože se, aniž o tom nějak přemýšlíme, považujeme za členy občanského společenství, které přesahuje generace.

Kdo ale patří do tohoto společenství? Komu přesně důvěřujeme? Podle anglického konzervativního filosofa Michaela Oakeshotta závisí politika na definici společenství důvěry: „Politika je aktivita spočívající ve správě veřejných věcí v rámci určité skupiny lidí, kteří díky společné shodě o způsobu této správy tvoří jedno společenství.“²³ Tato definice se ovšem točí v kruhu: jaká konkrétní skupina lidí je zde míněna? Celý

svět? To určitě ne. Očekávali bychom od obyvatele města Omaha v americké Nebrasce, že by s radostí platil daně na financování mostů a dálnic v Kuala Lumpur na základě nevyřčené dohody, podle níž by jeho malajský protějšek dělal totéž pro něj? Zřejmě ne.

Jak je tedy definován funkční rozsah společenství důvěry? Neukotvený kosmopolitismus vyhovuje intelektuálům, ale většina lidí žije v nějakém určitém místě. V místě, které je určené prostorem, časem, jazykem, eventuálně náboženstvím a – jakkoli je to politováníhodné – možná i barvou kůže atd. Tato místa jsou přitom definována flexibilně. Většina Evropanů by až do nedávné doby sebe sama nedefinovala jako někoho, kdo žije v Evropě. Spíše by řekli, že žijí v (polské) Lodži, v (italské) Ligurii nebo dokonce v Putney (což je předměstí Londýna).

Identifikovat sebe samé jako Evropany si Evropané zvykli teprve nedávno. V důsledku toho jsou různé způsoby mezinárodní spolupráce nebo vzájemné pomoci, které v minulosti mohly vyvolávat silnou nedůvěru, dnes něčím zcela samozřejmým. Holanští přístavní dělníci dnes dotují portugalské rybáře či polské farmáře, aniž by si na to nějak zvlášť stěžovali. Bez pochyb je tomu tak i proto, že dotyční přístavní dělníci nijak zvlášť intenzivně nezkoumají, jak jejich vládnoucí politici utrácí jejich daně. Ovšem i to je známkou důvěry.

Mnohé nasvědčuje tomu, že lidé důvěřují druhým více, pokud s nimi mají hodně společného – nejen náboženství či jazyk, ale i úroveň příjmů. Čím větší je míra rovnosti ve společnosti, tím větší je i vzájemná důvěra. Nejde přitom pouze o příjem. Tam, kde mají lidé podobné životy a sdílejí podobné vyhlídky, je pravděpodobné, že se mohou shodovat i v „mravních názorech“. To usnadňuje provádění radikálních změn ve veřejné politice. V heterogenních či rozdělených společnostech je pravděpodobné, že menšina – nebo dokonce většina – bude nucena ustoupit, často proti své vlastní vůli. To pak

dobí dali oprávnění nám vládnout, že budou peníze vybírat i vydávat zodpovědně. Ostatně dříve než bychom zjistili, že by-ly zpronevěřeny či promrhány, přišli bychom o spoustu peněz.

Za třetí, většina daní je určena buď na splácení dluhů z minulosti nebo na investice do budoucích vydání. Proto také mlčky předpokládáme existenci na důvěře a vzájemnosti založeného vztahu mezi minulými daňovými poplatníky a těmi, kdo z nich mají v současnosti prospěch, současnými daňovými poplatníky a minulými i budoucími příjemci a samozřejmě i budoucími daňovými poplatníky, kteří budou splácet naše dnešní výdaje. Jsme proto odsouzeni důvěřovat nejen lidem, které dnes neznáme, ale i lidem, které jsme nikdy nemohli znát, respektive je nikdy nebudeme moci znát; s nimi všemi nás přitom pojí složité vztahy založené na vzájemné důvěře.

Totéž platí i o veřejných výdajích. Pokud zvedneme daně nebo vydáme obligace, abychom financovali školu ve svém okrese, je pravděpodobné, že hlavní prospěch z toho budou mít jiní občané (a jejich děti). Totéž platí pro veřejné investice do příměstské železnice, dlouhodobých vzdělávacích a výzkumných projektů, lékařského výzkumu, příspěvků na sociální zabezpečení a jakýchkoliv jiných sociálních výdajů, které mohou přinést užitek až po letech. Proč jsme tedy ochotni poskytovat peníze na takové projekty? Protože jiní v minulosti poskytli peníze pro nás a protože se, aniž o tom nějak přemýšlíme, považujeme za členy občanského společenství, které přesahuje generace.

Kdo ale patří do tohoto společenství? Komu přesně důvěřujeme? Podle anglického konzervativního filosofa Michaela Oakeshotta závisí politika na definici společenství důvěry: „Politika je aktivita spočívající ve správě veřejných věcí v rámci určité skupiny lidí, kteří díky společné shodě o způsobu této správy tvoří jedno společenství.“²³ Tato definice se ovšem točí v kruhu: jaká konkrétní skupina lidí je zde míněna? Celý

svět? To určitě ne. Očekávali bychom od obyvatele města Omaha v americké Nebrasce, že by s radostí platil daně na financování mostů a dálnic v Kuala Lumpur na základě nevyřčené dohody, podle níž by jeho malajský protějšek dělal totéž pro něj? Zřejmě ne.

Jak je tedy definován funkční rozsah společenství důvěry? Neukotvený kosmopolitismus vyhovuje intelektuálům, ale většina lidí žije v nějakém určitém místě. V místě, které je určené prostorem, časem, jazykem, eventuálně náboženstvím a – jakkoli je to politováníhodné – možná i barvou kůže atd. Tato místa jsou přitom definována flexibilně. Většina Evropanů by až do nedávné doby sebe sama nedefinovala jako někoho, kdo žije v Evropě. Spíše by řekli, že žijí v (polské) Lodži, v (italské) Ligurii nebo dokonce v Puttney (což je předměstí Londýna).

Identifikovat sebe samé jako Evropany si Evropané zvykli teprve nedávno. V důsledku toho jsou různé způsoby mezinárodní spolupráce nebo vzájemné pomoci, které v minulosti mohly vyvolávat silnou nedůvěru, dnes něčím zcela samozřejmým. Holanďtí přístavní dělníci dnes dotují portugalské rybáře či polské farmáře, aniž by si na to nějak zvlášť stěžovali. Bez pochyb je tomu tak i proto, že dotyční přístavní dělníci nijak zvlášť intenzivně nezkoumají, jak jejich vládnoucí politici utrácení jejich daně. Ovšem i to je známkou důvěry.

Mnohé nasvědčuje tomu, že lidé důvěřují druhým více, pokud s nimi mají hodně společného – nejen náboženství či jazyk, ale i úroveň příjmů. Čím větší je míra rovnosti ve společnosti, tím větší je i vzájemná důvěra. Nejde přitom pouze o příjem. Tam, kde mají lidé podobné životy a sdílejí podobné vyhlídky, je pravděpodobné, že se mohou shodovat i v „mravních názorech“. To usnadňuje provádění radikálních změn ve veřejné politice. V heterogenních či rozdělených společnostech je pravděpodobné, že menšina – nebo dokonce většina – bude nucena ustoupit, často proti své vlastní vůli. To pak

vede k častým sporům v kolektivním politickém rozhodování a k upřednostňování minimalistického přístupu k sociálním reformám: než rozdělit společnost na zastánce a odpůrce kontroverzních reforem, je lepší nedělat nic.

Nedostatek důvěry rozhodně neprospívá dobře fungující společnosti. Jane Jacobsová popsala tento jev ve vztahu k tak praktickým záležitostem, jako je život ve městech a udržování čistoty a slušnosti v městských ulicích. Nebudeme-li si vzájemně důvěřovat, budou naše města vypadat ošklivě a život v nich nebude příjemný. Kromě toho si uvědomila, že důvěru nelze institucionalizovat. Jakmile se rozpadne, je prakticky nemožné ji obnovit. Důvěru přitom musí opečovávat a chránit veřejnost, respektive celé společenství, jelikož žádný člověk sám o sobě nemůže dosáhnout toho, aby mu druzí důvěřovali.

Společnosti, v nichž je důvěra široce ukotvena, bývají poměrně kompaktní a homogenní. Nejrozvinutějšími a nejlépe fungujícími sociálními státy v Evropě jsou Finsko, Švédsko, Norsko, Dánsko, Nizozemsko, Rakousko a Německo (dříve západní Německo), které představuje zajímavou výjimku z pravidla. Většina z těchto zemí má velmi malý počet obyvatel. Největší skandinávskou zemí je Švédsko s šesti miliony obyvatel, přičemž všechny skandinávské země dohromady mají méně obyvatel než Tokio. I Rakousko s 8,2 milionu obyvatel nebo Nizozemsko s 16,7 milionu jsou z celosvětového hlediska velmi malé státy. Samotné město Mumbai má více obyvatel než Nizozemsko, zatímco celé obyvatelstvo Rakouska by se vešlo do Mexico-City dvakrát.

Nejde ovšem jen o velikost. Podobně jako Nový Zéland, což je další malá země (se 4,2 milionu obyvatel je ještě menší než Norsko), jíž se daří udržovat vysokou míru občanské důvěry, byly úspěšné severoevropské sociální státy pozoruhodně homogenní. Ještě poměrně nedávno šlo jen s mírnou nadávkou říci, že všichni Norové jsou farmáři a rybáři nebo ale-

spoň děti farmářů či rybářů. 94 % obyvatel má norskou národnost a 86 % z nich se hlásí k norské církvi. V Rakousku se 92 % obyvatel považuje za etnické Rakušany (před přílivem jugoslávských uprchlíků v devadesátých letech to bylo téměř 100 %) a 83 % občanů, kteří se v roce 2001 hlásili k nějakému náboženství, byli katolíci.

Prakticky totéž platí o Finsku, kde 96 % občanů hlásících se k nějakému náboženství jsou luteráni (a téměř všichni, až na malou švédskou menšinu, jsou Finové), Dánsku, kde se 95 % obyvatel hlásí k luteránství, a dokonce i o Nizozemsku, které je sice rozděleno na převážně protestantský sever a katolický jih, ale kde se téměř všichni obyvatelé (s výjimkou nevelké postkoloniální menšiny tvořené Indonésany, Turky, Surinamci a Marokánci) považují za Holanďany.

Naproti tomu ve Spojených státech nebude již zanedlouho existovat žádná většinová etnická skupina, a ačkoliv mezi věřícími je většina protestantů, existuje tam též silná (25 %) katolická menšina, nemluvě o významné židovské a muslimské komunitě. Kanada může být příkladem země stojící mezi těmito dvěma protiklady. Jedná se o středně velkou zemi (33 milionů obyvatel), v níž nepřevládá žádné náboženské vyznání a jen 66 % obyvatel se hlásí k evropskému původu. Zároveň se tu ovšem daří vzájemné důvěře a s ní spojeným společenským institucím.

Velikost a homogenita jsou pochopitelně nepřenosné. Z Indie se nikdy nestane Rakousko a Spojené státy nemohou být druhým Norskem. Západoevropský sociálnědemokratický model sociálního státu v jeho čisté podobě zkrátka nelze exportovat. Dalo by se říci, že je podobně přitažlivý jako vozy značky Volvo a dokonce trpí i některými podobnými nedostatky. Proto také nemusí jít moc dobře na odbyt v zemích a kulturách, které tolik neoceňují tak nákladné přednosti, jako je solidnost a trvanlivost. Dokonce i jednotlivým městům se

daří lépe, pokud nejsou příliš velká či různorodá. Zavést municipální sociálnědemokratické principy ve Vídni či Amsterdamu šlo poměrně snadno. V Neapoli či Káhiře, nemluvě o Kalkatě či Sao Paulu, by to bylo mnohem obtížnější.

Bylo také prokázáno, že stejně jako má homogenita a velikost dané země vliv na utváření důvěry a spolupráce, může mít kulturní či ekonomická různorodost opačný dopad. V Nizozemsku a Dánsku, nemluvě o Velké Británii, lze pozorovat přímou úměru mezi dlouhodobým nárůstem počtu imigrantů – zejména migrantů z třetího světa – a znatelným poklesem společenské soudržnosti. Otevřeně řečeno, Holanďané a Angličané nemají velký zájem sdílet svůj sociální stát se svými bývalými koloniálními poddanými z Indonésie, Surinamu, Pákistánu či Ugandy. Dáni či Rakušané zas nechtějí přispívat na muslimské uprchlíky, kteří v nedávných letech zaplavovali jejich země.

Je možné, že sociální státy, které vznikly v polovině dvacátého století, jsou svou podstatou čímsi sobecké. Po několik desetiletí byly pozeňnané privilegiem v podobě etnicky homogenního a vzdělaného obyvatelstva, kde se téměř všichni poznávali v sobě navzájem. Šlo o samostatné národní státy, které nemusely čelit žádným vážným vnějším hrozbám. Většina z nich měla to štěstí, že se v poválečných desetiletích octly pod ochranným deštníkem NATO, což jim umožnilo věnovat své rozpočty na domácí rozvoj. Nemusely se přitom vyrovnávat s masovou imigrací z jiných částí Evropy, tím méně z ještě vzdálenějších míst. Když se tyto podmínky změnily, došlo, jak se zdá, k poklesu sebedůvěry i vzájemné důvěry.

Faktem je, že vzájemná důvěra a spolupráce byly základními stavebními kameny moderního státu, přičemž platí, že míra důvěry byla přímo úměrná míře úspěšnosti daného státu. William Beveridge mohl ve své době v Anglii předpokládat vysokou míru shody v mravních zásadách a občanské angažovanosti. Jako mnoho jiných liberálů narozených koncem 19. sto-

letí nepovažoval společenskou soudržnost jen za žádoucí cíl, ale za danost. Solidarita – tedy vzájemná solidarita mezi občany i solidarita občanů se státem samotným – tu byla dříve než sociální stát, který ji institucionalizoval.

I ve Spojených státech patřily důvěra a potřeba vzájemné sounáležitosti mezi ústřední témata veřejné debaty již od třicátých let dvacátého století. Je pravděpodobné, že mimořádně úspěšná proměna Spojených států z letargické mírové ekonomiky v nejmocnější válečnou mašinerii světa by nebyla možná bez Rooseveltova důrazu na společné zájmy, cíle a potřeby sdílené *všemi* Američany. Byla-li druhá světová válka pro Ameriku „dobrou“ válkou, nebylo tomu tak jen proto, že bojovala proti jednoznačně zavrženíhodnému nepříteli, ale také proto, že Američané měli dobrý pocit z Ameriky a také ze svých spoluobčanů.

*Velké společnosti**

„Náš národ usiluje o demokracii a fungující kanalizaci.“

John Betjeman

Co získaly západní společnosti v poválečných desetiletích díky důvěře, spolupráci, progresivnímu zdanění a intervencionistickému státu? Zjednodušeně řečeno, získali, byť v různé míře, bezpečnost, prosperitu, sociální služby a větší rovnost. V posledních letech jsme si zvykli slýchat, že tyto výhody byly vykoupeny příliš vysokou cenou v podobě ekonomické ne-

* Název kapitoly odkazuje k vládnímu programu administrativy L. B. Johnsona *Velká společnost (Great Society)*, jehož hlavním cílem byla eliminace chudoby a rasové diskriminace. V rámci tohoto programu byl například přijat Zákon o občanských právech (Civil Rights Act) či zřízeny programy veřejného zdravotního pojištění pro důchodce a některé skupiny sociálně slabých občanů (Medicare, respektive Medicaid).

efektivnosti, nedostatečné inovativnosti, potlačené podnikavosti, veřejných dluhů a oslabení soukromé iniciativy.

Většina z těchto výtek je prokazatelně nepravdivá. Soudě podle kvality a kvantity sociální legislativy přijaté v letech 1932 až 1971 v USA, byly Spojené státy nesporně jednou z oněch „dobrých společností“. Stěží lze ovšem tvrdit, že Spojeným státům během těchto zlatých let vrcholu amerického století chyběla iniciativa nebo podnikavost. Nicméně i kdyby byla pravda, že evropské sociálnědemokratické a sociální státy poloviny dvacátého století byly ekonomicky neudržitelné, samo o sobě by to ještě neznamenal, že si to nezaslouží naši pozornost.

Sociální demokracie vždycky představovala jakousi politikou směsici. V první řadě spojovala socialistické sny o postkapitalistické utopii s pragmatickým uznáním potřeby žít a pracovat v kapitalistickém světě, který – navzdory Marxovým nadšeným předpovědím z roku 1848 – rozhodně není v posledním tažení. Za druhé ovšem sociální demokracie vzala vážně i své označení „demokratická“; na rozdíl od revolučních socialistů raného dvacátého století a jejich komunistických následovníků přijali sociální demokraté ve svobodných zemích pravidla demokratické hry a od samého počátku byli ochotni uzavírat kompromisy se svými kritiky a protivníky, aby se mohli účastnit soutěže o moc.

Sociální demokraté se kromě toho nezajímali výlučně a dokonce ani primárně o ekonomiku (na rozdíl od komunistů, kteří vždy kladli důraz na ekonomiku coby měřítko marxistické pravověrnosti.) Pro sociální demokraty, především ve Skandinávii, představoval socialismus „distributivní“ nástroj. Jeho podstatou bylo zajistit, aby privilegovaná menšina nekontrolovala neúměrně velký podíl společenského bohatství a prostředků, což, jak jsme viděli, byla ve své podstatě morální otázka. Sociální demokraty, stejně jako kritiky „komerční spo-

lečnosti“ z osmnáctého století, urážely důsledky neregulované konkurence. Spíše než o nějakou radikální budoucnost usilovali o návrat k hodnotám lepšího způsobu života.

Proto by nás nemělo překvapovat, že Beatrice Webbová jako jedna z průkopnic sociální demokracie ve Velké Británii považovala za samozřejmé, že „socialismus“, o nějž usilovala, lze definovat jako veřejné školství, veřejně poskytované zdravotní služby a zdravotní pojištění, veřejné parky a hřiště, zabezpečení starých, nemocných a nezaměstnaných atd. Velmi blízká jí byla vize jednoty předmoderního světa, jeho „morální ekonomie“, jak tomu říkal E. P. Thompson. Lidé by měli spolupracovat, usilovat o společné blaho a nikdo by neměl být vylučován.

Sociální státy nebyly z hlediska svého původu ani svých cílů nezbytně spojeny se socialismem.

Jejich vznik byl důsledkem jiné radikální politické změny, která poznamenala západní svět mezi třicátými a šedesátými lety dvacátého století a která přivedla odborníky a akademiky, intelektuály a technokraty do státní správy. Mezi nejzásadnější plody této proměny patří americký systém sociálního zabezpečení²⁴ nebo britská Národní zdravotní služba²⁵. Vznik obou těchto institucí byl velmi nákladnou inovací, která se zásadně odlišovala od předchozích postupných reforem.

Význam takovýchto sociálních projektů nespočíval v jejich myšlence. Na myšlence, že by bylo dobré zajistit, aby byli všichni Američané hmotně zajištěni ve stáří, respektive aby měli všichni britští občané přístup k prvotřídní lékařské péči bez jakýchkoliv přímých plateb, nebylo nic revolučního. Nicméně do té doby neslýchaný byl názor, že takové služby umí nejlépe zajistit stát, a proto by je *měl* poskytovat stát.

Jak přesně mají být takové služby a zdroje poskytovány, byla vždycky sporná otázka. Univerzalisté, ovlivnění britským příkladem, preferovali všeobecně vysoké daně, z nichž se mě-

ly platit služby a zdroje, k nimž by měli všichni občané rovný přístup. Zastánci selektivního přístupu dávali přednost přizpůsobení nákladů a nároků na sociální služby potřebám a možnostem jednotlivých občanů. Rozdílné zvolené cesty představovaly pragmatická řešení, která ovšem zároveň odrážela hluboce zakořeněné názory na společnost a morálku.

Skandinávský model sledoval selektivnější, ale zároveň ambicióznější program. Jeho cílem, jak jej definoval vlivný švédský sociolog Gunnar Myrdal, bylo institucionalizovat odpovědnost státu za „ochranu lidí před nimi samými“. ²⁶ Američané ani Britové žádné takové ambice neměli. Myšlenka, že by stát měl vědět, co je pro lidi dobré (ačkoliv ji bez reptání akceptujeme v případě školních osnov nebo lékařských postupů), zaváhala eugenikou a možná i eutanazií.

Skandinávské sociální státy i v době své největší slávy ponechaly ekonomiku v rukou soukromého sektoru, který však platil velmi vysoké daně, z nichž byly financovány sociální, kulturní a jiné služby. Švédové, Finové, Dáni a Norové nezvolili kolektivní vlastnictví, ale kolektivní ochranu. S výjimkou Finska využívali všichni Skandinávci soukromé penzijní fondy, což by v té době přišlo Angličanům a dokonce i většině Američanů jako velmi zvláštní. Nicméně s téměř vším ostatním se obraceli na stát a dobrovolně přijímali s tím spojené omezování osobní autonomie.

Sociální státy kontinentální Evropy zvolily třetí model, který Francouzi označují jako *état providence*, tedy ochránářský stát. Tento model klade důraz především na ochranu zaměstnaných občanů před ničivými dopady tržního hospodářství. Je třeba poznamenat, že adjektivum „zaměstnaný“ tu není použito náhodně. Ve Francii, Itálii či západním Německu se sociální stát věnoval především ochraně pracovních míst a příjmů před přízní trhu.

Z amerického nebo i současného anglického pohledu to

musí vypadat opravdu zvláště. Proč by měl stát občana chránit před ztrátou zaměstnání, které už nevytváří nic, oč by lidé stáli? Není lepší vsadit na „kreativně-destruktivní“ schopnosti kapitalismu a počkat, až se objeví lepší pracovní příležitosti? Z hlediska kontinentálních Evropanů se však politické důsledky vyhození velkého množství lidí na dlažbu v časech hospodářského poklesu jeví jako mnohem závažnější problém než hypotetický pokles výkonnosti způsobený udržováním „nepotřebných“ pracovních míst. Francouzské či německé odbory, podobně jako cechy v 18. století, se naučily chránit své „členy“ – tedy ty, kteří již měli zajištěné zaměstnání, před „nečleny“: mladými, nekvalifikovanými a jinými uchazeči o práci.

Cílem tohoto typu sociálního státu byla a dodnes je ochrana před nejistotou i za cenu deformací údajně přirozeného fungování pracovního trhu. Pozoruhodná stabilita společností v kontinentální Evropě, které jen o pár let dříve prodělaly násilné otřesy a občanskou válku, staví evropský model do příznivého světla. Kromě toho, zatímco finanční krize v roce 2008 zdevastovala britskou a americkou ekonomiku, v důsledku čehož bylo v době psaní tohoto textu (únor 2010) přes 16 % Američanů v produktivním věku bez práce (ať už byli oficiálně nezaměstnaní nebo již vzdali hledání nového místa), Německo a Francie prošly krizí za cenu mnohem menšího lidského utrpení a ekonomického vyloučení.

Ochrana „dobrých“ pracovních míst za cenu nedostatečného vytváření většího množství špatně placených míst byla pro Francii, Německo a další kontinentální sociální státy vědomou volbou. Ve Spojených státech a Velké Británii od sedmdesátých let vytlačují špatně placená a nejistá pracovní místa stabilnější zaměstnání. Dnes mohou mladí lidé mluvit o štěstí, když se jim podaří získat zaměstnání za minimální mzdu a bez jakýchkoliv benefitů v provozovnách řetězců typu

Pizza Hut, Tesco nebo Wal-Mart. Je pravda, že ve Francii či Německu je těžší získat takovouto práci. Kdo ale může tvrdit a na základě jakých argumentů, že je lepší pracovat za nízkou mzdu v hypermarketu Wal-Mart než pobírat podporu v nezaměstnanosti evropského typu? Samozřejmě, většina lidí by raději pracovala. Byli by však ochotní pracovat za jakoukoliv cenu?

Prioritami tradičního státu byly obrana, veřejný pořádek, prevence epidemií a zamezování vzniku masové nespokojenosti. V poválečném období se však sociální výdaje staly hlavní rozpočtovou zátěží moderního státu, přičemž tento trend vyvrcholil okolo roku 1980. V roce 1988 již všechny rozvinuté země, ovšem s výjimkou Spojených států, vydávaly více zdrojů na široce pojímanou sociální politiku než na cokoli jiného. Je více než pochopitelné, že ve stejném období došlo také k prudkému zvýšení daní.

Kdokoliv dostatečně starý na to, aby si pamatoval, co se odehrávalo před touto érou, musel tento postupný nárůst sociálních výdajů a výhod považovat málem za zázrak. Anglicko-německý politolog Ralf Dahrendorf, který dovedl zhodnotit rozsah změn, jichž byl za svůj život svědkem, o tomto světlém období napsal: „Sociálnědemokratický konsensus představuje v mnoha ohledech největší pokrok, jaký zatím dějiny přinesly. Nikdy předtím nemělo tolik lidí tolik životních šancí.“²⁷

Nemýlil se. Sociální demokraté a vlády sociálních států dokázali nejen udržovat plnou zaměstnanost po téměř tři desetiletí, ale zároveň také udržovali úroveň růstu, který byl více než srovnatelný s růstem nespoutaných tržních ekonomik minulosti. Na základě těchto ekonomických úspěchů pak zavedli radikální společenské změny, které však již po pár letech lidé brali jako něco zcela normálního. Když Lyndon Johnson mluvil o budování „velké společnosti“ spočívající v masivních veřejných investicích do různých vládou podporovaných pro-

gramů a agentur, jen málokdo proti tomu protestoval a ještě méně lidí považovalo tento návrh za pošetilý.

Již začátkem sedmdesátých let bylo nemyslitelné uvažovat o rušení sociálních služeb, sociálního zabezpečení, státem financovaných kulturních a vzdělávacích institucí a dalších vymožeností, které lidi začali považovat za samozřejmé. Ovšem, našli se tací, kteří poukazovali na to, že rostoucí výdaje na penze a stárnutí generace poválečného baby boomu pravděpodobně povedou ke vzniku schodku mezi státními příjmy a výdaji. Legislativa prosazující sociální spravedlnost v tolika oblastech lidské činnosti s sebou nesla nemalé náklady. Přístup k vyššímu vzdělání, veřejně financovaná právní pomoc pro potřebné občany ani dotace na umění a kulturu nebyly zadarmo. Kromě toho ve světle útlumu poválečné konjunktury a s oživením obav z endemické nezaměstnanosti začala daňová základna sociálních států vypadat méně stabilně.

To všechno byly oprávněné důvody pro znepokojení v posledních letech éry „velké společnosti“. Zatímco ovšem tyto důvody mohou vysvětlit určitý pokles sebedůvěry politických elit, nemohou vysvětlit radikální změnu v postojích a očekáváních, která je charakteristická pro naši epochu. Obávat se o udržitelnost dobře fungujícího systému je jedna věc; ztratit v něj víru je něco docela jiného.

KAPITOLA TŘETÍ

Nesnesitelná lehkost politiky

„Studium dějin názorů je nezbytnou přípravou pro emancipaci rozumu.“

John Maynard Keynes

Vzpomínky na minulost jsou samozřejmě vždycky lepší než minulost samotná. Během poválečných desetiletí sociálnědemokratického konsensu a budování sociálního státu docházelo také k nejhorsím přehmatům v oblasti územního plánování a veřejné bytové výstavby v moderních dějinách. Příliš sebejistí a necitliví projektanti od komunistického Polska přes sociálnědemokratické Švédsko, labouristickou Británii až po gaullistickou Francii či Jižní Bronx obklopili města a předměstí neobyvatelnými a nevzhlednými sídlišti. Některá z nich tu máme dodnes. Pařížské předměstí Sarcelles svědčí o samolibé lhostejnosti byrokratických mandarínů ke každodenním životům jejich poddaných. Jeden mimořádně ohyzdný věžák ve východním Londýně zvaný Ronan Point prokázal natolik dobrý vkus, že se sám zhroutil. Většina budov z tohoto období ovšem stále stojí.

Lhostejnost vlád a místních samospráv ke škodám způsobeným jejich rozhodnutími symbolizuje jeden znepokojující aspekt poválečného plánování a obnovy. Názor, že politici a úředníci vědí nejlépe, co je dobré, že sociální inženýrství je prospěšné pro lidi, kteří sami nevědí, co potřebují, se sice nezrodil v roce 1945, ale v poválečných desetiletích se nebývale rozmohl. Ve věku Le Corbusiera bohužel často nebyl brán

ohled na to, jak se lidé v nových domech a městech, do nichž byli přestěhováni, cítí, a jak se jim zamlouvá „kvalita života“, jež jim byla přisouzena.

Ke konci šedesátých let začal sílit odpor proti názoru, že „vláda ví nejlépe, co je dobré“. Dobrovolná občanská sdružení začala protestovat proti rozsáhlým a nevhodným asanacím, jimiž byly postiženy nejen „ošklivé“ chudinské čtvrti, ale i architektonicky cenné budovy a celé městské oblasti. Došlo například k bezohlednému zboření Pensylvánského nádraží v New Yorku nebo Eustonského nádraží v Londýně, výstavbě monstrózní výškové kancelářské budovy v srdci staré pařížské čtvrti Montparnasse a bezduchým přestavbám celých měst. Spíše než o společensky prospěšné modernizaci tyto počiny svědčily o neomezené a necitlivé moci.

Dokonce i ve Švédsku, kde sociální demokraté i nadále drželi vládu pevně ve svých rukou, se mladší generaci začala zajídat nesnesitelná jednotvárnost ba i těch nejlepších sídlištních projektů, sociálních služeb či veřejného zdravotnictví. Pocit utiskující závislosti na panoptikálním státu by zřejmě byl ještě silnější, kdyby se více vědělo o eugenických metodách některých skandinávských vlád, které v poválečných letech provozovaly program selektivní – a v některých případech dokonce nedobrovolné – sterilizace v zájmu společenského užitku. Ve Skotsku, kde až 90 % obyvatel dělnického Glasgowa obývalo obecní byty, svědčila všudypřítomná zchátralost o lhostejnosti (socialistických) zastupitelů k životním podmínkám jejich proletářských voličů.

Počátkem sedmdesátých let již značně rozšířený pocit, že „zodpovědný stát“ nevnímá potřeby a přání těch, jejichž jménem se zaštiťuje, přispěl k prohloubení společenské propasti. Na jedné straně stála starší generace plánovačů a společenských vědců – dědiců sebejistých administrátorů edwardiánské éry – kteří byli pyšní na své úspěchy. Coby příslušníci

střední třídy byli zvláště spokojeni s tím, jak se jim podařilo integrovat někdejší elity do nového společenského řádu.

Nicméně ti, kteří měli z tohoto řádu těžit – ať už šlo o švédské majitele obchodů, skotské loďaře, Afroameričany z chudinských čtvrtí amerických měst nebo blazeované obyvatele francouzských předměstí, pociťovali čím dál tím větší hněv na úředníky, místní zastupitele a byrokratické předpisy. Paradoxně nejspokojenější se svým údělem byli právě příslušníci střední třídy – z velké části proto, že díky svým praktickým zkušenostem s ochránářským státem jej vnímali jako poskytovatele vítaných služeb spíše než jako zdroj omezení autonomie a iniciativy.

Největší propast ovšem byla ta mezigenerační. Lidé narození po roce 1945 nevnímali sociální stát a jeho instituce jako řešení předchozích problémů, ale jako normální – a ničím nezajímavou – součást života. Lidé narození během poválečného baby boomu neznali nic jiného než svět neustále se zlepšujících životních příležitostí, velkorysého zdravotnictví a školství, optimistických vyhlídek a, což je možná nejdůležitější, obtížně definovatelného, avšak všudypřítomného pocitu bezpečí. Cíle předcházející generace reformátorů byly pro ně nezajímavé. Právě naopak byly čím dál tím více vnímány jako něco, co omezuje možnosti sebevyjádření a svobodu jednotlivce.

Ironický odkaz šedesátých let

„Moje generace, tedy generace šedesátých let, navzdory všem svým vznešeným ideálům zničila liberalismus svými excesy.“

Camille Paglia

Zvláštěností té doby bylo, že se generační propast táhla napříč hranicemi oddělujícími sociální třídy i jednotlivé státy. *Rétoric-*

ké projevy revolty mládeže se pochopitelně týkaly jen nepatrné menšiny; dokonce i v USA v té době většina mladých lidí nestudovala na vysoké škole a univerzitní protesty nemusely vyjadřovat postoje mládeže jako takové. Nicméně obecnější projevy mezigeneračních rozdílů, jako hudba, oblečení nebo jazyk, byly díky televizi, tranzistorovým rádiím a internacionalizaci populární kultury nezvykle rozšířené. Koncem šedesátých let byla kulturní propast mezi mladými lidmi a jejich rodiči zřejmě větší než kdykoliv od počátku devatenáctého století.

S tímto zlomem v kontinuitě souvisí další zásadní změna. Starší generace k levici tíhnoucích politiků i voličů považovala vztah mezi „pracujícími“ a socialismem, respektive mezi „chudými“ a sociálním státem za samozřejmý. Levice byla po dlouhou dobu spojována s městským průmyslovým proletariátem, na němž byla do značné míry závislá. Bez ohledu na svou pragmatickou přitažlivost pro střední vrstvy závisely reformy Nového údělu, skandinávských sociálních demokratů nebo britského státu blahobytu na předpokládané podpoře lidových mas dělníků a jejich venkovských spojenců.

V průběhu padesátých let však docházelo k řídnutí a štěpení řad průmyslového proletariátu. Těžká dřina v továrnách, dolech a dopravě ustupovala automatizaci, růstu odvětví služeb a postupující feminizaci pracovní síly. Dokonce ani ve Švédsku už nemohli sociální demokraté předpokládat, že vyhrají ve volbách, pokud získají většinu pouze mezi dělníky. Stará levice s kořeny v dělnických komunitách a odborových organizacích mohla sázet na instinktivní kolektivismus a komunální disciplínu (a sklon k podřizování se) koncentrovaného průmyslového dělnictva. To ale tvořilo stále menší procento populace.

Nová levice, jak si v těch letech začala říkat, byla něčím zcela odlišným. Pro mladší generaci nebyla „změna“ něčím, čeho by se dalo dosáhnout disciplinovanou masovou akcí naplá-

novanou a vedenou oprávněnými mluvčími. Zdálo se, že samotný potenciál změny se přesunul z průmyslového západu do rozvojového, respektive „třetího“ světa. Komunismus stejně jako kapitalismus byly obviňovány ze stagnace a „represe“. Podnět k radikálním změnám a akcím se nyní očekával od vzdálených rolníků, případně od nové skupiny sympatizantů revoluce. Místo proletářů nyní zaujali „černoši“, „studenti“, „ženy“ nebo – o něco později – homosexuálové.

Jelikož žádná z těchto skupin nebyla samostatně zastoupena v institucích sociálního státu, vystupovala nová levice zcela vědomě nejen proti nespravedlnostem vlastním kapitalistickému řádu, ale zejména proti „represivní toleranci“ typické pro nejrozvinutější formu kapitalismu – tedy právě proti onomu starostlivému, liberálnímu státu, zodpovědnému za zlepšení života všech členů společnosti.

Nová levice a její převážně mladí stoupenci především odmítali kolektivismus vlastní jejich předchůdcům. Předchozí generace reformátorů od Washingtonu po Stockholm pokládala za samozřejmé, že „spravedlnost“, „rovné příležitosti“ nebo „ekonomická jistota“ jsou společné cíle, jichž je možné dosáhnout pouze společným jednáním. Veškeré nevýhody plynoucí ze soukromí narušujícího direktivního řízení a kontroly byly považovány za cenu, kterou se rozhodně vyplatí za sociální spravedlnost zaplatit.

Přístup mladší generace byl v mnohém odlišný. Sociální spravedlnost již nebyla v centru pozornosti radikálů. Generaci šedesátých let nespojovaly společné zájmy, nýbrž individuální potřeby a práva. Novým sloganem levice se stal „individualismus“ hájící nárok každého člověka na co největší osobní svobodu a neomezené právo vyjadřovat soukromé tužby, které by měla společnost jako celek respektovat a institucionalizovat. „Jít si svou vlastní cestou“, „nenechat se ničím omezovat“, „dělat lásku, ne válku“ – tyto cíle nejsou samy o sobě

nijak špatné, ale ze své podstaty to jsou cíle osobní a ne společenské statky. Není tudíž překvapující, že vedly k široce rozšířenému tvrzení, že „soukromé je politické“.

Politika šedesátých let tudíž zdegenerovala v pouhé hromadění jednotlivých požadavků vůči společnosti a státu. Veřejný diskurs začal být kolonizován tématem „identity“ – soukromé identity, sexuální identity, kulturní identity. Odtud zbýval jen malý krůček k fragmentaci radikální politiky a její proměně v multikulturalismus. Nová levice byla poněkud překvapivě velmi vnímavá ke kolektivním rysům lidí ve vzdálených zemích, které lze začlenit do anonymních sociálních kategorií jako „rolník“, „postkoloniální“, „podřízený“ a podobně. Doma však byl jedinec podle všeho suverénem.

Bez ohledu na legitimitu nároků jednotlivců a důležitost jejich práv zůstává skutečností, že nevyhnutelnou cenou za jejich vyzdvihování je pokles vědomí společného cíle. V minulosti lidé vzhlíželi ke společnosti – případně ke své společenské třídě či komunitě – jako ke zdroji svého normativního slovníku. Co bylo dobré pro každého, bylo a priori dobré pro kohokoliv. Opačně to ovšem neplatí. Co je dobré pro jednoho člověka, může nebo nemusí představovat hodnotu pro někoho jiného. Dřívější konzervativní filosofové tomu rozuměli velmi dobře, a proto se při ospravedlňování tradiční autority a jejích nároků vůči jednotlivci uchýlovali k náboženskému jazyku a metaforám.

Nová levice se svým individualismem ovšem kolektivní cíle ani tradiční autoritu nerespektovala; koneckonců byla jak levicová, tak nová. Zůstal jí jen subjektivismus individuálních – a individuálně hodnocených – zájmů a tužeb. To pak vedlo k obratu k estetickému a morálnímu relativismu. Je-li něco dobrého pro mě, neznamená to, že bych musel zkoumat, zda to je dobré i pro jiné, a už vůbec to neznamená, že bych jim to měl vnucovat („jít si svou vlastní cestou“).

Je pravda, že mnozí radikálové v šedesátých letech nadšeně podporovali direktivní rozhodování, ovšem pouze tehdy, pokud se týkalo vzdálených národů, o nichž toho moc nevěděli. Je pozoruhodné, kolik lidí v západní Evropě a Spojených státech tehdy vyjadřovalo nadšení pro Mao Ce-tungovu diktátorsky uniformní „kulturní revoluci“, zatímco doma definovali kulturní reformu jako maximalizaci soukromé iniciativy a autonomie.

S odstupem času nám může připadat zvláštní, že se tolik mladých lidí v šedesátých letech hlásilo k „marxismu“, přičemž zároveň odmítali konformistické normy a autoritativní cíle. Marxismus ovšem představoval jakýsi rétorický obal, pod nímž se skrývaly zcela nesourodé myšlenkové proudy, čímž bylo mimo jiné možné uchovat zdání kontinuity s předchozí radikální generací. Pod tímto „obalem“ a touto iluzí se však levice rozpadala a ztrácela povědomí společného cíle.

„Levice“ začala vystupovat poněkud sobecky. Patřit k levice, respektive být radikálem, v těch letech znamenalo starat se o vlastní prospěch, seberealizaci a mít podivuhodně omezené zájmy. Levicová studentská hnutí se zajímala více o to, kdy se zavírají brány do univerzitních areálů, než o pracovní podmínky v továrnách, italští vysokoškoláci z dobře situovaných rodin mlátili ve jménu revoluční spravedlnosti špatně placené policisty a rozhněvané protesty proletářů proti kapitalistickým vykořisťovatelům byly nahrazeny bezstarostně ironickými slogany požadujícími sexuální svobodu. Nejde o to, že by nová generace radikálů byla necitlivá k nespravedlnosti nebo politickému bezpráví. Protesty proti vietnamské válce a rasové nepokoje šedesátých let rozhodně nebyly bezvýznamné. Tyto protesty však nevycházely z nějakého společného cíle; spíše byly vnímány jako pokračování individuálního sebevyjádření a hněvu.

Tyto paradoxy meritokracie – generace šedesátých let byla především úspěšným vedlejším produktem sociálního státu,

proti němuž obracela své mladické opovržení – byly odrazem určitého společenského rozporu. Někdejší vládnoucí třídy uvolnily místo generaci osvěcených sociálních inženýrů, ale ani jedna z těchto generací nebyla připravena na radikální odcizení svých dětí. Implicitní konsensus poválečných desetiletí se rozpadal a na jeho místě se začal objevovat nový, značně nepřirozený konsensus založený na upřednostňování soukromého zájmu. Ačkoliv by mladí radikálové své cíle nikdy nedefinovali tímto způsobem, hlavním zdrojem jejich nespokojenosti byl rozpor mezi ceněnými individuálními svobodami a iritujícími společenskými omezeními. Je poněkud paradoxní, že tento rozpor byl charakteristický i pro rodící se novou pravici.

Pomsta Rakušanů

„Musíme se vyrovnat s tím, že ochrana osobní svobody je neslučitelná s úplným uspokojením našich nároků na distributivní spravedlnost.“

Friedrich Hayek

Konzervatismus, natožpak ideologická pravice, byl v poválečných desetiletích okrajovou záležitostí. Stará předválečná pravice se zdiskreditovala hned dvakrát. V anglosaském světě nedokázali konzervativci předvídat, pochopit nebo napravit rozsáhlé škody napáchané velkou hospodářskou krizí. Na začátku války již proti stoupencům Nového údělu ve Washingtonu, respektive napůl keynesiánským úředníkům v Londýně, kteří hledali nové odpovědi tváří v tvář krizi, vystupovalo jen nejtvrdší jádro anglické konzervativní strany, respektive rigidní republikáni.

V kontinentální Evropě pak konzervativní elity zaplatily cenu za svou (v lepším případě) vstřícnost k okupačním moc-

nostem. Porážka Osy vedla k jejich odstavení od vlády a moci. Středové a pravicové strany ve východní Evropě byly zlikvidovány svými komunistickými nástupci, ovšem ani v západní Evropě nebylo pro tradiční reakcionáře místo. Místo nich nastoupila nová generace umírněných politiků.

Intelektuálnímu konzervatismu se dařilo jen o málo lépe. Na každého Michaela Oekshotta, nekompromisně pohrdajícího módním moderním myšlením, připadalo na sto progresivních intelektuálů obhajujících poválečný konsensus. Argumenty obhájců volného trhu a minimálního státu se nikdo příliš nezabýval. A přestože většina starších liberálů stále projevovala instinktivní nedůvěru vůči sociálnímu inženýrství, zároveň přinejmenším z pragmatických důvodů do značné míry podporovala vládní aktivismus. Těžiště politické debaty v poválečných letech v podstatě neleželo mezi levicí a pravíci, ale spíše *uvnitř* levice – mezi komunisty a jejich sympatizanty a hlavním proudem liberálně-sociálně-demokratického konsensu.

Serióznímu teoretickému konzervatismu se v této době všeobecné shody nejvíce blížili muži jako Raymond Aron ve Francii, Isaiah Berlin v Británii nebo (v poněkud jiné podobě) Sydney Hook ve Spojených státech. Všichni tři by odmítli být označeni za „konzervativce“. Byli to klasičtí liberálové, kteří z etických i politických důvodů odmítali komunismus a drželi se nedůvěry k všemocnému státu, která pocházela z devatenáctého století. Přes veškeré vzájemné rozdíly všichni sdíleli jedno – byli realisté. Akceptovali nezbytnost sociálních programů a samozřejmě i progresivní zdanění a kolektivní úsilí o veřejné blaho. Jejich instinkt a zkušenosti je však vedly k odmítání všech forem autoritativní moci.

Aron byl v té době nejznámější svým neoblohmým odporem k dogmatickým marxistickým ideologům a svou jasnou zřívou podporou Spojených států, jejichž nedostatky však ni-

kdy nezastíral. Berlin se proslavil svou přednáškou „Dva koncepty svobody“ z roku 1958, v níž rozlišuje pozitivní svobodu definovanou jako usilování o práva, která může zaručit jen stát, a negativní svobodu, tedy právo dělat si, co uznám za vhodné. Díky tomuto postoji se Berlin stal východiskem pro pozdější generace neolibertariánů. On sám se však nikdy nepřestal považovat za tradičního liberála v duchu britské liberální tradice, s jejímiž reformistickými aspiracemi se ztotožňoval.

Podobně jako mnoho jeho amerických současníků byl i Hook zaujatý bojem proti komunismu. Z liberalismu se pro něj stala prakticky obhajoba tradičních svobod otevřené společnosti. Ač si tak neříkali, lidé jako Hook byli z hlediska běžných amerických měřítek v podstatě sociální demokraté. Stejně jako další američtí „liberálové“, jako například Daniel Bell, pocítovali duchovní spřízněnost s evropskými politickými myšlenkami a zvyklostmi. Hookovy antikomunistické postoje však vedly k jeho sblížení s tradičnějšími konzervativci, které se postupem času stávalo čím dál tím těsnějším.

Obrodě pravice pomáhal nejen běh času, totiž skutečnost, že lidé již zapomněli na traumata třicátých a čtyřicátých let a byli tudíž přístupnější tradičním konzervativním argumentům, ale i její oponenti. Narcisismus studentských hnutí, ideologů nové levice a populární kultury šedesátých let vyvolával u části občanů antipatie, které konzervativci uměli využít. Pravice teď mohla tvrdit, že představuje „hodnoty“, „národ“, „respekt“, „autoritu“ a tradice a civilizaci dané země, kontinentu nebo dokonce „Západu“, pro něž oni (tedy levice, studenti, mládež, radikální menšiny) nemají pochopení ani sympatie.

Tuto rétoriku už posloucháme tak dlouho, že ji automaticky spojujeme s pravíci. Nicméně ještě v polovině šedesátých let by bylo zcela absurdní tvrdit, že „levice“ je lhostejná k národu nebo tradiční kultuře, nemluvě o autoritě. Právě naopak,

zrovna v těchto ohledech byla levice nenapravitelně starosvět-
ská. Mnozí levicoví oponenti Keynesa či Reitha, respektive
Malrauxa či de Gaulla, nekriticky sdíleli jejich kulturní hod-
noty. Estetické hodnoty hlavního proudu politické levice by-
ly – s výjimkou krátkého období po ruské revoluci – stejně
předvídatelně konvenční jako většina jejich ostatních názorů.
Pokud by pravice musela jednat pouze se sociálními demo-
kraty a sociálními liberály starého typu, nikdy by se jí nepo-
dařilo získat monopol na kulturní konzervatismus a „hod-
noty“.

Otázka, v níž konzervativci mohli poukázat na rozpor mezi
sebou samými a starou levicí, se týkala právě státu a jeho funk-
cí. Ale i v této oblasti to trvalo až do poloviny sedmdesátých let,
než se nová generace konzervativců osmělila kritizovat „eta-
tismus“ svých předchůdců a nabízet radikální postupy pro ře-
šení problému, který popisovala jako „sklerózu“ přespříliš am-
biciózních vlád a jejich umrtvující dopad na soukromou ini-
ciativu.

Prvními mainstreamovými pravicovými politiky, kteří ris-
kovali takovýto odklon od poválečného konsensu, byli Mar-
gareth Thatcherová, Ronald Reagan a v mnohem menší míře
i Valéry Giscard D'Estaing ve Francii. Je pravda, že Barry Gold-
water se tímto směrem vydal již ve své prezidentské kampani
v roce 1964, přineslo mu to ale katastrofální důsledky. O šest
let později experimentoval budoucí britský premiér Edward
Heath s návrhy na svobodnější trhy a omezenější roli státu.
Tím však vyvolal nevybíravou a nepřiměřenou kritiku, která
jej vinila z „anachronického“ ožívování dávno mrtvých eko-
nomických idejí, načež rychle zatroubil na ústup.

Z Heathova přehmatu je patrné, že ačkoliv mnoho lidí po-
puzovali necitliví byrokraté a přebujelé odbory, nebyli ochot-
ní souhlasit s radikálním obratem. Sociálnědemokratický kon-
sensus a jeho institucionalizované podoby byly možná ne-

atraktivní či dokonce nevábně paternalistické, ale fungovaly,
a lidé si toho byli vědomi. Pokud panoval rozšířený názor, že
„keynesiánská revoluce“ přinesla nezvratné změny, byli konz-
ervativci v patové situaci. Mohli vyhrávat kulturní bitvy tý-
kající se „hodnot“ a „morálky“. Dokud se jim ovšem nepodaři-
lo přenést debatu o veřejné politice na zcela jiný terén, byli od-
souzeni k porážce v ekonomické a politické válce.

Vítězství konzervatismu a zásadní změny, k nimž došlo
v následujících třech desetiletích, proto ani zdaleka nebyly ne-
vyhnutelné. Mohlo k nim dojít jen díky určité myšlenkové re-
voluci. Trvalo jen o málo víc než deset let, než se veřejná debata
posunula od nadšené podpory intervencionismu a důrazu na
kolektivní statky k pohledu na svět, který nejlépe shrnuje ne-
chvalně známý bonmot Margaret Thatcherové: „Nic jako spo-
lečnost neexistuje, jsou jen jednotlivci a rodiny.“ Téměř ve stej-
nou dobu získal Ronald Reagan trvalou popularitu ve Spoje-
ných státech tvrzením, že „v Americe nastalo opět ráno“. Vláda
už nepředstavovala řešení problému, ale problém samotný.

Pakliže vláda představuje problém a společnost neexistuje,
je stát ve své roli znovu redukován na jakéhosi moderátora.
Úkolem politika je zjistit, co je nejlepší pro jednotlivce, a pak
jim poskytnout podmínky, za kterých mohou usilovat o své cí-
le s minimem vládních zásahů. Nelze si ani představit ostřej-
ší protiklad ke keynesiánskému konsensu. Keynes sám dospěl
k názoru, že kapitalismus nemůže přežít, bude-li fungovat
pouze jako mechanismus umožňující bohatším, aby se stáva-
li ještě bohatšími.

Přesně takové omezené chápání tržní ekonomiky podle
něj představovalo cestu do pekel. Proč jsme se pak k podob-
nému omylu vrátili i my v naší éře, která redukuje veřejnou
debatu na diskusi vedenou v úzce ekonomických kategoriích?
K tomu, aby byl keynesiánský konsensus poražen s tak suve-
rénní snadností a alespoň zdánlivou jednomyslností, musely

být argumenty proti němu vskutku silné. To také byly a rozhodně nespady z čistého nebe.

Jsme nedobrovolnými dědici debaty, o níž většina lidí vůbec nic neví. Na otázku, co stojí za novým (respektive starým) ekonomickým myšlením, můžeme odpovědět, že to je práce anglo-amerických ekonomů spojovaných převážně s Chicagskou univerzitou. Pokud se ale budeme ptát, jak přišli „hoši z Chicaga“ na své nápady, zjistíme, že byli nejvíce ovlivněni hrstkou cizinců, kteří byli všichni imigranti ze střední Evropy: Ludwigem von Mises, Friedrichem Hayekem, Josephem Schumpeterem, Karlem Popperem a Peterem Druckerem.

Von Mises a Hayek jsou významnými „praotci“ chicagské volnotržní makroekonomické školy. Schumpeter se nejvíce proslavil svým nadšeným popisem „kreativně-destruktivních“ sil kapitalismu, Popper svou obranou „otevřené společnosti“ a teorií totalitarismu. A nakonec Drucker je autorem nesmírně vlivných prací z teorie řízení, které v úspěšných desetiletích poválečného růstu významně ovlivnily podnikatelskou praxi i teorii. Tři z těchto mužů se narodili ve Vídni, čtvrtý (von Mises) v rakouském Lemberku (dnešním Lvovu) a pátý (Schumpeter) na Moravě, jen pár desítek kilometrů od hlavního města mocnářství. Všemi pěti silně otřásla meziválečná katastrofa, jež postihla jejich rodné Rakousko.

Po kataklyzmatu první světové války a krátkém experimentu se socialismem ve Vídni (kde se Hayek a Schumpeter účastnili debat o socializaci hospodářství) se země v roce 1934 stala obětí reakčního puče a o čtyři roky později pak podlehla nacistické invazi a okupaci.

Jako tolik dalších lidí byla i naše pětice rakouských ekonomů přinucena těmito událostmi k odchodu do exilu. Všichni, zejména pak Hayek, se potom ve svých dílech a myšlenkách zabírali ústřední otázkou své doby: Proč se liberální Rakousko zhroutilo a umožnilo nástup fašismu? Jejich odpověď na

tuto otázku lze shrnout následujícím způsobem: Neúspěšně pokusy (marxistické) levice zavést v poválečném Rakousku státem řízené plánování, veřejné služby v obecním vlastnictví a kolektivizované hospodářství se nejen ukázaly jako nerealistické, ale také vyvolaly bezprostřední protireakci. Popper, pokud vezmeme nejznámější příklad, tudíž tvrdil, že nerozhodnost jeho socialistických současníků paralyzovaných svou vírou v „historické zákonitosti“ nemohla soupeřit s radikální energií fašistů, kteří *jednali*.²⁸ Problémem bylo, že socialisté příliš důvěřovali logice dějin a lidskému rozumu. Fašisté, které nic z toho nezajímalo, tak dostali skvělou příležitost k akci.

V očích Hayeka a jeho současníků byla katastrofa, jež postihla Evropu, důsledkem dvojího selhání levice, která nejdříve nedokázala prosadit své cíle a následně se ubránit pravicovému útoku. Ač se jejich myšlenky ubíraly jinými cestami, všichni nakonec dospěli ke shodnému závěru. Nejlepším, ba dokonce jediným způsobem, jak ubránit liberalismus a otevřenou společnost, je zabránit státu zasahovat do chodu hospodářství. Pokud by se podařilo držet stát zkrátka, pokud by se zabránilo politikům, aby, byť i s dobrými úmysly, plánovali, manipulovali nebo řídili soukromé záležitosti ostatních občanů, podařilo by se držet zkrátka i pravicové a levicové extremisty.

Jak jsme již viděli, stejný problém – tedy jak porozumět událostem meziválečného období a jak zabránit jejich opakování – řešil i Keynes. Tento anglický ekonom si kladl v podstatě tytéž otázky jako Hayek a jeho rakouští kolegové. Keynes ovšem dospěl k závěru, že nejlepší obranou proti politickému extremismu a hospodářskému kolapsu nemůže být nic jiného než posílení role státu, která měla zahrnovat kromě jiného i proticyklická intervenční opatření.

Hayek navrhoval opačný postup. Ve své klasické práci z roku 1944 *Cesta do otroctví* napsal:

Žádný obecný popis nemůže čtenáři dostatečně ukázat podobnost řady současných anglických politických spisů s díly, která v Německu rozbila víru v západní civilizaci a navodila myšlenkovou atmosféru, v níž mohl uspět nacismus.²⁹

Jinými slovy řečeno, Hayek, který tou dobou již žil v Anglii a učil na Londýnské ekonomické škole (na základě rakouské zkušenosti), explicitně předpověděl, že pokud se labouristé, kteří hlasitě vytrubovali své cíle v oblasti sociálního zabezpečení a sociální politiky obecně, dostanou v Británii k moci, povede to k nástupu fašismu. Jak víme, labouristé skutečně vyhráli volby. Jejich vítězství však nevedlo k obrození fašismu, ale právě naopak pomohlo stabilizovat poválečnou Británii.

V poválečných letech měla většina inteligentních pozorovatelů za to, že se tito Rakušané dopustili prosté logické chyby. Podobně jako mnoho dalších uprchlíků měli za to, že podmínky, které přivodily kolaps liberálního kapitalismu v meziválečné Evropě, byly trvalé a nekonečně opakovatelné. Pro Hayeka se tudíž další zemí odsouzenou k následování německé cesty do pekel stalo Švédsko díky politickým úspěchům vládnoucí sociálnědemokratické většiny a jejího ambiciózního legislativního programu.

Intelektuální uprchlíci ze střední Evropy nepochopili ponaučení plynoucí z nacismu, respektive se vytrvale selektivně odvolávali pouze na některá z nich, v důsledku čehož se v prosperujících poválečných západních společnostech dostali na okraj dění. Slovy Anthony Croslanda, která napsal roku 1956, na vrcholu poválečné důvěry v sociální demokracii: „Nikdo, kdo něco znamená, dnes již nevěří kdysi populární Hayekově tezi, podle níž jakékoliv zasahování do tržního mechanismu nutně odstartuje pozvolný regres k totalitarismu.“³⁰

Tito intelektuálové, a mezi nimi hlavně ekonomové, žili ve stavu setrvalého odporu vůči svým nechápavým hostitelům.

Jakékoliv neindividualistické sociální smýšlení – veškeré argumenty založené na kolektivních kategoriích, společných cílech nebo na pojmech společenských statků, spravedlnosti atd. – v nich vzbuzovalo znepokojující vzpomínky na prožité otřesy. Nicméně i v Rakousku se poměry radikálně změnily, a jejich vzpomínky proto nebyly příliš prakticky upotřebitelné. Zdálo se, že lidé jako Hayek nebo von Mises jsou odsouzeni k profesní a kulturní marginalizaci. Až když se sociální státy, jejichž pád tak vytrvale předvíдали, začaly dostávat do potíží, získali znovu publikum pro své názory: vysoká míra zdanění omezuje růst a efektivitu, vládní regulace utlumuje iniciativu a podnikavost, čím menší stát, tím zdravější společnost a tak podobně.

Když tedy omíláme konvenční klišé o volném trhu a západních svobodách, v podstatě ožívujeme debatu, kterou spolu vedli před sedmdesáti lety muži, kteří se většinou narodili v devatenáctém století. Ekonomické úvahy, které jsou dnes prosazovány, samozřejmě většinou nejsou spojovány s těmito dávnými politickými spory a zkušenostmi. Většina postgraduálních studentů ekonomických škol o některých z těchto exotických myslitelů, jejichž díla ostatně nefigurují na seznamech doporučené literatury, nikdy neslyšela. Nicméně pokud si neuvědomíme rakouský původ jejich (a našeho) způsobu myšlení, je to, jako bychom hovořili jazykem, jemuž zcela nerozumíme.

Měli bychom spravedlivě přiznat, že Hayek nemůže být činně zodpovědným za ideologická zjednodušení, kterých se dopouštěli jeho následovníci. Stejně jako Keynes považoval ekonomii za interpretativní vědu, nikoli exaktní nástroj vhodný pro předpovědi. Hayek považoval plánování za špatné proto, že je nezbytně založené na výpočtech a prognózách, jež jsou v zásadě nesmyslné, a tudíž iracionální. Plánování však nepovažoval za morální prohřešek, tím méně za něco odporující-

ho nějakému obecnému principu. Hayek měl prostě jen za to, že plánování nemůže fungovat – a pokud by byl konsistentní, uznal by, že totéž platí i pro „vědecké“ teorie tržního mechanismu.

Rozdíl samozřejmě spočívá v tom, že pokud má plánování fungovat, je třeba vynucovat plnění plánu, a to vede přímo k diktatuře, což byl také skutečný zdroj Hayekových obav. Efektivní trh může být mýtus, ale alespoň nevyžaduje nátlak shora. Pravdou je, že Hayekovo dogmatické odmítání veškerého centrálního řízení mělo v sobě cosi ...dogmatického. Michael Oakeshott poznamenal, že „hayekismus“ sám [také] představuje ideologii: „Plán na odmítání veškerého plánování může být lepší než jeho protiklad, nicméně představuje stejný styl politiky.“³¹

Pro mladé americké ekonomie (k samolibé pseudovědeckosti tohoto podoboru by jak Hayek, tak Keynes měli jistě co říct) se názor, že demokratický socialismus je nedosažitelný a vede ke zvráceným důsledkům, stal čímisi, co se blíží dogmatu. Toto krédo se stalo součástí populárního tažení proti jakýmkoliv snahám o posilování role státu či veřejného sektoru v každodenním životě amerických občanů.

Ve Velké Británii tento odkaz rakouských ekonomů nepustil tak silné kořeny. Důvody jsou nasnadě – obliba bezplatného zdravotnictví nebo dotované vysokoškolské vzdělání, abychom uvedli ty nejznámější příklady. Nicméně během éry Thatcherové, Blaira a Browna vedla adorace bankéřů, makléřů, obchodníků, *nouveaux riches* a vůbec kohokoliv s přístupem k velkým penězům k bezmeznému obdivování minimálně regulovaného „sektoru finančních služeb“ a v důsledku toho i k víře v přirozeně příznivé působení globálního trhu s finančními produkty.

Co by si Hayek nebo dokonce Schumpeter, tedy prorok kapitalistické destrukce, pomysleli o tomto vulgárním uctívání

peněz a těch, kdo je mají, je jiná otázka. Není však pochyb o tom, že to, co se jeví jako obhajoba ohromné a stále rostoucí sociální nerovnosti v Británii, vychází přímo z obhajoby minimální regulace, minimálního státního intervencionismu a předností soukromého sektoru, k níž tak zásadně přispěla rakouská ekonomická teorie.

Britský případ ještě jasněji než americký ukazuje praktické důsledky této zpětné transformace moderního ekonomického jazyka (i když je pravda, že smutný příběh islandské zkušenosti s bankovním banditismem je ještě názornější). Na začátku bylo několik význačných intelektuálů, uprchlíků z meziválečné Evropy, následovaly dvě generace teoretických ekonomů usilujících o transformaci své disciplíny ...a na konci cesty jsou bankovní, hypoteční a finanční skandály posledních let.

Za každým cynickým (nebo jen nekompetentním) bankovním manažerem a obchodníkem sedí ekonom, který je (a nás) z pozice nezpochybnitelné intelektuální autority ujišťuje, že jeho činy jsou veřejně prospěšné a že by v žádném případě neměly být podrobeny veřejnému dohledu. Za oním ekonomem a jeho důvěřivými čtenáři pak stojí účastníci dávno mrtvých debat. Vyčerpanost našeho současného veřejného jazyka, naše neschopnost přemýšlet mimo rámec kategorií a klišé, které formují a deformují politické rozhodování ve Washingtonu stejně jako v Londýně, nás upomíná na jeden z nejzajímavějších Keynesových postřehů:

Muži činu, kteří se domnívají, že nepodléhají žádným intelektuálním vlivům, jsou většinou otroky nějakého mrtvého ekonomy. Šílenci u moci, kteří slyší hlasy ve své vlastní hlavě, své šílené nápady čerpají z díla nějakého včerejšího akademika. Jsem si jist, že moc soukromých zájmů je velmi zveličována ve srovnání s plíživým šířením idejí.³²

Kult soukromého

„Navrhnout sociální program ve prospěch obecného blaha londýnské radnici je jako debatovat o Původu druhů s nějakým biskupem před šedesáti lety.“

John Maynard Keynes

Co tedy oni „šílenci u moci“ podnikli s myšlenkami, které zdělili od mrtvých ekonomů? Pustili se do demontáže ekonomických pravomocí a aktivit státu v pravém slova smyslu. Je třeba připomenout, že v žádném případě nešlo o zmenšování státu jako takového. Margaret Thatcherová, podobně jako později George W. Bush a Tony Blair, nikdy neváhala s posilováním represivních a zpravodajských orgánů centrální vlády. Díky kamerám, odposlechům, americkému ministerstvu vnitřní bezpečnosti, britskému Nezávislému ochrannému úřadu³³ a dalším nástrojům pokračovalo rozšiřování možností panoptikálního dozoru, který moderní stát může uplatňovat nad svými poddanými. Zatímco Norsko, Francie, Německo či Rakousko, tedy paternalistické státy poskytující péči „od kořebky po hrob“, se k takovýmto opatřením uchýlily leda za války, nejdále v tomto orwellovském vývoji zašly na svou svobodu tak pyšné anglosaské tržní společnosti.

Pokud bychom měli uvést jen jeden obecný důsledek intelektuálního posunu, který poznamenal poslední třetinu dvacátého století, bylo by to určitě uctívání soukromého sektoru a zejména kult privatizace. Mohlo by se zdát, že nadšení pro zbavování se veřejných statků bylo čistě pragmatické. Proč privatizovat? Prostě proto, že v době rozpočtových omezení se může jevit, že privatizace šetří peníze. Pokud stát vlastní nějakou neefektivní továrnu nebo nákladnou službu – například vodárnu nebo železnici – zbaví se jí ve prospěch soukromých kupců.

Z tohoto prodeje stát pochopitelně získá peníze, zatímco zprivatizovaný podnik se převedením do soukromého sektoru stane efektivnějším, neboť napříště bude motivován ziskem. Vydělají na tom všichni: služby se zlepší, stát se zbaví zodpovědnosti za činnosti, které mu nenáleží, investoři vydělají a veřejný sektor získá jednorázový výnos z prodeje. Privatizace tedy představuje, alespoň na první pohled, ústup od dogmatického etatismu a obrat k čistě ekonomickým úvahám.

Koneckonců „téměř v žádné zemi není výkonnost znárodněného průmyslu prokazatelně lepší než v soukromém nebo smíšeném sektoru“.³⁴ O nevýhodách veřejného vlastnictví přitom nemůže být pochyb. Zejména ve Velké Británii považovalo ministerstvo financí potenciálně výdělečné podniky za pouhé dojné krávy. Investice měly být minimalizovány a co největší část zisku měla být odváděna do rozpočtu. Od železnic a uhelných dolů se tudíž očekávalo, že budou ze sociálních a politických důvodů udržovat nízké ceny, ale zároveň se od nich vyžadovalo dosahování zisku.

Časem to vedlo k nízké efektivitě. Jinde, například ve Švédsku, bylo státní řízení hospodářství méně těžkopádné. Vláda ovšem často regulovala platy, podmínky, ceny a výrobu, což způsobilo hospodářský útlum. Privatizace tudíž neměla přinést pouze jednorázový finanční výnos, nýbrž i dlouhodobý přínos v podobě zvýšené míry iniciativy a efektivity. Racionálně se předpokládalo, že když už nic jiného budou zprivatizované podniky určitě spravovány s ohledem na dlouhodobé investice a efektivní cenovou politiku.

Tolik teorie. V praxi to vypadá poněkud odlišně. S nástupem moderního státu docházelo (zejména v průběhu minulého století) k zavádění státní regulace nebo přímé státní správy nezbytných služeb, kde motivace soukromým ziskem příliš dobře nefunguje – například v dopravě, nemocnicích, školách, poštách, armádě, vězeních, policii nebo cenově dostupných

kulturních zařízeních. Nyní jsou tyto služby převáděny zpět na soukromé podnikatele.

Jsme svědky postupného přesunu veřejných služeb do soukromého sektoru, který ovšem veřejnosti žádný zřejmý prospěch nepřináší. Navzdory ekonomické teorii a populárnímu mýtu je privatizace *neefektivní*. Většina podniků či služeb, které se vlády rozhodly převést do soukromého sektoru, hospodařila se ztrátou. Ať už šlo o železniční společnosti, uhelné doly, poštovní služby nebo elektrárenské rozvodné podniky, náklady na provoz převyšovaly možné příjmy.

Právě z tohoto důvodu byly tyto veřejné statky pro soukromé kupce přirozeně neatraktivní, pokud ovšem nebyly nabízeny s výraznou slevou. Ale když stát prodává levně, veřejnost na tom tratí. Bylo spočítáno, že v důsledku prodeje veřejných statků do soukromých rukou za úmyslně nízké ceny došlo během privatizací za vlády M. Thatcherové k přesunu 14 miliard liber z rukou daňových poplatníků do kapes akcionářů a dalších investorů.

K této ztrátě by se měly připočíst další 3 miliardy liber na poplatcích bankám, které privatizace zajišťovaly. Stát tedy prakticky zaplatil soukromému sektoru zhruba 17 miliard liber (30 miliard dolarů), aby umožnil prodej statků, o které by jinak nebyl zájem. To jsou opravdu významné částky peněz, které se přibližně rovnají hodnotě nadačního fondu Harvardské univerzity nebo ročnímu hrubému domácímu produktu Paraguaye či Bosny a Hercegoviny. To lze jen těžko interpretovat jako efektivní nakládání s veřejnými zdroji.

Klamný dojem, že důsledky privatizace ve Velké Británii byly pozitivní, vznikl mimo jiné tím, že v době, kdy probíhaly privatizace, došlo zároveň k zastavení desetiletí trvajícího ekonomického poklesu ve srovnání s evropskými konkurenty Británie. To však bylo způsobeno téměř výlučně vlivem poklesu tempa růstu v ostatních zemích; v Británii k žádnému

náhlému zlepšení výkonnosti nedošlo. Jedna z nejlepších studií³⁵ o privatizacích ve Velké Británii dospěla k závěru, že privatizace měla jen velmi malý vliv na dlouhodobý hospodářský růst, zato však vedla k regresivnímu přerozdělení bohatství směrem od daňových poplatníků a konzumentů k akcionářům nově privatizovaných společností.

Jediným důvodem, proč jsou soukromí investoři ochotni koupit zjevně málo efektivní státní podniky, je fakt, že stát zcela eliminuje nebo přinejmenším redukuje rizika, kterým by investoři mohli být vystaveni.

Například v případě londýnského metra bylo založeno „Veřejně-soukromé partnerství“ (PPP), které mělo vybízet soukromé investory k investování do sítě metra. Zájemcům se dostalo ujištění, že budou za všech okolností uchráněni před významnou ztrátou, což zpochybňuje klasický ekonomický argument ve prospěch privatizace – totiž pozitivní roli motivace ziskem. Za těchto zvýhodněných podmínek bude soukromý sektor přinejmenším stejně neefektivní jako sektor veřejný, ovšem s tím, že shrábne veškeré zisky a ztrátu si nechá uhradit státem.

Výsledkem byl ten nejhorší typ „smíšené ekonomiky“: soukromé podniky využívající časově neomezené státní záruky. V Británii dochází pravidelně ke krachům nedávno zprivatizovaných Skupin nemocnic národní zdravotní služby³⁶ – většinou kvůli tomu, že jsou vedeny k vytváření zisku za každou cenu, přičemž však nesmějí účtovat tržní ceny. V nouzi se pak nemocniční trusty (podobně jako londýnské metro, jehož PPP se zhroutilo v roce 2007) obracejí na vládu, aby za ně zaplatila účet. Když k tomu dochází pravidelně, jako tomu bylo v případě znárodněných železnic, rovná se důsledek prakticky plíživému znovuznárodnění, ovšem bez jakýchkoliv výhod vyplývajících z veřejné kontroly.³⁷

Důsledkem je morální hazard. Populární klišé, že přebu-

jelé banky, které v roce 2008 dostaly na kolena mezinárodní finance, byly „příliš velké na to, aby mohly padnout“, lze samozřejmě aplikovat na nekonečnou řadu dalších podniků. Žádná vláda by nenechala „padnout“ své železnice. Nelze připustit, aby privatizované elektrárenské či plynárenské distribuční společnosti nebo sítě řízení letového provozu přestaly fungovat kvůli manažerským chybám nebo finančním problémům. A jejich noví manažeři a majitelé to pochopitelně dobře vědí.

Tento problém kupodivu unikl jindy tak bystrému zraku Friedricha Hayeka. Trval na tom, že monopolní odvětví (včetně železnic či elektrárenských, plynárenských a vodárenských rozvodných podniků) mají zůstat v soukromých rukou, přičemž ale nedomyslel důsledky. Vzhledem k tomu, že tyto pro stát životně důležité služby by nikdo nenechal padnout, mohou soukromí majitelé riskovat, libovolně rozhazovat nebo zpronevěřovat zdroje, jelikož vědí, že účet nakonec vždycky zaplatí vláda.

Morální hazard se týká i institucí a podniků, které jsou zpravidla společensky prospěšné. Vzpomeňme na případ Fannie Mae a Freddie Mac – soukromé organizace zabývající se poskytováním hypoték středostavovským Američanům, což je životně důležitá služba pro fungování konzumní ekonomiky založené na soukromém vlastnictví nemovitostí a levných půjčkách. Po dobu několika let před krachem v roce 2008 si Fannie Mae půjčovala peníze od vlády (za uměle snížené úrokové sazby) a přepůjčovala je na komerčním základě, přičemž vytvářela velmi solidní zisky.

Jelikož šlo o soukromou společnost (která však měla privilegovaný přístup k veřejným zdrojům), tyto zisky v podstatě představovaly recyklaci veřejných financí do kapes jejích akcionářů a manažerů. Skutečnost, že tyto ziskové transakce umožnily poskytnutí milionů hypoték, zločinný charakter

celé věci jen umocňuje. Když byla Fannie Mae přinucena požadovat splacení svých půjček, uvedla do tíživé situace velkou část americké střední třídy.

Američané privatizovali v menší míře než jejich britští obdivovatelé. Nicméně důsledkem vědomého podfinancování neoblíbených služeb jako Amtrak jsou zanedbaná zařízení odsouzená k tomu, aby byla dříve či později nabídnuta soukromému kupci za minimální cenu. Poté co novozélandská vláda v devadesátých letech zprivatizovala železnice a trajekty, jejich noví majitelé z nich bez skrupulí vyvedli veškerá zpeňžitelná aktiva. V roce 2008 vláda ve Wellingtonu neochotně převedla vytunelované a stále prodělečné dopravní podniky zpět pod veřejnou kontrolu, což jí stálo víc peněz, než kdyby do nich bývala náležitě investovala.

Příběh privatizace má své vítěze stejně jako poražené. Poté co v důsledku bankovní krize na začátku devadesátých let došlo ve Švédsku k významným výpadkům příjmů státního rozpočtu, přesunula (konzervativní) vláda 14 % objemu do té doby výlučně státem spravovaných příspěvků důchodového pojištění z veřejného penzijního systému na soukromé důchodové účty. Jak bylo možné předpokládat, nejvíce na tom vydělaly tamní pojišťovny. Způsob, jakým byly privatizovány britské elektrárenské, plynárenské a vodárenské distribuční společnosti, znamenal předčasný odchod desítek tisíc zaměstnanců do penze. Zaměstnanci přišli o práci, stát byl zatížen povinnostmi vyplácet penze, ale akcionáři nových soukromých společností byli zbaveni veškeré zodpovědnosti.

Převedení vlastnictví na podnikatele umožňuje státu vzdát se morálních závazků. To se děje zcela záměrně. Ve Velké Británii v letech 1979 až 1996 (tedy za vlády Thatcherové a Majora) narostl podíl soukromého sektoru ve sféře sociálních služeb z 11 % na 34 %, přičemž k největšímu nárůstu došlo v oblasti zařízení pečujících o seniory, děti a mentálně postiže-

né. Nově privatizované domovy a pečovatelská centra pochopitelně snížily kvalitu poskytovaných služeb na minimum, aby zvýšily zisky a dividendy. Tímto způsobem byl sociální stát plíživě demontován ve prospěch hrstky podnikatelů a akcionářů.

„Outsourcing“ nás přivádí ke třetímu a pravděpodobně také nejdůležitějšímu argumentu proti privatizaci. Je nezpochybnitelné, že mnoho statků a služeb, kterých se stát snaží zbavit, bylo špatně spravováno kvůli nekompetentnímu řízení, nedostatečným investicím atd. Ať už jsou ale poštovní služby, železnice, domovy důchodců, vězení a jiná privatizovaná zařízení provozována jakkoliv neefektivně, není možné ponechat je zcela napospas vrtochům trhu. Ze své podstaty představují přesně ten druh činnosti, kterou *někdo* musí regulovat – což je také důvod, proč byly původně ve státních rukou.

Tato napůl soukromá, napůl veřejná povaha svou podstatou veřejných služeb připomíná jeden hodně starý příběh. Pokud je dnes ve Spojených státech vaše daňové přiznání podrobeno kontrole, děje se tak na popud příslušného *státního* orgánu. Šetření samotné ale s největší pravděpodobností povede *soukromá* společnost, kterou vláda najala, aby za ni tuto činnost vykonávala, podobně jako najímá soukromé agentury k provozování bezpečnostních, dopravních či technických služeb (samozřejmě že ziskově) v Iráku a Afghánistánu.

Vlády dnes zkrátka pro výkon svých funkcí čím dál tím častěji najímají soukromé firmy, které nabízejí, že je budou vykonávat lépe a levněji než stát samotný. V osmnáctém století byla tato praxe známá jako nájem daní. Vlády v raně moderním období často neměly prostředky pro výběr daní, a právo vykonávat tuto činnost proto nabízely soukromníkům v dražbách. Výběřcím daní se stal ten, kdo nabídl nejvyšší cenu. Po jejím zaplacení mohl vybrat tolik, kolik se mu podařilo, a výnos si ponechat. Vláda se tak vzdala části očekávaného daňového výnosu výměnou za platbu předem.

Po pádu francouzské monarchie začal být nájem daní obecně považován za zoufale neefektivní. Tento systém především diskredituje stát, který je mezi lidmi ztělesňován soukromým chamtivým spekulantem. Za druhé, daňový výnos je, už jen kvůli ziskové marži plynoucí soukromému výběřcímu, mnohem nižší, než by tomu bylo v případě efektivního výběru daní vládou. A za třetí, tento systém produkuje nespokojené daňové poplatníky.

Dnešní Spojené státy a Velká Británie se vyznačují zdiskreditovaným státem a nadbytkem soukromých spekulantů bez skrupulí. Daňoví poplatníci kupodivu (zatím) nespokojení nejsou, respektive jsou většinou nespokojení ze špatných důvodů. Nicméně problém, který jsme si sami vyrobili, je svou podstatou podobný problému, jemuž musel čelit předrevoluční francouzský *ancien régime*.

Stejně jako v osmnáctém století i dnes vede okleštění státu o jeho základní zodpovědnosti a funkce k poškození jeho pověsti v očích veřejnosti. V Anglii a tím spíše ve Spojených státech dnes již jen málokdo věří v to, co bývalo považováno za „poslání veřejné služby“ – v povinnost poskytovat určité služby prostě proto, že to je ve veřejném zájmu. Vláda, která se explicitně zdráhá přijmout zodpovědnost za takové služby a raději je přesune do soukromého sektoru a ponechá napospas vrtochům trhu, možná (a možná také ne) dosáhne vyšší efektivity. Každopádně se však zřiká klíčových znaků moderního státu.

Privatizace v podstatě představuje zvrat staletí trvajícíchho procesu, během něhož na sebe stát postupně bral úkoly, které jednotlivci nemohli nebo nechtěli plnit. Ničivé důsledky tohoto obratu na veřejný život se, jak tomu často bývá, bezděčně projevují v novém „byrokratickém jazyce“. Konverzací v anglických akademických kruzích dnes ovládlo používání z tržní ekonomiky přejatých metafor. Děkani a vedoucí kate-

der jsou při posuzování kvality něčí práce nuceni posuzovat její „výstupy“ a ekonomické „dopady“. Když se angličtí politici a státní úředníci obtěžují odůvodňovat rušení tradičních monopolů v oblasti veřejných služeb, mluví o „diverzifikaci poskytovatelů“. Když v červnu 2008 ohlásil britský ministr práce a sociálních věcí plán na privatizaci sociálních služeb – včetně paliativních rekvalifikačních programů, jež Whitehallu umožňují vykazovat uměle snížené údaje o počtu nezaměstnaných – prezentoval jej jako „optimalizaci způsobu poskytování sociálních služeb“.

Co přináší občanům situace, kdy všechno od místní autobusové dopravy až po oblastního probačního úředníka spadá pod nějakou soukromou firmu, která se řídí výlučně ohledem na krátkodobý zisk? Především dochází (abychom použili odborného termínu) k negativním dopadům na sociální služby. Hlavním nedostatkem někdejších veřejných služeb byla restriktivní regulace a s ní spojené nechvalně známé standardizované služby – švédské prodejny alkoholu, jídelny britských železnic, francouzské odborově organizované úřady sociální péče a tak podobně. Tato zařízení ovšem přinejmenším poskytovala univerzální služby a byla považována za něco, za co je v dobrém i špatném zodpovědný stát.

To všechno vzalo za své s nástupem podnikatelské kultury. Privatizované telekomunikační společnosti může jen prospět zavedení automatizovaných telefonních linek pro zdvořilé vyřizování stížností zákazníků (zatímco v časech státních telekomunikačních společností si stěžovatelé nedělali žádné iluze, že jim vůbec někdo naslouchá); nic podstatného se ale nezlepší. Kromě toho se sociální služba poskytovaná soukromou společností neprezentuje jako kolektivní statek, na který mají nárok všichni občané. Příliš proto nepřekvapí, že došlo k prudkému poklesu počtu lidí hlásících se o dávky a služby, na které mají nárok.

Důsledkem je okleštěná společnost. Ten, kdo se ocitl na jejím dně – a potřebuje podporu v nezaměstnanosti, lékařské ošetření, sociální dávky nebo jinou službu, na niž má zákonný nárok – se instinktivně již neobrací na stát, vládu či úřady. Tyto služby nebo dávky jsou často poskytovány soukromým prostředníkem. V důsledku toho bylo husté předivo společenských vztahů a veřejných statků redukováno na minimum, takže jediným zbývajícím poutem mezi občany a státem je moc a poslušnost.

Tato redukce „společnosti“ na tenkou membránu vztahů mezi soukromými osobami je dnes prezentována jako cíl libertariánů a zastánců volného trhu. Neměli bychom však zapomínat, že to byl původně a především sen jakobínů, bolševiků a nacistů. Není-li nic, co by nás drželo pohromadě jako pospolitost či společnost, pak jsme naprosto závislí na státu. Vlády, které jsou příliš slabé nebo zdiskreditované na to, aby k nim měli občané důvěru, budou s větší pravděpodobností usilovat o své cíle jinými prostředky – tím, že budou lidi nabádat, slibovat jim hory doly, vyhrožovat jim a nakonec je nutit k poslušnosti. Ztráta smyslu společnosti, který ztělesňovaly veřejné služby, ve skutečnosti posiluje neomezenou moc příliš silného státu.

Na tomto procesu není nic záhadného. Dobře jej popsal již Edmund Burke ve své kritice Francouzské revoluce. Jak píše ve svých *Úvahách o revoluci ve Francii*, každá společnost, která zničí předivo svého státu, se „dříve nebo později rozpadne na prach a popel individualismu“. Oklešťováním veřejných služeb a jejich omezováním na síť soukromých poskytovatelů jsme začali rozkládat strukturu státu. Prach a popel individualismu pak připomíná ze všeho nejvíc Hobbesovu válku všech proti všem, v níž se život pro mnoho lidí stává opět osamělým, ubohým a dosti ošklivým.

Demokratický deficit

„Od ostatních států se lišíme tím, že člověka, který se straní věcí veřejných, pokládáme za neužitečného.“

Periklés

Jedním z pozoruhodných důsledků rozkladu veřejného sektoru je, že nám činí čím dál tím větší potíže porozumět tomu, co máme společného s ostatními. Všichni dobře známe stesky na „atomizující“ účinky internetu. Pokud si každý vybírá útržky znalostí a informací, které jej zajímají, a zároveň se nenechá ovlivnit ničím jiným, pak skutečně vytváříme globální společenství založená na spříznění volbou, ale zároveň ztrácíme ponětí o volbách svých sousedů.

Co nás pak ale navzájem poutá? Často slyším od svých studentů, že se zajímají jen o velmi specializovanou podmnou zpráv a událostí. Někteří například sledují informace o přírodních katastrofách a změnách klimatu. Jiní se zajímají o tuzemské politické debaty, ale nevědí nic o zahraničním dění. V minulosti by byli přinejmenším „vystaveni“ jiným záležitostem díky novinám, které by prolistovali, nebo televizním zprávám, které by zhlédli během večere. Dnes si takové „irelevantní“ informace nepustí k tělu.

Tento problém poukazuje na jeden ošidný aspekt globalizace. Mladí lidé jsou skutečně ve styku se stejně smýšlejícími osobami, které mohou být tisíce kilometrů daleko. Ale i když studenti v Berkeley, Berlíně a Bangalore sdílejí stejné zájmy, nevytvářejí ještě *společenství*. Prostor je důležitý. Politika je funkcí prostoru: volíme v místě svého bydliště a legitimita a moc našich zástupců je omezena na místo, kde byli zvoleni. Možnost komunikovat v reálném čase se stejně smýšlejícími kamarády na druhém konci světa to nemůže nahradit.

Zamyslete se na chvíli nad něčím tak všedním, jako je prů-

kaz pojištění nebo důchodová knížka.³⁸ Dříve, v raných dobách sociálního státu, musel člověk platnost těchto dokumentů pravidelně obnovovat, aby měl nárok na svůj důchod, poukázky na jídlo nebo dětské přídavky. Tyto rituály směny mezi štědrým státem a jeho občany se odehrávaly na ustálených místech – zpravidla na poštách. Časem sdílená zkušenost vztahu s veřejnou mocí a veřejnou politikou vtělenou v těchto službách a dávkách významně přispívala k posílení vědomí společného občanství.

Toto vědomí přitom hrálo klíčovou roli při utváření moderních států a pokojných společností, jimž tyto státy vládly. Až do konce devatenáctého století představovala vláda prostě mechanismus, jehož prostřednictvím vládnoucí třída uplatňovala svou moc. Postupem času však stát převzal zodpovědnost za řadu povinností a činností, které byly dříve v rukou jednotlivců nebo soukromých organizací.

Příkladů je přehršel. Soukromé bezpečnostní agentury byly rozpuštěny a nahrazeny státními nebo obecními policejními sbory. Soukromé poštovní služby se staly nepotřebné s rozvojem státních pošt. Žoldáci přišli o práci, když je nahradily národní armády složené z branců. Soukromé dopravní společnosti sice nezmizely, ale omezily se na poskytování luxusních služeb pro ty nejbohatší, zatímco základními dopravními prostředky se staly veřejně vlastněné nebo regulované autobusy, tramvaje, trolejbusy a vlaky. Systém podpory umělců patrony, vhodný pro soukromé opery nezávislých knížectví a izolovaných aristokratických dvorů, byl postupně (ačkoliv ne zcela) nahrazen veřejnou podporou umění financovanou státními a obecními daněmi a spravovanou státními agenturami.

Tak bychom mohli pokračovat donekonečna. Vznik národních fotbalových lig po celé Evropě sloužil hned několika účelům najednou – usměrňování energie lidových mas, utváření místní identity a vytvoření celonárodního vědomí sdíle-

ného prostoru a nadšení. Podobně jako slavná francouzská zeměpisná knížka z přelomu století *La Tour de France pour deux enfants*, která pomohla celé generaci francouzských školáků seznámit se s mapou Francie, přiblížil vznik fotbalových lig v Anglii a Skotsku mladým fanouškům místopis jejich země prostřednictvím soutěže týmů z jejich jednotlivých oblastí.

Od svého vzniku až do sedmdesátých let dvacátého století byla fotbalová liga jednotnou organizací, která byla „meritokratická“ v tom smyslu, že jednotlivé týmy mohly postupovat nebo propadávat jejími jednotlivými divizemi v závislosti na svém výkonu. Fotbalisté pocházeli z místa působiště svého týmu a nosili i jeho barvy. Veškerá reklama byla omezená na cedule namontované okolo hřiště. Umísťovat reklamní sdělení přímo na hráče by prostě nikoho nenapadlo – výsledná kakovonie barev a textu by odváděla pozornost od vizuální jednoty týmu.

Vizuální symboly kolektivní identity bývaly ostatně velmi důležité. Vezměme si například černé londýnské taxíky, které získaly svou charakteristickou jednotnou barvu v meziválečném období. Ta přitom charakterizovala nejen taxíky samotné, ale svým způsobem i jednotný duch města, jemuž sloužily. Následovaly autobusy a vlaky, v jejichž případě jednotná barva a design zdůrazňovaly roli, kterou hrály coby společné dopravní prostředky jednoho národa.

S odstupem času se zdá, že stejnou roli hrála i charakteristicky britská obliba školních uniforem (ty sice existují i v jiných zemích, ale většinou jsou spojovány s nějakým náboženstvím nebo komunitou – například s náboženskými školami). Pro nás, kteří se díváme přes propast času, jež se otevřela s nástupem individualismu v šedesátých letech, je těžké ocenit jejich ctnosti. Automaticky předpokládáme, že takový předepsaný úbor musel potlačovat identitu a individualitu mladých lidí.

Přísná pravidla odívání opravdu mohou posilovat autoritu a potlačovat individualitu – přesně to je účelem armádní uniformy. Ve své době však uniformy, ať už je nosili školáci, poštáči, průvodčí nebo hlídky na přechodech pro děti, vyjadřovaly jisté rovnostářství. Dítě v předpisovém úboru není vystaveno tlaku soutěžit v oblečení se svými lépe postavenými spolužáky. Uniforma vede k přímé a vposledku tudíž přirozené vzájemné identifikaci, která překračuje sociální i etnické bariéry.

Dnes jsou sdílené společenské závazky a nároky (pokud vůbec uznáváme jejich existenci) většinou uplatňovány v soukromé sféře. Pošty jsou pod čím dál tím větším tlakem soukromých zásilkových služeb, které jim přebírají ziskové služby a nechávají je dotovat finančně náročné doručování do chudých a odlehlých oblastí. Autobusy a vlaky jsou v soukromých rukou – oblepené reklamami a pomalované křiklavými barvami, které ohlašují identitu jejich vlastníka spíše než službu, kterou poskytují. Umění, například v Británii nebo ve Španělsku, je financováno z výnosů soukromě spravované loterie, tedy v podstatě vybíráním peněz od chudších členů společnosti prostřednictvím legalizovaného hazardu.

Z fotbalových lig po celé Evropě se staly superbohaté superligy pro hrstku privilegovaných klubů, zatímco zbytek týmů se propadá do marasmu bídy a bezvýznamnosti. Myšlenku „národního“ prostoru nahradila mezinárodní soutěž financovaná nestálými zahraničními partnery vydělávajícími na komerční exploataci hráčů, kteří jsou najímáni z celého světa a kteří s největší pravděpodobností nezůstanou v klubu nadlouho.

Londýnské taxíky, kdysi proslavené svým účelným designem a ohromujícími místopisnými znalostmi svých řidičů, nyní existují v nesčetných barvách. Tento trend ústupu od funkční jednotnosti nedávno vedl k tomu, že bylo umožněno po-

užívat v taxislužbě i netradiční značky a typy vozů i přesto, že nesplňují donedávna povinné požadavky na poloměry zatačky či počet pasažérů. Lze očekávat, že v budoucnosti dojde ve jménu svobodného podnikání k tomu, že bude upuštěno i od nároků na pověstnou vysokou úroveň „znalostí“ – detailních znalostí labyrintu londýnských ulic a náměstí, které musí ovládat všichni řidiči taxi již od roku 1865.

Armády, zejména americká armáda, jsou čím dál tím víc závislé na soukromých firmách poskytujících logistickou podporu, zásobování i ochranu konvojů. Tu zajišťují společnosti najímající žoldnéře na krátkodobé kontrakty. Podle posledních údajů „asistovaly“ americkým ozbrojeným silám v Iráku a Afghánistánu „pomocné síly“ čítající 190 000 soukromých zaměstnanců. Policie bývala ztělesněním ctižádosti moderního státu regulovat společenské vztahy. Necelé dvě století po svém vzniku je policie nahrazována soukromými bezpečnostními službami, jejichž posláním je ochrana „uzavřených komunit“, které v posledních třech desetiletích vyrůstají v našich městech a na předměstích.

Co přesně znamená „uzavřená komunita“ a proč o tom mluvím? Jedná se o původně americký výraz, který je dnes hojně užíván v některých částech Londýna i jiných místech v Evropě, stejně jako po celé Latinské Americe či v bohatých obchodních centrech Asie od Singapuru po Šanghaj. Označuje skupiny občanů obývajících bohaté městské čtvrti a předměstí, kteří naivně předpokládají, že jsou nezávislí na zbytku společnosti.

Před zrodem moderního státu byly takové komunity běžným jevem. Pokud nebyly přímo opevněné, rozhodně představovaly vymezený soukromý prostor, jehož hranice byly jasně vyznačené a chráněné před nečleny. S rozvojem moderních měst a států začaly tyto opevněné enklávy, které byly často vlastněné nějakým šlechticem nebo soukromou společností,

splývat s okolním městským prostředím. Jejich obyvatelé, kteří získali důvěru v ochranu poskytovanou veřejnými institucemi, rozpustili své soukromé policejní síly, rozebrali své ploty a projevy své výlučnosti omezili na znaky bohatství a společenského postavení. Ještě v šedesátých letech dvacátého století by obnovování takovýchto komunit působilo poněkud bizarně.

Dnes jsou ovšem všude. Jsou známkou „postavení“, bezostyšným přiznáním touhy separovat se od ostatních členů společnosti a formálním potvrzením neschopnosti či nedostatku vůle státu (respektive města) prosazovat svou autoritu napříč jednotným veřejným prostorem. V Americe se uzavřené komunity obvykle nacházejí na odlehlých předměstích, ale v Anglii a jiných zemích se objevily i v centrech měst.

Startford City ve východním Londýně zabírá asi 70 hektarů a činí si nárok na kontrolu nad veškerými aktivitami v (veřejných) ulicích spadajících pod jeho jurisdikci. Cabot Circus v Bristolu, Highcross v Leicesteru, Liverpool One (který zabírá 34 ulic a je ovládán realitní společností Grosvenor vlastněnou vévodou z Westminsteru) – to všechno jsou soukromě vlastněné a kontrolované prostory nacházející se v centrech kdysi veřejných obcí. Vyhrazují si právo vydávat řadu omezení a nařízení podle svého uvážení – zákaz jízdy na skateboardu či kolečkových bruslích, zákaz stravování v určitých místech, zákaz žebrání či potulky, zákaz fotografování. Na dodržování těchto zákazů přitom samozřejmě dohlíží množství strážců soukromých bezpečnostních agentur a kamer.

Stačí krátká úvaha, abychom si uvědomili vnitřní rozpornost samotné existence takovýchto komunit existujících uvnitř širší společnosti. Soukromé bezpečnostní agentury, které pro ně pracují, nemají zákonné právo jednat jménem státu, a proto v případě vážných trestných činů musí volat na pomoc policii. Ulice, které údajně vlastní a udržují, byly původně naplá-

novány, vydlážděny a osvětleny z veřejných peněz, takže dnešní zprivatizovaní občané nezaslouženě využívají výhod zaplacených včerejšími daňovými poplatníky. Veřejné silnice, které členům uzavřených komunit umožňují dojíždět z domova do práce, byly také postaveny a stále jsou udržovány z veřejných prostředků a totéž platí i o veřejných službách (školách, nemocnicích, poštách, hasičských stříkačkách atp.), na jejichž užívání mají „uzavření občané“ stejný nárok jako jejich méně privilegovaní sousedé.

Smyslem uzavřených komunit je údajně ochrana svobod jejich členů. Za jejich zdmi jsou lidé více v bezpečí a za toto privilegium si platí; mají svobodu žít mezi svými. Proto také mohou trvat na pravidlech a předpisech týkajících se vzhledu a výzdoby domů, jakož i chování, které vyjadřují jejich „hodnoty“ a které se nesnaží vnucovat nečlenům za branami. Ve skutečnosti ovšem takováto nadměrná „privatizace“ každodenního života vede k fragmentaci veřejného prostoru, jež ohrožuje svobodu každého z nás.

Nutkání žít v takových soukromých prostorech spolu se sobě podobnými lidmi přitom dnes není vlastní jen bohatým vlastníkům nemovitostí. Stejná motivace vede černošské nebo židovské studenty vysokých škol k tomu, že žijí ve vlastních „domech“, stravují se odděleně a díky zaměření studia se učí především sami o sobě – specializují se totiž na menšinová studia. Takováto sebeochranná opatření na univerzitách stejně jako v širší společnosti ovšem ty, jež mají chránit, připravují o kontakt s širším spektrem intelektuálních či veřejných statků a zároveň vedou k fragmentaci a zužování zkušeností všech členů daného společenství.

Lidé žijící v soukromých prostorech aktivně přispívají k rozměňování a rozrušování veřejného prostoru. Jinak řečeno, ještě zhoršují podmínky, které je z něj vyhnaly. Negativní důsledky jsou zjevné. Pokud veřejné statky – veřejné

služby, veřejné prostory, veřejná zařízení – ztrácejí v očích občanů svou hodnotu a jsou nahrazovány soukromými službami, za něž se platí, mizí i vědomí toho, že společné zájmy a potřeby by měly být nadřazené soukromým preferencím a výhodám. Když však nebudeme stavět veřejné zájmy nad soukromé, je jen otázkou času, kdy přestaneme chápat, proč bychom měli stavět právo (jakožto nejdůležitější veřejný statek) nad násilí.

Myšlenka, že by právo mělo být za všech okolností nadřazeno násilí, v posledních letech poněkud slábne. Kdyby tomu tak nebylo, nepustili bychom se tak snadno do „preventivní“ války navzdory všem mezinárodním právním argumentům. Zde samozřejmě jde o problém zahraniční politiky, což je oblast, kde realismus často vítězí nad dodržováním smluv či právních norem. Jak dlouho však bude trvat, než takováto kritéria začneme uplatňovat i v politice vnitřní?

V době, kdy jsou mladí lidé podněcováni, aby usilovali především o své vlastní zájmy a kariéru, přestává být jasné, proč bychom se vlastně měli chovat altruisticky nebo prostě slušně. Co kromě návratu k autoritě náboženství (která sama o sobě může mít negativní dopad na sekulární instituce) může mladé generaci poskytnout vědomí nějakého smyslu života přesahujícího krátkodobý prospěch? Albert Hirschman mluvil o „osvobozující zkušenosti“ života zasvěceného veřejně prospěšné činnosti: „Největším přínosem veřejné činnosti je její schopnost uspokojovat nejasně pocíťovanou potřebu nějakého vyššího cíle a smyslu v životě lidí – zejména v době, kdy je zájem o náboženství v mnoha zemích na tak nízké úrovni.“³⁹

V šedesátých letech tehdy všeobecně rozšířený zájem o práci ve veřejných službách nebo svobodných povoláních – ve školství, medicíně, žurnalistice, státní správě, kultuře či v právních službách veřejného sektoru – skutečně poněkud zmírňoval egoismus a materialismus, které jsou tak příznačné pro

současnou společnost. Až do poloviny sedmdesátých let jen velmi malá část absolventů vysokých škol usilovala o „obchodní“ vzdělání a počet uchazečů o studia práv byl mnohem nižší než dnes. Pragmatické budování kariéry se svářilo s tradičním zájmem pracovat spolu se svými spoluobčany, respektive v jejich prospěch.

Pokud si nevážíme veřejných statků, pokud připouštíme nebo dokonce podporujeme privatizaci veřejného prostoru, zdrojů a služeb, pokud nadšeně podporujeme mladší generaci v její tendenci sledovat jen své vlastní zájmy, neměl by nás překvapovat soustavný pokles občanské angažovanosti v politickém rozhodování. V posledních letech se často mluví o takzvaném demokratickém deficitu. Účast v místních i celostátních volbách soustavně klesá a průzkumy veřejného mínění pravidelně zaznamenávají cynické znechucení politiky a politickými institucemi, které je nejvýraznější mezi mladými lidmi. Obecně se má za to, že „oni“ stejně nakonec vždycky udělají, co budou chtít, takže není důvod, abychom „my“ ztráceli čas tím, že bychom se snažili jejich rozhodnutí nějak ovlivnit.

Z krátkodobého hlediska nepředstavuje lhostejnost občanů hrozbu pro existenci demokracií. Příliš silné vášně mezi voliči bývaly dokonce považovány za předzvěst problémů ohrožujících dobře fungující republiku. Obecně se mělo za to, že vládnutí má být ponecháno v rukou zvolených představitelů. Kyvadlo se však vychýlilo příliš daleko na druhou stranu.

Účast v amerických prezidentských i legislativních volbách je už dlouho znepokojivě nízká a nadále klesá. Britské parlamentní volby, které bývaly příležitostí pro široké zapojení občanů do politiky, od sedmdesátých let vykazují vytrvale klesající účast. Například Margaret Thatcherová získala ve svých prvních vítězných volbách více hlasů než kdykoliv poté. Za svá další vítězství vděčí jen tomu, že opozice ztratila ještě více hlasů. Volby do Evropského parlamentu, které se konají od roku

1979, jsou nechvalně proslulé tím, jak málo evropských občanů se obtěžuje k nim dorazit.

Proč na tom záleží? Protože, jak věděli už staří Řekové, účast na vládnutí nejen zvyšuje kolektivní pocit zodpovědnosti za to, co vláda činí, ale také přispívá tomu, aby politici jednali čestně, a omezuje zneužívání moci. Politická demobilizace jdoucí nad rámec zdravého poklesu ideologické polarizace, který charakterizoval růst politické stability v poválečné Evropě, představuje nebezpečnou šikmou plochu. Účinky tohoto vývoje jsou přitom kumulativní. Cítíme-li se být vyloučení ze správy veřejných záležitostí, nebudeme se obtěžovat s tím, abychom se k nim vyjadřovali. Pak by nás ale nemělo překvapit, když zjistíme, že nám nikdo nenaslouchá.

Systém nepřímé reprezentace s sebou vždy nese riziko demokratického deficitu. Přímá demokracie v malých politických celcích podporuje aktivní účast, ale zároveň s sebou nese riziko konformismu a útlaku ze strany většiny. Z hlediska názorové různorodosti není nic potenciálně represivnějšího než veřejná schůze občanů nebo kibuc. Volba zástupců, kteří budou naším jménem jednat na nějakém vzdáleném shromáždění, představuje přiměřený mechanismus pro vyváženou reprezentaci zájmů v rozsáhlých a komplexních společnostech. Pokud však po našich zástupitelích nebudeme požadovat, aby říkali jen to, k čemu jsme je zmocnili – což je přístup preferovaný radikálními studenty či revolučními davy – nezbyvá nám, než jim umožnit řídit se svým vlastním úsudkem.

Lidé, kteří ovládají současnou západní politiku, jsou z větší části produkty, nebo v případě Nicolase Sarkozyho vedlejšími produkty, šedesátých let. Bill a Hilary Clintonovi, Tony Blair i Gordon Brown, ti všichni se narodili během poválečného baby boomu. Stejně tak i „liberální“ dánský premiér Anders Fogh Rasmussen či hašteřící se kandidáti na post předsedy chudokrevné francouzské socialistické strany Ségolene

Royal a Martine Aubry, nebo úctyhodný, avšak nepříliš přesvědčivý prezident Evropské unie Herman Van Rompuy.

Společnou vlastností politiků této generace je neschopnost vzbudit u svých voličů entuziasmus. Nezdá se, že by příliš pevně věřili v nějaký ucelený soubor politických principů či programových zásad. Ač nikdo z nich, možná s výjimkou Blaira, nevzbuzuje takový odpor jako bývalý prezident George W. Bush (další představitel poválečné generace), stojí v nápadném protikladu ke státníkům válečné generace. Nevyzařují přesvědčení ani autoritu.

Tito politici, již dnes zpochybňují instituce sociálního státu, z něhož mají sami prospěch, jsou všichni dětmi Thatcherové – jsou politiky, kteří jsou zodpovědni za opuštění ambicí, které byly vlastní jejich předchůdcům. O většině z nich (opět s výjimkou Bushe a Blaira) nelze říci, že by aktivně zradili demokratické naděje, které byly do nich vkládány. Pokud ale nějaká generace veřejně činných osobností nese zodpovědnost za naši kolektivní nedůvěru v politiku a politiky, jsou jejími pravými představiteli právě oni. Jsou přesvědčení, že toho moc nemohou dokázat, a proto se ani příliš nesnaží. To nejlepší, co se o nich dá říci (jako tak často v případě jejich generace), je, že nepředstavují nic konkrétního – jsou to představitelé „lehké politiky“.

Jelikož těmto osobám již nedůvěřujeme, ztrácíme víru nejen v poslance či kongresmany, ale i v samotný Parlament či Kongres. Instinktivní reakcí veřejnosti v takové situaci je buď „ty darebáky vyhodit“, nebo je nechat nerušeně dál řídit. Ani jedna z těchto reakcí nevěstí nic dobrého. Nevíme, jak je vyhodit, a nemůžeme si ani dovolit nechat je řídit, jak chtějí. Třetí reakce – „svrhněme systém!“ – je pošetilost. Jaké části systému mají být svrženy ve prospěch jaké systémové náhrady? A kdo vlastně má „systém“ svrhávat?

Dnes už neexistují žádná politická hnutí. Ačkoliv se nás

mohou sejít tisíce na nějakém shromáždění či demonstraci, jediná věc, co nás při těchto příležitostech drží pohromadě, je nějaký společný zájem. Veškeré pokusy přetvořit tyto zájmy ve společné cíle zpravidla ztroskotají na našem roztříštěném individualismu. Chvályhodné cíle, jako je boj proti klimatickým změnám, odpor proti válce nebo obhajoba veřejného zdravotnictví, nespojuje nic jiného než vyjádření emocí. Stali jsme se konzumenty v politickém, stejně jako ekonomickém životě. Máme na výběr z široké škály vzájemně si konkurujících politických cílů, přičemž si ale neumíme dost dobře představit, jakým způsobem nebo na základě jakých důvodů je spojit v nějaký logický celek. To se musí zlepšit.

KAPITOLA ČTVRTÁ

Sbohem tomu všemu?

„Najít si vlast není totéž jako žít na místě, které kdysi obývali naši předci.“

Krzysztof Czyzewski

Po pádu komunismu v roce 1989 nedokázali západní komentátoři odolat vítězoslavné škodolibosti. Událost byla vyhlášena za znamení konce dějin. Od této chvíle měl svět patřit liberálnímu kapitalismu, k němuž neexistuje žádná alternativa, a všichni měli svorně pochodovat vstříc budoucnosti ve znamení míru, demokracie a svobodných trhů. O dvacet let později vypadá toto tvrzení poněkud nepřesvědčivě.

Není pochyb o tom, že pád Berlínské zdi a řetězový kolaps komunistických států od okrajů Vídně až po tichomořské pobřeží znamenal zásadní změnu. Miliony lidí byly osvobozeny od tísnivé a dávno zdiskreditované ideologie a s ní spojených autoritářských institucí. Nikdo však nemůže s vážnou tváří tvrdit, že komunismus vystřídalo období idylického poklidu. V postkomunistické Jugoslávii rozhodně nezavládl mír a ve všech následnických státech Sovětského svazu o demokracii nemohlo být řeči. Co se týče svobodných trhů – ty vskutku vzkvétaly, není ovšem jasné, v čí prospěch. Západ – tedy Evropa a především Spojené státy – promeškal jednou za sto let se vyskytující příležitost přebudovat svět na základě společné dohody o nové podobě mezinárodních institucí a postupů. Místo toho jsme nečinně seděli a gratulovali si k tomu, že jsme vyhráli studenou válku, což představovalo jistou cestu k tomu, abychom prohráli mír. Léta 1989 až 2009 sežraly kobylky.

Rok 1989 a konec levice

„Nejhorší na komunismu je to, co následuje po něm.“

Adam Michnik

Spolu s komunismem nepadla jen hrstka represivních států a jedno politické dogma. Pád tolika režimů tak úzce svázaných s ideou revoluce zvonil hranu 200 let starému příslibu radikálního pokroku. V důsledku Francouzské revoluce a s rostoucí jistotou po Leninově nástupu k moci v roce 1917 byla marxistická levice úzce svázána s představou, že socialistická budoucnost by nejen měla vystřídat kapitalistickou přítomnost, ale že se tak také jistě stane. Řečeno skeptickými slovy filosofa Bernarda Williamse, levice prostě pokládala za samozřejmé, že jejím cílům „fandí celý vesmír“.⁴⁰

Dnes je těžké si vybavit tuto sekulární víru – absolutní jistotu, s níž se intelektuálové a radikální politici odvolávali na neúprosné zákony „dějin“, aby obhájili své politické názory. Jedním ze zdrojů tohoto postoje byl pozitivismus 19. století se svou scientistní vírou v možnosti politického využití sociologických poznatků. V deníkovém záznamu z 24. října 1884 popisuje mladá Beatrice Webbová, jak si pohrává s fakty, která si převaluje mezi prsty ve snaze „...představit si, že přede mnou leží svět vědomostí, v němž mohu vázat uzly lidského osudu“.⁴¹ Jak později poznamenal William Beveridge, lidé jako Webbovi „...vyvolávali dojem, jako by člověk mohl dostatečným přemýšlením napravit všechna zla světa pomocí promyšleného pokroku“.⁴²

Tato pozdně viktoriánská sebejistota mohla jen stěží přežít dvacáté století. Již v padesátých letech byla v mnoha kruzích otřesena po odhalení zločinů, které ve jménu dějin spáchal Lenin a jeho následovníci. Podle Ralfa Dahrendorfa „...posledním člověkem, kterého jsem slyšel mluvit o pokro-

ku, aniž by na něm byly patrné rozpaky, byl Richard Tawney⁴³ (britský sociální historik, který zemřel v roce 1962).

Nicméně až do roku 1989 bylo přinejmenším možné věřit, že se dějiny ubírají určitými předvídatelnými směry a že komunismus – v dobrém i ve zlém – představuje završení jedné z těchto cest. Skutečnost, že šlo v podstatě o náboženský koncept, nic neubírala na její přitažlivosti pro generace sekulárních progresivistů. Dokonce i po rozčarování z let 1956 a 1968 zůstali mnozí věrní politickým postojům, díky kterým stáli na „správné“ straně budoucnosti bez ohledu na to, jak znepokojující byla přítomnost.

Podstatným rysem této iluze byla přetrvávající přitažlivost marxismu. Mnoho sociálních demokratů stejně jako komunistů trvalo, byť třeba jen *pro forma*, na své věrnosti mistrovi ještě dlouho poté, co Marxovy předpovědi zcela ztratily relevanci. Tato loajalita poskytovala hlavnímu proudu politické levice terminologii a řadu základních ideologických principů, ale zároveň jí znemožňovala prakticky politicky reagovat na problémy skutečného světa.

Během hospodářského propadu a krize ve třicátých letech odmítalo mnoho samozvaných marxistů navrhnout řešení krize nebo o nich jen debatovat. Podobně jako tradiční bankéři a neoklasičtí ekonomové věřili, že se kapitalismus řídí zákony, které není možné porušovat nebo upravovat, a že tudíž nemá žádný smysl snažit se ovlivňovat jeho fungování. Tato neoblomná víra vedla mnoho socialistů – jak tehdy, tak v pozdějších letech – ke lhostejnosti k morálním otázkám. Tvrdili, že podstatou politiky nejsou práva nebo dokonce spravedlnost, nýbrž společenské třídy, vykořisťování a výrobní způsoby.

Socialisté stejně jako sociální demokraté tak zůstali až do samého konce v zajetí postulátů socialistického myšlení devatenáctého století. Tento relikv určení systému víry, jehož vztah k autentické ideologii zhruba odpovídá vztahu angli-

kánské církve k ortodoxnímu katolictví, umožňoval komukoliv, kdo si říkal sociální demokrat, nějak se odlišit i od těch nejpokrokovějších liberálů nebo křesťanských demokratů.

To je také důvod, proč byl pád komunismu tak významný. S jeho kolapsem se rozpadlo i celé ideologické předivo, které po více než sto let drželo levice pohromadě. Jakkoliv zvrácená mohla být jeho ruská verze, jeho náhlý a konečný zánik nemohl nemít ničivý dopad na jakoukoliv stranu či hnutí hlásící se k sociální demokracii.

To je specifikum levicové politiky. Kdyby zítra došlo ke zhroutilí všech konzervativních a reakcionářských režimů na světě a jejich pověst byla nenapravitelně poškozena korupcí a neschopností, konzervativní politika by to přežila bez úhony. Argumenty ve prospěch „konzervování“ by zůstaly stále stejně platné. Levice se však po pádu ideologie opírající se o určitý výklad dějin ocitla ve vakuu. Nezbylo jí nic jiného než politika – politika zájmů, politika závisti, politika boje o znovuzvolení. Absence idealismu politiku redukuje na jakési společenské účetnictví, na každodenní řízení lidí a věcí. I to je něco, co konzervatívec může bez problémů přežít. Pro levice je to však pohroma.

Evropská demokratická levice se od samého počátku považovala za rozumnou alternativu k revolučnímu socialismu a posléze ke komunismu. Sociální demokracie tak byla ze své podstaty schizofrenní. Zatímco s jistotou pochodovala vstříc lepším zítřkům, neustále se nervózně ohlížela přes své levé rameno. Jako by říkala: my nejsme autoritářští, my podporujeme svobodu – ne represí. Jsme demokraté, kteří zároveň věří v rovnost, sociální spravedlnost a regulovaný trh.

Dokud bylo hlavním cílem sociálních demokratů přesvědčit své voliče, že představují seriózní radikální volbu v rámci liberálního politického společenství, byl tento defenzivní postoj smysluplný. V dnešní situaci ale taková rétorika nedává

mysl. Není náhodou, že křesťanská demokratka Angela Merkelová dokázala dokonce v době vrcholící finanční krize porazit v německých volbách své sociálnědemokratické protivníky na základě programu, který se ve všech podstatných bodech shoduje s jejich vlastním programem.

Sociální demokracie v té či oné podobě dnes představuje hlavní proud současné evropské politiky. Jen velmi málo současných evropských politiků, zejména těch na vlivných pozicích, popírá základní sociálnědemokratické pojetí odpovědnosti státu, jakkoliv se mohou přít o její rozsah. V důsledku toho nemohou sociální demokraté v současné Evropě nabídnout nic, co by je odlišovalo. Například ve Francii je dokonce i jejich instinktivní podpora státního vlastnictví sotva odlišuje od gaullistické pravice s jejími colbertovskými tendencemi. Problémem dnešní sociální demokracie není její politický program, ale její opotřebovaný jazyk. Jelikož se autoritativní hrozba z levice stala minulostí, důraz na „demokracii“ se stal z velké části zbytečným. Demokraté jsme dnes všichni,

Ironie postkomunismu

*„Dosáhli jsme všeho. Mně se však zdá, že to, čeho jsme dosáhli, je
všměchem tomu, o čem jsme snili.“*

Krzysztof Kiesłowski

Jsme-li dnes ale všichni „demokraté“, čím se pak odlišujeme? Za čím stojíme? Víme, co nechceme. Z hořké zkušenosti minulého století jsme se poučili, že některé věci by státy zcela jistě dělat *neměly*. Podařilo se nám překonat epochu doktrín, které se znepokojující sebejistotou vyhlašovaly, jak by naši vládcí měli jednat, a zároveň připomínaly jednotlivcům, třeba i s použitím síly, že jejich vládcí vědí nejlépe, co je pro ně dobré.

K tomu všemu se nemůžeme vracet.

Na druhou stranu a navzdory údajnému „ponaučení“ z roku 1989 také víme, že stát není špatný ve všem. Jediná věc, která je horší než příliš silná vláda, je příliš slabá vláda. Tam, kde selhává stát, trpí lidé násilím a nespravedlností přinejmenším ve stejné míře jako v autoritativních režimech a navíc ani tam nejezdí vlaky načas. Kromě toho, když se jen trochu zamyslíme, zjistíme, že líčit dvacáté století jako historii boje mezi socialismem a svobodou, respektive komunismem a kapitalismem, je zavádějící. Kapitalismus není politický systém; je to způsob uspořádání ekonomických vztahů, který je v praxi slučitelný s pravicovými diktaturami (Chile za vlády Pinocheta), levicovými diktaturami (dnešní Čína), sociálnědemokratickými monarchiemi (Švédsko) i plutokratickými republikami (Spojené státy). Otázka, zda se kapitalistickým ekonomikám daří nejlépe v podmínkách svobody, může být problematičtější, než si myslíme.

Na druhou stranu komunismus, přestože se jasně staví proti skutečně svobodnému trhu, se zjevně dokáže přizpůsobit různým ekonomickým uspořádáním, ačkoliv ve všech případech ochromuje jejich efektivitu. Proto jsme správně předpokládali, že s pádem komunismu skončí i příliš sebejisté argumenty ve prospěch plánování a centrálního řízení. Není však jasné, jaké jiné závěry jsme měli vyvodit. A už vůbec z toho nevyplývá, že by pád komunismu zdiskreditoval veškeré státní intervence nebo ekonomické plánování.

Skutečný problém, jemuž musíme po roce 1989 čelit, není otázka, co si máme myslet o komunismu. Vize totální organizace společnosti – fantazie, která inspirovala utopisty od Sydneyho Webba po Lenina, od Robespiera po Le Corbusiera – leží v troskách. Ale otázka, jak zorganizovat společnost ku společnému prospěchu, zůstává stále stejně aktuální. Naším úkolem je vyhrabat ji z těchto trosek.

Jak ví každý, kdo cestoval po postkomunistické východní Evropě nebo tam žil, přechod od represivního rovnostářství k ničím neomezené chamtivosti není zvlášť přitažlivý. V této oblasti dnes rozhodně není nouze o lidi, kteří se nadšeně hlásí k názoru, že smyslem politické svobody je dosažení bohatství.

Proč by však měl být pohled na hrstku chamtivých podnikatelů vydělávajících na zhroucení autoritativního státu o tolik příjemnější než pohled na autoritativní stát samotný? Obě situace svědčí o existenci vážných společenských problémů. Svoboda je svoboda. Pokud však vede k nerovnosti, chudobě a cynismu, měli bychom to říct nahlas, a ne zametat její nedostatky pod koberec ve jménu vítězství svobody nad útlakem.

Do konce dvacátého století dosáhla sociální demokracie v Evropě mnoha svých dlouhodobých politických cílů, ale zároveň zapomněla nebo opustila svůj původní smysl existence. Politická levice a jí vytvořené instituce se od Skandinávie až po Kanadu opíraly o napříč společenskými třídami jdoucí spolenectví zaměstnanců a farmářů, manuálních dělníků a příslušníků střední třídy. Největší problém pro sociální státy a strany, které je vytvořily, představuje ztráta loajality poslední z těchto skupin. Ačkoliv ve většině Evropy a Severní Ameriky má největší prospěch ze sociální legislativy právě střední třída, stále více voličů z této skupiny pocituje rostoucí nedůvěru a odpor vůči daňovému břemenu, které na ně bylo uvaleno v zájmu udržování rovnostářských institucí.

Růst nezaměstnanosti během sedmdesátých let zvýšil tlak na státní rozpočty a snížil daňové výnosy. Díky inflaci v tomto období také vzrostlo – byť jen nominálně – daňové zatížení těch, kteří ještě měli práci. Vzhledem k tomu, že byli nepoměrně kvalifikovanější a vzdělanější, nesli to velice nelibě. To, co bylo dříve přijímáno jako reciproční solidární mechanismus, začalo být postupně vnímáno jako „nespravedlivé“,

výhody sociálního státu byly najednou prezentovány jako „přehnané“.

Zatímco ve čtyřicátých letech většina manuálních dělníků neplatila žádné daně a byli tak čistými příjemci nových sociálních výhod, v sedmdesátých letech – opět kvůli inflaci i růstu mezd – se na mnoho z nich již vztahovaly daňové sazby pro střední třídu. Postupem času pak odcházeli do penze a čerpali výhody ve formě důchodů a výhod pro seniory (bezplatné jízdné v autobusech, dotovaná představení v divadlech a koncertních sálách). Ty teď platily jejich děti, které si nepamatovaly hospodářskou krizi ani válku, a proto neměly přímou zkušenost s okolnostmi, které daly těmto opatřením vzniknout. Jenom odmítaly jejich náklady.

Z pesimistického pohledu tak sociálnědemokratický „okamžik“ nepřežil svou zakládající generaci. Se stárnutím příjemců výhod a ztrátou paměti se vytrácela i přitažlivost nákladných *états providentiaux*. Tento proces se zrychlil v osmdesátých a devadesátých letech díky selektivnímu zdaňování univerzálních sociálních výhod tehdejšími neoliberálními režimy. Důsledkem nenápadného znovuzavádění závislosti výhod na výši příjmů byla čím dál menší ochota střední třídy přispívat na sociální služby, jež začaly být vnímány jako výhody pro nejchudší.

Jsou náklady na sociálnědemokratické a sociální státy neudržitelně vysoké? Hojně se přetřásalo téma očividně absurdních výsad, které mnoha zaměstnancům veřejného sektoru v Evropě umožňují předčasný odchod do důchodu a pobírání penze, jež se téměř rovná jejich platu. Značné náklady na udržování tohoto systému přitom ke své nelibosti nesou daňoví poplatníci v soukromém sektoru. Jeden dobře známý případ se týká francouzských strojevedoucích, kteří mohou v pětápadesáti letech odejít do penze a užívat si vysokého a proti inflaci chráněného důchodu. „Jak si může jakákoliv efektivní ekonomika dovolit takovou zátěž?“ ptají se kritici.

Když (komunisty ovládané) železniční odbory krátce po druhé světové válce tyto podmínky vyjednály, tvořili železničáři úplně odlišnou kategorii zaměstnanců. Do zaměstnání většinou nastupovali hned po dokončení základní školy ve třinácti letech a pak až čtyřicet let obsluhovali parní lokomotivy, což byla nebezpečná manuální práce. Když krátce po padesátce odcházeli do důchodu, byli vyčerpaní, často nemocní a většinou umírali do deseti let. Štědrý důchod bylo to nejmenší, co mohli žádat, a náklady státu na vyplácení penzí byly považovány za přijatelné.

Dnešní strojvedoucí vlaků TGV tráví svůj pracovní den pohodlně usazení ve vyhřívané (případně klimatizované) kabině a manuální práci se nejvíce přiblíží, když musí zmáčknout několik tlačítek, aby spustili svůj stroj. V jejich případě se odchod do důchodu v pětapadesáti jeví jako absurdní. Jisté je, že je to nákladné. Díky zdravotním a jiným vymoženostem francouzského sociálního státu mohou takoví zaměstnanci realisticky očekávat, že se dožijí více než osmdesáti let. To vytváří značný tlak na veřejné finance, jakož i na rozpočet státních železnic.

Řešením ale není zrušení principu štedrého důchodového systému, veřejného zdravotnictví a dalších výhod sociálního státu. Politici musí najít odvahu trvat (v tomto případě) na výrazném zvýšení důchodového věku. Také musí umět takový krok ospravedlnit před svými voliči. Takové změny jsou ale nepopulární a politici se dnes nepopulárnosti vyhýbají za každou cenu. Problémy sociálního státu jsou do značné míry způsobené nedostatkem politické odvahy spíše než tím, že by byly ekonomicky neudržitelné.

Sociální demokracie nicméně stojí před vážnými problémy. V důsledku euforických iluzí po roce 1989 sociální demokracie svým způsobem osířela, když ztratila svou ideologii i své tradiční „jádro“ stoupenců. Jen málokdo by též popíral, že sociální politika má ve své extrémní podobě poněkud autorita-

tivní nádech. V poválečné Skandinávii byly momenty, kdy nadšení pro eugeniku a společenskou efektivitu svědčilo o jisté necitlivosti nejen k nedávné historii, ale i k přirozené lidské potřebě autonomie a nezávislosti.

Kromě toho, jak jednou poznamenal Leszek Kołakowski, sociální stát znamená ochranu slabé většiny před silnou a privilegovanou menšinou. Bez ohledu na to, jak spravedlivě může vypadat, je tento princip implicitně nedemokratický a potenciálně totalitní. Sociální demokracie se ale nikdy nesnížila k autoritativní vládě. Čím to je? Zaručují poctivost politiků demokratické instituce? Demokratická forma ochrany občanského státu byla zachována spíše díky vědomě nedůsledné aplikaci jeho principů.

Pragmatismus ale bohužel není vždy politicky výhodný. Největší přednost sociální demokracie v polovině dvacátého století, tedy její ochota slevit ze svých klíčových principů v zájmu vyváženosti, tolerance, spravedlnosti a svobody, dnes vypadá spíše jako slabost – jako ztráta odvahy v důsledku změněných podmínek. Měli bychom odhlédnout od těchto kompromisů a vzpomenout si na ty dobré vlastnosti, na nichž bylo pokrokové myšlení původně založeno – na to, co syndikalista z počátku dvacátého století Edouard Berth nazval „revoltou ducha proti... světu, v němž člověka ohrožoval zrudný morální a metafyzický materialismus“.

Co jsme se naučili?

„Úděl lidí nebude moci dojít výrazného zlepšení, dokud nedojde k významné změně v základní povaze jejich způsobu myšlení.“

John Stuart Mill

Jaké jsme si tedy měli vzít ponaučení z roku 1989? Možná pře-

devším to, že nic není nutné ani nezbytné. Komunismus nemusel vzniknout a neexistoval ani žádný důvod, proč by měl trvat věčně. Stejně tak ale nebylo jisté, že se zhroutí. Progresivisté musí vzít na vědomí zásadní nahodilost politiky. Vzestup sociálních států ani jejich následný úpadek by neměly být považovány za nějaké dary dějin. Sociálnědemokratický „moment“, respektive jeho americký protipól od Nového údelu po Velkou společnost, byl důsledkem velmi specifické souhry okolností, které se pravděpodobně nebudou opakovat. Totéž lze říct i o neoliberálním „momentu“, který začal v sedmdesátých letech a teprve nyní se vyčerpal.

Ale právě proto, že dějiny nejsou předurčené, musíme je coby pouzí smrtelníci vymýšlet za pochodu – a to, jak správně podotkl starý Marx, za podmínek, které nejsou zcela naším vlastním výtvořem. Budeme si muset znovu klást věčné otázky, ale být připraveni na odlišné odpovědi. Musíme si ujasnit, jaké aspekty minulosti chceme uchovat a co umožnilo jejich existenci. Které podmínky byly jedinečné? A které podmínky bychom mohli, budeme-li mít dostatečnou vůli a snahu, znovu vytvořit?

Spočíval-li smysl roku 1989 ve znovunalezení svobody, jaké meze jsme nyní ochotni jí vytyčit? I v těch nejvíce „svobodmilovných“ společnostech má svoboda svá omezení. Ale pokud připustíme nějaká omezení – a vždy nějaká připouštíme – proč nepřipustit i jiná? Proč jsme si tak jisti, že trocha plánování, progresivní zdanění nebo společné vlastnictví některých veřejných statků jsou nepřijatelná omezení svobody, zatímco bezpečnostní kamery, státní pomoc bankám, které jsou „příliš velké na to, aby mohly padnout“, telefonní odposlechy a nákladné zahraniční války představují pro svobodný národ snesitelné břemeno?

Na tyto otázky možná existují dobré odpovědi; to však nemůžeme vědět, dokud si je nepoložíme. Musíme se znovu na-

učit mluvit o změně a o možnostech jiného uspořádání společnosti, aniž bychom sklouzli k nebezpečným revolučním frázím. Musíme lépe než někteří z našich předchůdců rozlišovat mezi žádoucími cíli a přijatelnými prostředky. Alespoň bychom si měli vzít k srdci Keynesovo varování: „Nestačí, aby stav, jehož chceme dosáhnout, byl lepší než ten předcházející; míra zlepšení musí být taková, aby vyrovnala negativní důsledky této změny.“⁴⁴

Nicméně poté, co vezmeme v potaz a promyslíme všechny tyto ohledy, se musíme zaměřit na budoucnost. Čeho chceme dosáhnout a proč? Tristní stav dnešní levice naznačuje, že odpovědi na tyto otázky nejsou evidentní. Jakou však máme alternativu? Jen těžko můžeme udělat čáru za minulostí a jen si držet palce. Zkušenost nás učí, že politika, stejně jako příroda, se děsí prázdnoty. Každé vakuum má tendenci se zaplnit. Jde o to, čím se naplní. Po dvaceti promarněných letech je čas začít znovu. Co tedy máme dělat?

KAPITOLA PÁTÁ

Co dělat?

„Mám za to, že prozíravě řízený kapitalismus se pravděpodobně může stát z hlediska dosahování ekonomických cílů efektivnějším než jakýkoliv dnes představitelný alternativní systém. To samo o sobě je ale v mnoha ohledech velmi problematické. Problém, před kterým stojíme, je promyslet takový systém organizace společnosti, který bude co nejefektivnější, aniž by urážel naši představu uspokojivého způsobu života.“

John Maynard Keynes

Od těch, kteří tvrdí, že za všechno může systém, nebo kteří za každým politickým přešlapem tuší nekalé manévrování, se toho nemůžeme mnoho naučit. Nicméně sklon k tomu nesouhlasit, oponovat a mít jiný názor – jakkoliv může být ve své krajní podobě nepřijemný – je zdrojem životní síly otevřené společnosti. Potřebujeme lidi, kteří z odporování převládajícím názorům učiní ctnost. Demokracie stojící na trvalém konsensu nezůstane demokracií nadlouho.

Obhajoba disentu

„Místo toho, aby své čím dál větší materiální a technické zdroje využili k vybudování města snů, budovali muži devatenáctého století chudinské čtvrti... [které] se z hlediska soukromého podnikání ‚vyplatily‘, zatímco budovat město snů, jak si mysleli, by bylo činem pošestilé marnotratnosti, který by – abychom použili stupidní obrat ze

světa financí – ‚zadlužil budoucnost‘ ... Tatáž logika sebedestruktivní finanční kalkulace ovládá všechny oblasti života. Ničíme krásu naší krajiny, protože nikým nevlastněná nádhera přírody nemá žádnou ekonomickou hodnotu. Jsme schopní vypnout slunce a hvězdy, protože nevyplácejí dividendy.“

John Maynard Keynes

Přizpůsobovat se je lákavé. Společenský život je mnohem snadnější tam, kde se zdá, že spolu všichni navzájem souhlasí, a kde jsou názorové rozdíly tlumeny kompromisy. Společnostem a společenstvím, kde tyto návyky chybějí nebo přestaly fungovat, se nedaří dobře. Konformismus ovšem má svou cenu. Uzavřený okruh názorů a myšlenek, v němž projevy nespokojenosti a odporu nejsou povoleny, případně jsou dovoleny jen v rámci vymezených a konvenčních mezí, ztrácí schopnost energicky a nápaditě reagovat na nové výzvy.

Spojené státy jsou zemí, která vznikla z malých obcí. Jak může potvrdit každý, kdo v takových místech nějakou dobu žil, panuje v nich přirozená tendence vyžadovat uniformitu veřejného jednání svých členů. Ve Spojených státech je tato tendence částečně vyvažována individualistickými sklony prvotních usedlíků a ústavními zárukami, které vznikly na ochranu odlišných názorů menšin a jednotlivců. Jak ale – podobně jako jiní pozorovatelé – poznamenal Alexis de Tocqueville, váhy se už před drahnou dobou vychýlily směrem ke konformismu. Jednotlivci mají nadále právo říkat si, co chtějí. Když ale jejich názory odporují názorům většiny, stanou se z nich psanci nebo přinejmenším je jejich hlas upozaděn.

Británie bývala odlišná. Byla to tradiční monarchie ovládaná dědičnou elitou, která svou moc udržovala tím, že tolerovala nebo dokonce integrovala opozici a z tolerance učinila svou ctnost. Země se však stala méně elitářskou a více populistickou a, jak mohl předpovědět Tocqueville, nekonformní

rysy jsou ze společenského života čím dál tím více vylučovány. Plnokrevná opozice vůči všeobecně přijímaným názorům týkajícím se čehokoliv od politické korektnosti až po daňové sazby je dnes v Británii téměř stejně vzácná jako ve Spojených státech.

Nonkonformismus má různé zdroje. V nábožensky založených společnostech, zejména v těch, kde existuje nějaké oficiální náboženství – katolicismus, anglikánství, islám nebo judaismus – jsou nejúčinnější a nejstarší tradice disentu zakouřeny v teologických sporech. Není náhodou, že britská Labouristická strana se zrodila roku 1906 z koalice organizací a hnutí, které z valné části vycházely z nonkonformních kongregací. Živnou půdou pro opoziční postoje jsou také třídní rozdíly. Ve tříděně rozdělených společnostech (a občas i v kastovníě organizovaných společenstvích) mají ti na spodních příčkách společenského žebříčku silnou motivaci bouřit se proti své situaci a potažmo proti společenskému uspořádání, které ji konzervuje.

V posledních desetiletích byla názorová opozice úzce spojována s intelektuály – tedy se skupinou, která byla původně ztotožňována s protesty proti zneužívání státní moci v devatenáctém století, ale v naší době je více známá vystupováním proti mainstreamovému veřejnému mínění. Současní intelektuálové se bohužel jen málo zajímají o praktická témata veřejné politiky a raději se angažují v etických tématech, která nabízejí zdánlivě snadnější řešení. Debata o tom, jak si máme vládnout, tak zůstává doménou odborníků a „think tanků“, kde bývá jen zřídka prostor pro nekonvenční názory a z nichž je veřejnost prakticky vyloučena.

Otázkou není, zda souhlasíme či nesouhlasíme s určitým zákonem, ale to, jak vedeme debatu o svých společných zájmech. Abych uvedl důvěrně známý příklad: ve Spojených státech jakákoliv diskuse o veřejných výdajích a o výhodách či

nevýhodách aktivní role vlády velmi rychle narazí na dvě omezující dogmata. První nařizuje, že všichni musíme podporovat co nejnižší úroveň daní a v co možná nejširší míře uplatňovat zásadu „nenechat vládu zasahovat do našich záležitostí“. Druhé, které je v podstatě jen demagogickou variantou prvního, tvrdí, že nikdo z nás by si nepřál nahradit náš skvěle fungující tradiční systém vlády a života „socialismem“.

Evropané se naivně domnívají, že jsou méně konformističtí než Američané. Tendence mnoha amerických občanů stahovat se za náboženské hradby a nahrazovat nezávislost ducha kolektivní identitou jim připadá směšná. Poukazují na zvrácené důsledky lokálních referend v Kalifornii, kde dobře financované volební iniciativy zničily daňovou základnu sedmé největší světové ekonomiky.

Ale byli to Švýcaři, kdo nedávno referendem zakázali stavbu minaretů v zemi, kde stojí pouhé čtyři a kde prakticky všichni trvale žijící muslimové jsou sekulární uprchlíci z Bosny. A byli to Britové, kdo povolně přijali vše – od bezpečnostních kamer po posílené a soukromí narušující pravomoci policie –, takže se z jejich země dnes stala nejvíce „informovaná“ a autoritativní demokracie světa. Dnešní Evropa je v mnoha ohledech lepším místem k životu než Spojené státy. Zdaleka ale není dokonalá.

Dokonce i intelektuálové ohýbají hřbet. Během války v Iráku a Afghánistánu přestala absolutní většina politických komentátorů v Británii a Spojených státech předstírat jakoukoliv nezávislost myšlení a striktně se držela vládního stanoviska. Kritika armády a vládních představitelů, která je v době války vždy obtížná, byla marginalizována a pohlíželo se na ni jako na něco hraničícího se zradou. Intelektuálové v kontinentální Evropě měli větší volnost kritizovat zbrklé válečné tažení, ale jen díky tomu, že jejich vlastní političtí vůdcové byli v této otázce rozpolcení a jejich společnosti rozdělené. Morální od-

vaha potřebná k zastávání odlišného názoru a jeho obhajobě před kritickými čtenáři nebo posluchači je vzácná všude.

Nicméně válka, podobně jako rasismus, přinejmenším nabízí jasné morální volby. I dnes má většina lidí jasno v tom, jak pohlížet na vojenské akce nebo rasové předsudky. Ale v oblasti hospodářské politiky si občané dnešních demokracií osvojili příliš velkou zdrženlivost a skromnost. Byli jsme poučeni, že jde o odborná témata. Ekonomika a její politické souvislosti prý přesahují meze chápání obyčejných lidí – tento názor posiluje narůstající nesrozumitelnost a matematický jazyk ekonomického žargonu.

Jen málo „laiků“ si troufne odporovat ministru financí nebo jeho odborným poradcům. Kdyby tak činili, dostalo by se jim podobného doporučení, jaké mohl středověký kněz dávat svým ovečkám – že se totiž těmito otázkami nemusí sami zabývat. Liturgie musí být zpívána v tajemném jazyce srozumitelném pouze zasvěceným. Všem ostatním postačí víra.

Jak se ale ukazuje, víra *nestačí*. Císařové hospodářské politiky v Británii a Spojených státech, nemluvě o jejich stoupencích a obdivovatelích od Tallinu po Tbilisi, jsou nazí. Nicméně jelikož mnozí komentátoři už nějakou dobu sdílí jejich módní postoje, nejsou v pozici, aby je mohli kritizovat. Musíme se znovu naučit, jak kritizovat ty, kdo nám vládnou. Abychom tak ale mohli činit důvěryhodně, musíme se vysvobodit z pasti konformismu, v němž jsme my sami stejně jako oni lapeni.

Osvobození je aktem vůle. Nemůžeme doufat, že se nám podaří obnovit naši zanedbanou veřejnou diskusi – podobně jako naši rozpadající se materiální infrastrukturu – pokud nebudeme dostatečně rozhněvaní na naši stávající situaci. Nemělo by být možné, aby nějaký demokratický stát zahájil nezákonnou válku na základě vědomé lži a prošlo mu to. Mlčení obklopující nedávnou nedostatečnou reakci Bushovy administrativy na hurikán Katrina prozrazuje depresivně cynický po-

stoj k odpovědnosti a funkcím státu. Od Washingtonu prostě očekáváme nedostatečné výkony. Nedávné rozhodnutí amerického Nejvyššího soudu dovolující firmám poskytovat neomezené finanční příspěvky volebním kandidátům, stejně jako skandál okolo poslaneckých „výdajů“ v britském Parlamentu ilustrují nekontrolovanou roli peněz v současné politice.

Když premiér Gordon Brown reagoval na zprávu o ekonomické nerovnosti ve Velké Británii z ledna 2010, která potvrdila skandální propast mezi bohatými a chudými, o jejíž rozšíření se postarala jeho strana, označil ji za „důvod k vystřízlivění“ a připustil, že před sebou „máme ještě dalekou cestu“. Připomíná to kapitána Renaulta z *Casablancy*: „Jsem šokován, šokován.“

Strmý pád prezidenta Obamy z výšin popularity, způsobený z velké části jeho nepřilíh obratným prosazováním zdravotnické reformy, přispěl k ještě větší nespokojenosti mladé generace. Bylo by jednoduché propadnout skepsi a znechucení z neschopnosti (nebo něčeho horšího) těch, kdo jsou momentálně pověřeni nám vládnout. Pokud ale necháme problém radikální politické obnovy stávající politické třídě – Blairům, Brownům, Sarkozyům, Clintonům a (obávám se) Obamům – bude naše nespokojenost jen narůstat.

Aktivitám opozice a disentu se věnují převážně mladí. Není náhodou, že lidé, kteří vyvolali Francouzskou revoluci, podobně jako reformátoři a plánovači Nového údělu a poválečné Evropy, byli výrazně mladší než ti, které vystřídali. Mladí lidé, jsou-li konfrontováni s nějakým problémem, spíše než aby rezignovali, se nad ním mnohem pravděpodobněji zamyslí a budou požadovat, aby byl vyřešen.

Zároveň je ale také více než příslušníky starší generace láká pokušení apolitičnosti – tedy názor, že jelikož politika v naší době tolik zdegenerovala, neměli bychom se jí vůbec zabývat. V minulosti skutečně existovaly situace, kdy „nezabývat

se politikou“ představovalo správnou *politickou* volbu. Během posledních desetiletí komunistických režimů byla „antipolitika“, politika „jako-kdyby“ i mobilizace „moci bezmocných“ na místě. Bylo tomu tak proto, že oficiální politika v autoritativních režimech představovala fasádu pro legitimizaci holé moci. Její obcházení bylo proto samo o sobě radikálně rozkladným politickým činem, který nutil režim řešit své problémy, případně odhalit své násilné jádro.

Nicméně zkušenosti ze specifické situace hrdinných disidentů v autoritativních režimech nesmíme zevšeobecňovat. Příklad „antipolitiky“ sedmdesátých let, spojené s důrazem na lidská práva, pravděpodobně svedl jednu generaci mladých aktivistů k názoru, že by se vzhledem k tomu, že běžné cesty ke změně jsou beznadějně zatarasené, měli vzdát stranické politiky a obrátit se k nevládním organizacím zaměřeným na jedno téma, jež nejsou pošpiněny kompromisem. V důsledku toho dnes mladého člověka, který se chce nějak zapojit, jako první napadne přidat se k Amnesty International, Greenpeace, Human Rights Watch nebo Lékařům bez hranic.

Takové mravní pohnutce nelze samozřejmě nic vytknout. Ale republiky a demokracie existují pouze na základě zapojení svých občanů do správy veřejných záležitostí. Pokud aktivní či angažovaní občané opustí politiku, ponechají tím svou společnost napospas jejím nejprůměrnějším a nejprodejnějším politikům a úředníkům. Dnešní britská Dolní komora nabízí smutnou podívanou – salon plný dosazenců, přítakávačů a kariéristů. Situace je přinejmenším tak špatná jako v roce 1832, tedy naposledy, kdy byla komora přinucena k reformě a její „zastupitelé“ byli vyhnáni ze svých sinekur. Americký Senát, který býval baštou republikánského konstitucionalismu, se stal strojenou a nefunkční parodií sebe sama. A francouzské Národní shromáždění již ani neaspiruje na roli schvalovacího rázítka pro prezidenta, který je obchází dle libosti.

Během dlouhého století konstitucionálního liberalismu, od Gladstona po L. B. Johnsona, řídila západní demokracie o poznání kvalitnější sorta státníků. Bez ohledu na své politické preference představovali Léon Blum a Winston Churchill, Luigi Einaudi a Willy Brandt, David Lloyd George a Franklin Roosevelt politickou třídu, která si silně uvědomovala své mravní a společenské závazky. Je otevřenou otázkou, zda tyto politiky stvořily okolnosti, nebo zda muže jejich kalibru přivedla do politiky dobová kultura. Dnes nepůsobí ani jedna z těchto pobídek. Politicky vzato žijeme v éře trpaslíků.

Nic jiného ale nemáme k dispozici. Volby do parlamentu, kongresové volby či výběr kandidátů národního shromáždění jsou stále jedinými zákonnými prostředky, jak veřejné mínění převést na kolektivní jednání. Mladí lidé tedy nesmějí ztratit víru v naše politické instituce. Když mladiství radikálové v západním Německu šedesátých let ztratili veškerou úctu k federální republice a *Bundestagu* (tedy parlamentu), založili „mimoparlamentní akční skupiny“ – předchůdce skupiny Baader-Meinhofové.

Disent se musí držet v mezích zákona a své cíle musí prosazovat politickými prostředky. To ovšem není argument ve prospěch pasivity nebo kompromisu. Republikánské instituce byly degradovány – především penězi. Ještě horší je, že samotný politický jazyk byl zbaven své podstaty a významu. Většina dospělých Američanů není spokojena s tím, jak se jim vládne, se způsobem, jakým jsou přijímána rozhodnutí, a s nepatřičným vlivem, který uplatňují skupinové zájmy. Podle průzkumů veřejného mínění ve Velké Británii ještě nikdy neexistovala větší míra rozčarování s politiky, stranickými mašinériemi a jimi prosazovanou politikou než dnes. Takové pocity není radno ignorovat.

Toto selhání demokracie přesahuje hranice států. Rozpačité fiasko kodaňské konference o klimatu z prosince 2009 již

vyvolává mezi mladými lidmi cynismus a frustraci; co s námi bude, pokud nebudeme brát vážně důsledky globálního oteplování? Debakl reformy zdravotnictví ve Spojených státech a finanční krize posílily pocit beznaděje i mezi přátelsky nakloněnými voliči. Musíme začít jednat na základě našeho tušení nadcházející katastrofy.

Přeformulování veřejné debaty

„Bez znalosti větru a proudu, bez vědomí nějakého cíle, se lidé ani společnosti neudrží morálně ani ekonomicky dlouho nad hladinou jen díky tomu, že budou vylévat z lodi vodu.“

Richard Titmuss

Většina kritiků našich současných poměrů začíná u institucí. Zaměří se na parlamenty, senáty, prezidenty a lobby a poukáží na to, jak tyto instituce degradovaly nebo jak zneužívají důvěru a autoritu, která jim byla svěřena. Vyvodí z toho, že právě odtud také musí začít jakákoliv reforma. Potřebujeme nové zákony a nová volební pravidla, omezení lobbingu a finančování politických stran, potřebujeme dát více (či méně) pravomocí exekutivě a potřebujeme najít způsoby, jak dosáhnout toho, aby volení i nevolení funkcionáři byli vnímaví a odpovědní vůči svým voličům a zaměstnavatelům – tedy k nám.

To všechno je pravda. O takovýchto změnách se ale mluví už desítky let. Nyní by již mělo být jasné, že důvodem, proč nebyly uskutečněny, respektive proč se neprosazují, je, že je vymýšlejí, navrhují a realizují ti, kdo jsou za problém sami zodpovědní. Nemá valný smysl požadovat od amerického Senátu, aby zreformoval svá pravidla lobbingu. Jak před sto lety slavně poznamenal Upton Sinclair: „Je obtížné přimět člověka, aby něco pochopil, když jeho plat závisí na tom, že to ne-

chápe.“ Z týchž důvodů můžeme stěží očekávat, že by se parlamenty ve většině evropských zemí, které dnes vzbuzují pocity sahající od znuděnosti po opovržení, samy o sobě staly znovu tím, čím by měly být.

Musíme začít odjinud. Jak je možné, že během posledních desetiletí bylo pro vládnoucí politiky tak snadné přesvědčit své voliče o tom, že jejich politické programy jsou moudré, ba přímo nezbytné? Protože se nenabízela žádná koherentní alternativa. I když existují významné programové rozdíly mezi hlavními politickými stranami, jsou předkládány jen jako různé verze stejného cíle. Stalo se samozřejmým tvrdit, že všichni chceme totéž, jen se trochu rozcházíme v tom, jak toho dosáhnout.

Ale to prostě není pravda. Bohatí nechtějí totéž co chudí. Ti, jejichž živobytí závisí na zaměstnání, nechtějí totéž co ti, kteří žijí z investic a dividend. Ti, co nepotřebují veřejné služby, protože si mohou dovolit soukromé dopravní prostředky, vzdělávání a ochranu, neusilují o stejné věci jako ti, kdo jsou zcela závislí na veřejném sektoru. Ti, kdo mají prospěch z války, ať už jako armádní dodavatelé nebo z ideologických důvodů, mají odlišné cíle od těch, kdo jsou proti válce.

Společnosti jsou složité organismy plné protichůdných zájmů. Tvrdit, že tomu tak není, popírat rozdíly vyplývající z třídní příslušnosti, bohatství či vlivu neznamená nic jiného než podporovat zájmy jedné skupiny na úkor skupiny jiné. Toto tvrzení bývalo považováno za samozřejmé; dnes jsme nabádáni, abychom je odmítli jakožto štvavé podněcování k třídní nenávisti. Podobným způsobem jsme také vyzýváni, abychom sledovali svůj vlastní ekonomický prospěch na úkor všeho ostatního.

Trhy však mají přirozenou tendenci preferovat potřeby, které lze redukovat na komerční kritéria nebo ekonomická měřítká. Pokud můžete něco prodat nebo si to koupit, pak to

je kvantifikovatelné a lze stanovit, jaký to má podíl na (kvantitativně vyjádřeném) kolektivním blahu. Co si však máme počít s těmi statky, jichž si lidé vždycky cenili, ale které nelze kvantifikovat?

Jak poměřovat hodnotu spokojenosti? Férovosti a spravedlnosti? Jaké náklady představuje sociální vyloučení, nedostatek příležitostí nebo ztracené naděje? Takovéto otázky pro většinu lidí znamenají mnohem více než souhrnný nebo dokonce individuální zisk či růst. Vezměme si například ponížení. Co kdybychom je považovali za ekonomický náklad, za náklad společnosti? Co kdybychom se rozhodli „kvantifikovat“ újmu, která vzniká, když lidé musí snášet pohrdání od svých spoluobčanů proto, že jsou odkázáni na státní podporu?

Jinak řečeno, co kdybychom se pokusili do našich odhadů produktivity, efektivy či blahobytu zahrnout rozdíl mezi ponižující almužnou a podporou pojatou jako právní nárok? Možná bychom pak došli k závěru, že poskytování všeobecně dostupných sociálních služeb, veřejného zdravotního pojištění či dotované veřejné dopravy ve skutečnosti představuje nákladově efektivní způsob, jak dosáhnout našich společných cílů. Taková kalkulace je samozřejmě ze své podstaty problematická. Jak můžeme kvantifikovat „ponížení“? Jaké jsou měřitelné náklady omezení přístupu obyvatel odlehlých oblastí do velkoměst? Jakou cenu jsme ochotni zaplatit za život v dobré společnosti?

Samotné „bohatství“ volá po předefinování. Často slýcháme, že prudce progresivní daňové sazby či hospodářské přerozdělování ničí bohatství. Není pochyb o tom, že taková politická opatření omezují zdroje některých jednotlivců ve prospěch jiných; nicméně to, jak rozdělíme koláč, má jen malý vliv na jeho velikost. Přispěje-li přerozdělování bohatství z dlouhodobého hlediska k zlepšení zdraví dané země, snížení společenského napětí vznikajícího ze závisti, nebo k zlep-

šení a zrovnoprávnění přístupu všech občanů k službám, které byly dříve dostupné jen úzké menšině, nepovede se zemi lépe?⁴⁵

Jak si čtenář mohl povšimnout, užívám výrazy jako „bohatství“ nebo „vést si lépe“ ve smyslu, který dalece přesahuje jejich současné úzce materiální užívání. Mám za to, že jediným realistickým způsobem, jak přivodit změnu, je pokusit se o něco podobného v mnohem širším měřítku – tedy přeformulovat naši veřejnou diskusi. Pokud nebudeme jiným způsobem hovořit, nebudeme jinak ani uvažovat.

Pro takový pohled na politickou změnu existuje historický precedens. Když ve Francii na sklonku osmnáctého století předrevoluční režim ztrácel půdu pod nohama, ty nejvýznamnější politické změny nevycházely z protestních hnutí ani státních institucí, jež se jim stavěly na odpor. Přicházely spíše v jazyce samém. Novináři a pamfletáři, společně s občas protestujícími úředníky a kněžími, vytvářeli ze staršího jazyka spravedlnosti a práv lidu novou rétoriku veřejné politické akce.

Jelikož nebyli s to utkat se s monarchií přímo, začali ji připravovat o legitimitu tím, že vymýšleli a vyjadřovali námitky vůči stávajícím pořádkům a postulovali alternativní zdroje autority, v něž by „lid“ mohl mít důvěru. V podstatě vynalezli moderní politiku a přitom doslova zdiskreditovali⁴⁶ všechno, co tu bylo předtím. Když pak vypukla revoluce, byl tento nový politický jazyk již zcela etablován. Pokud by tomu tak nebylo, revolucionáři by vlastně nemohli popsat, o co jim jde. Na počátku bylo slovo.

Dnes jsme utvrzováni ve víře, že politika odráží naše náhledy a pomáhá nám utvářet společný veřejný prostor. Politici hovoří a my jim – prostřednictvím svých hlasů – odpovídáme. Skutečnost ale vypadá jinak. Většině lidí nepřipadá, že by se účastnili jakékoliv významné diskuse. Říká se jim, co si mají myslet a jak si to mají myslet. Jsou utvrzováni v pocitu, že ja-

kékoliv diskuse o detailech jsou nad jejich schopnosti, zatímco otázky týkající se obecných cílů byly již dávno vyřešeny.

Zvrácené důsledky tohoto potlačování skutečné diskuse vidíme všude kolem sebe. Veřejné debaty a „čajové dýchánky“ v dnešních Spojených státech jsou parodií a karikaturou jejich původních předobrazů z osmnáctého století. Místo, aby otevíraly diskusi, naopak ji uzavírají. Demagogové říkají davům, co si mají myslet, a když k nim dolehne ozvěna jejich frází, troufale prohlašují, že jen vyjadřují názory veřejnosti. Ve Velké Británii se televize začala používat jako překvapivě efektivní pojistný ventil lidové nespokojenosti. Profesionální politici dnes tvrdí, že naslouchají hlasu lidu, který se v telefonických průzkumech veřejného mínění vyjadřuje k nejrůznějším tématům od imigrační politiky po pedofilii. Tím, že před svým publikem papouškují jeho vlastní strachy a předsudky, se osvozují od tíhy vůdcovství a iniciativy.

Na druhé straně Lamanšského průlivu v republikánské Francii či tolerantním Nizozemsku slouží pseudodebaty o národní identitě a podmínkách získání občanství jako náhražka politické odvahy potřebné k tomu, postavit se čelem k předsudkům veřejnosti a problémům integrace. I zde se zdá, že dochází k „diskusi“. Ta má však předem pečlivě připravená pravidla. Jejím účelem není podporovat formulování odlišných názorů, ale naopak je potlačit. Místo aby usnadňovaly zapojení veřejnosti a snižovaly míru občanského odcizení, tyto „diskuse“ prostě přispívají k všeobecnému znechucení politiky a politikou. V moderní demokracii je možné ohlupovat většinu lidí po většinu času, něco to však stojí.

Potřebujeme objevit jiné formy veřejné debaty. Potřebujeme začít znovu důvěřovat svým instinktům. Pokud se nám nějaký politický program, čin nebo rozhodnutí zdá špatný, musíme to vyjádřit. Podle průzkumů veřejného mínění má většina lidí v Anglii obavy z překotné privatizace důvěrně známých

veřejných statků – elektrárenských, plynárenských a vodárenských distribučních podniků, londýnského metra, místních autobusových linek a oblastních nemocnic, nemluvě o domovech důchodců, pečovatelských službách a tak podobně. Když je jim však řečeno, že smyslem takovýchto privatizací je ušetřit veřejné prostředky a zvýšit jejich efektivitu, mlčí. Kdo by proti tomu mohl něco namítnout?

Znovunastolení sociální otázky

*„Každý člověk je kouskem kontinentu,
součástí pevniny.“*

John Donne

Dnes stojíme před dvěma praktickými otázkami. První lze trefně popsat jako návrat „sociální otázky“. Pro viktoriánské reformátory či americké aktivisty v éře reformů před rokem 1914 byly kontury sociální otázky jejich věku jasné: jak má liberální společnost reagovat na chudobu, přelidnění, špínu, podvýživu a špatné zdravotní podmínky nových průmyslových měst? Jak zapojit masy pracujících do společnosti jako voliče, občany, účastníky, aniž by to vedlo k sociálním otřesům, protestům, nebo dokonce revoluci? Co dělat pro zmírnění utrpení a nespravedlnosti, jimž byly tehdy vystaveny masy pracujících ve městech, a jak dosáhnout toho, aby si vládnoucí elity uvědomily potřebu změny?

Západní dějiny dvacátého století jsou z velké části dějinami hledání odpovědí na tyto otázky. Nalezené odpovědi se přitom ukázaly jako překvapivě úspěšné – nejen že se předešlo revoluci, ale průmyslový proletariát se do značné míry integroval do společnosti. Sociální otázka přerostla v politický konflikt, který většinou končil násilnou konfrontací jen v těch zemích,

kde autoritativní vládcí zabránili liberálním reformám. V polovině devatenáctého století soudili takoví bystří pozorovatelé jako Karel Marx, že jediným způsobem, jak lze překonat nespravedlnosti průmyslového kapitalismu, je revoluce. Že by bylo možné pokojně rozpustit v Novém údělu, Velké společnosti a sociálních státech, by ho nikdy nenapadlo.

Nicméně chudoba, ať už je měřena kojeneckou úmrtností, očekávanou délkou dožití, dostupností lékařské péče a pravidelného zaměstnání nebo prostě nemožností zakoupit si základní životní potřeby, je od sedmdesátých let trvale na vzestupu ve Spojených státech, Velké Británii a všech zemích, které své hospodářství formovaly podle jejich vzoru. Zároveň došlo úměrně k tomu i k růstu patologických jevů, které z nerovnosti a chudoby vyplývají – kriminality, alkoholismu, násilí a mentálních onemocnění. Naši edwardiánští předkové by v tom okamžitě rozpoznali příznaky sociální dysfunkčnosti. Sociální otázka je znovu aktuální.

V diskusích o takovýchto otázkách bychom se měli vyvarovat čistě negativních opatření. Jak jednou podotkl velký anglický reformátor William Beveridge, rizikem při popisování a řešení „sociálních problémů“ je jejich redukce na věci jako „pití“ nebo na potřebu „charity“. Skutečný problém, pro Beveridge i pro nás, je „...mnohem širší – jde o to, za jakých podmínek mohou lidé žít hodnotným životem“.⁴⁷ Tím měl na mysli, že musíme rozhodnout, co musí stát udělat, aby lidem umožnil žít slušný život. Pouhé zajištění sociálního minima, pod které lidé nemohou klesnout, nestačí.

Druhé dilema, před nímž stojíme, se týká společenských dopadů technologických změn. K těm dochází již nějakých 200 let, tedy od samého počátku průmyslové revoluce. Každý krok ve vývoji technologie připravuje o práci lidi, jejichž dovednosti se staly zbytečnými. Soustavný rozmach kapitalismu nicméně zajistil vznik nových druhů zaměstnání, byť ne vždy

za srovnatelných mzdových podmínek a často se sníženým společenským postavením. Společně s masovým vzděláváním a všeobecnou gramotností, jíž bylo ve většině vyspělých zemí dosaženo mezi roky 1870–1970, dokázala nová pracovní místa v nových odvětvích, která vyráběla nové zboží pro nové trhy, zajistit trvale rostoucí životní úroveň pro většinu lidí.

Dnešní situace je odlišná. Nekvalifikované a částečně kvalifikované práce kvapem ubývá nejen vlivem mechanizace a robotizace výroby, ale také kvůli tomu, že globalizace pracovního trhu dává přednost ponejvíce represivním ekonomikám s nízkými mzdovými náklady (což je především případ Číny) před rozvinutými a rovnostářštějšími západními společnostmi. Jediný způsob, jímž může rozvinutý svět konkurenceschopně reagovat, spočívá ve využívání vlastní konkurenční výhody v kapitálově náročných vyspělých odvětvích, v nichž záleží především na znalostech.

Za těchto podmínek roste poptávka po nových odborných dovednostech mnohem rychleji, než jsme je schopni vyučovat; kromě toho jsou tyto dovednosti už po několika letech překonány, takže se i ti nejkvalifikovanější pracovníci stávají nepotřebnými. Masová nezaměstnanost, která bývala považována za chorobu špatně řízených ekonomik, se začíná jevit jako endemická vlastnost rozvinutých společností. To nejlepší, v co můžeme doufat, je „podzaměstnanost“ – tedy situace, kdy lidé pracují na částečný úvazek, přijímají práci, která zdaleka neodpovídá jejich kvalifikaci, případně vykonávají nekvalifikovanou práci takového druhu, který je tradičně vyhrazen imigrantům a mladistvým.

Pravděpodobným důsledkem nastávající éry nejistoty, v níž bude mít stále větší počet lidí oprávněné obavy ze ztráty zaměstnání a dlouhodobé nezaměstnanosti, bude návrat k závislosti na státu. I když se rekvalifikačních programů, projektů práce na částečný úvazek a dalších paliativních opatření ujme

soukromý sektor, budou tyto programy dotovány veřejným sektorem, jak už tomu v řadě západních zemí je. Žádný soukromý zaměstnavatel nepřijímá pracovníky z charitativních důvodů.

Rostoucí počet lidí, kteří si budou oprávněně připadat jako přebyteční v hospodářském životě svých zemí, bude i přes to nevyhnutelně představovat vážný společenský problém. Jak jsme viděli, náš současný přístup k sociální politice jde ruku v ruce s názorem, že ti, co si nejsou schopni nalézt stálé zaměstnání, si za své neštěstí do určité míry mohou sami. Čím více takových lidí mezi námi žije, tím více je ohrožena občanská a politická stabilita.

Nový etický rámec?

„Řecké etické myšlení spočívalo na objektivní teleologii lidské přirozenosti, na víře, že existují fakta týkající se člověka a jeho místa ve světě, z nichž rozumem poznatelným způsobem vyplývá, že člověk má žít společenský a uspořádaný život. Tato víra byla v různých podobách vlastní většině následujících etických systémů. Dnes jsme si pravděpodobně více vědomi toho, že se bez ní musíme obejít, než tomu bylo kdykoliv od chvíle, kdy ji poprvé začali zpochybňovat někteří sofisté v pátém století př. Kr.“

Bernard Williams

Levice nedokázala úspěšně zareagovat na finanční krizi roku 2008 a obecněji vzato na posun směrem od státu k trhům, k němuž docházelo během posledních tří desetiletí. Sociální demokraté a jejich liberální a demokratičtí spojenci přišli o příběh, který by mohli vyprávět. Jsou v defenzivě, skoro jako by se omlouvali za své vlastní politické zásady, a jsou zcela nevěrohodní v kritice politických zásad svých oponentů. I když se

jejich programy těší oblibě, mají problémy je obhájit proti obviněním z rozpočtového plýtvání či státního intervencionismu.

Co je tedy třeba dělat? Jaký politický či mravní rámec může levice předložit, aby jím vysvětlila a obhájila své cíle? Dnes se již nelze spoléhat na tradiční „velké vyprávění“, na všeobjímající teorii všeho. Stejně tak se nemůžeme vrátit k náboženství. Ať už si myslíme o božích úmyslech a o tom, co Bůh očekává od lidí, cokoliv, faktem je, že v znovunalezení království víry nemůžeme doufat. Zejména ve vyspělém světě je stále méně lidí, pro něž náboženství představuje nezbytnou nebo dostatečnou pohnutku k veřejnému či soukromému jednání.

Na druhou stranu skutečnost, že mnoho lidí na západě by překvapilo zjištění, že veřejná politika bývala ospravedlňována teologickými argumenty, by nás neměla vést k přehlížení významu mravních pohnutek v lidském životě. Debaty o válce, potratech, eutanazii, mučení, spory o veřejné výdaje na zdravotnictví či školství, to všechno je automaticky formulováno pomocí pojmů, které pocházejí přímo z tradičních náboženských či filosofických textů, které současní komentátoři vůbec nemusí znát.

Právě propast mezi etickou povahou veřejného politického rozhodování a utilitarismem současné politické diskuse vysvětluje nedostatek důvěry k politice a politikům. Liberálové až příliš snadno zlehčují poněkud vágní mravní recepty, které jsou podle nich v rozporu se spletností a svody moderního života. Pozoruhodná přitažlivost, s níž papež Jan Pavel II. působil na mladé lidi v katolické církvi i mimo ni, by nás měla vést k zamyšlení. Lidé potřebují nějaký jazyk, jímž mohou vyjadřovat své mravní instinkty.

Abychom to vyjádřili trochu jinak: i když přistoupíme na to, že život nemá žádný vyšší význam, stejně musíme našim činům přisuzovat smysl, který je přesahuje. Většina z nás se ne-

spokojí s pouhým konstatováním, že něco je či není v našem hmotném zájmu. K tomu, abychom přesvědčili ostatní, že něco je dobré nebo špatné, potřebujeme řeč cílů, ne prostředků. Nemusíme věřit, že našich cílů úspěšně dosáhneme. Musíme však umět v ně věřit.

Příčinou mnoha našich problémů je politický skepticismus. I kdyby svobodné trhy fungovaly tak, jak by ideálně měly, sotva bychom mohli tvrdit, že jsou postačujícím východiskem pro dobrý život. Co přesně postrádáme na nespoutaném finančním kapitalismu nebo, jak se říkalo v osmnáctém století, „komerční společnosti“? Instinktivně cítíme, že v dnešním uspořádání společnosti je cosi špatného – co přesně to je a jak bychom to chtěli změnit? Co považujeme za nespravedlivé? Co uráží náš cit pro mravnost, když jsme svědky toho, jak bohatí neomezeně lobbují na účet všech ostatních? Co jsme ztratili?

Všichni jsme děti starých Řeků. Intuitivně chápeme potřebu mravního směřování. Nemusíme být obeznámeni se Sókratem, abychom cítili, že nereflektovaný život není hoden žití. Jsme přirozeně aristotelci v tom, že máme za to, že spravedlivá společnost je společnost, v níž je obvykle uplatňována spravedlnost, že dobrá společnost je společnost, v níž všichni lidé jednají správně. Nicméně aby byla tato zdánlivě kruhová definice přesvědčivá, musíme se shodnout na významu výrazů „spravedlivý“ nebo „správně“.

Pro Aristotela a jeho následovníky byla podstata spravedlnosti nebo dobroty dána nejen definicí, ale i konvencí. Podobně jako je tomu s pornografií, možná tyto vlastnosti nelze definovat, ale člověk je rozpozná, když je vidí. Přednosti „přiměřené“ míry bohatství, „přijatelného“ kompromisu, spravedlivého nebo dobrého rozhodnutí byly něčím samozřejmým. Vystříhání se krajností bylo samo o sobě považováno za mravní ctnost, jakož i za podmínku politické stability. Nicméně ideu uměřenosti, jež byla tak známá pro generace morál-

ních filosofů, je dnes obtížné definovat. Co je velké, nemusí být vždy dobré, více není vždy žádoucí. Dnes jsme však od takových úvah zrazováni.

Naše zmatenost může pramenit kromě jiného ze stírání rozdílu mezi zákonem a spravedlností. Zejména ve Spojených státech platí, že pokud určitá činnost není nezákonná, je obtížné kritizovat její nedostatky. Uniká nám význam pojmu „prozíravost“. Názor, že společnost Goldman Sachs jednala nejen nesprávně, ale i neprozíravě, když rozdala miliardy dolarů v bonusech necelý rok poté, co využila štědrosti daňových poplatníků, by představitelé skotského osvícenství, stejně jako klasičtí filosofové považovali za samozřejmý. „Nedostatek prozíravosti“ v tomto ohledu by byl stejně odsouzeníhodný jako finanční machinace – v neposlední řadě kvůli rizikům, jimž tím byla vystavena celá společnost.

Význačným úspěchem osvícenství bylo spojení klasických etických kategorií se sekularizovanou vizí lidského pokroku. V dobře uspořádané společnosti lidé neměli jen žít dobře, ale měli usilovat o to, aby žili lépe než v minulosti. Idea pokroku se stala součástí etického slovníku a po následující dvě století mu dominovala. Ozvěny tohoto nevinného optimismu slyšíme ještě dnes, když Američané nadšeně vyprávějí o tom, jak se právě „znovu našli“ či „zahájili novou éru“. Charakterizuje však „pokrok“, s výjimkou exaktních věd, stav světa, v němž žijeme?

Osvícenská vize, ať už s Bohem jako prvním hybatelem a morálním arbitrem či bez něj, již není přesvědčivá. K tomu, abychom si vybrali nějaké politické řešení či soubor politických řešení, potřebujeme mít důvody. Schází nám nějaký etický rámec – vnitřně koherentní výklad, který našim činům přisuzuje smysl, jenž je samé přesahuje. Jak se ale vypořádat s názorem, že politika je umění možného, zatímco morálka je – slovy bývalého britského ministerského předsedy Harolda Macmillana – něco, co je nejlepší ponechat arcibiskupům? Nejsou

všechny mravní normy, jsou-li brány vážně, potenciálně netolerantní? Neměli bychom vycházet z toho, co je dané, spíše než z nějakých abstraktních principů?

V rámci určitého společenství se mohou prosazovat vzájemně si konkurující cíle. O to se vlastně musí snažit jakákoliv skutečně otevřená společnost. Nejznámějším příkladem jsou svoboda a rovnost. Dnes si také dobře uvědomujeme napětí mezi vytvářením bohatství a ochranou životního prostředí. Máme-li realizovat všechny naše cíle, bude to vyžadovat určitá vzájemná omezení. V jakémkoliv konsenzuálním systému musí toto tvrzení působit banálně. Nicméně fakt, že nám to dnes zní tak idealisticky a naivně, je výmluvnou ilustrací degradace našeho veřejného života.

Kdo dnes věří v takové společné ideály? Málokdo. Někdo ale musí převzít zodpovědnost za to, čemu Jan Patočka říkal „duše obce“. Nelze ji donekonečna nahrazovat příběhem nekonečného ekonomického růstu. Nadbytek (jak jednou poznamenal Daniel Bell) je americkou náhražkou socialismu. Je to ale to nejlepší, čeho jsme schopní?

Co chceme?

„Mou životní ambicí je dosáhnout toho, aby se pro velkou většinu stal život příjemnějším. Je mi lhostejné, jestli se zároveň stane méně příjemným pro zámožnou menšinu.“

Joseph Chamberlain

Z řady vzájemně si konkurujících a jen částečně sladitelných cílů, o něž můžeme usilovat, musí být na prvním místě snížení nerovnosti. V podmínkách endemické nerovnosti se dosažení všech ostatních žádoucích cílů stává obtížnějším. Chudí a permanentně znevýhodnění v Dillí stejně jako v Detroitu ne-

mohou očekávat spravedlnost. Nemohou si zajistit zdravotní péči, což omezuje délku jejich života i jejich životní možnosti. Nemohou získat kvalitní vzdělání, bez něhož nemohou doufat ani v minimálně jisté zaměstnání, natožpak v účast na kulturním životě své společnosti.

V tomto smyslu je rovný přístup ke všemu možnému – od práv po vodu – výchozím bodem jakékoliv skutečně progresivní kritiky světa. Nerovnost však není pouhým technickým problémem. Dokládá (a zhoršuje) ztrátu společenské soudržnosti. Patologií naší doby a největším nebezpečím pro zdraví jakékoli demokracie je pocit, že čím dál víc žijeme v řadě uzavřených komunit, jejichž hlavním smyslem je držet za branami ostatní lidi (kteří mají menší štěstí než my sami) a zamezit, aby z našich výhod těžil kdokoli jiný než my sami a naše rodiny.

Zůstane-li zachována současná absurdní nerovnost, ztratíme zcela vědomí bratrství. Bratrství přitom, jak se ukazuje, je sice pošetilým politickým cílem, přesto však tvoří nezbytnou podmínku politiky samé. Vštípení smyslu pro společný cíl a vzájemnou solidaritu bylo dlouho považováno za základní pilíř jakéhokoliv společenství. Společné jednání za účelem dosažení společného cíle je zdrojem obrovského uspokojení ve všech oblastech od amatérského sportu po profesionální armádu. V tomto smyslu je také již dávno známo, že nerovnost není jen morálním problémem, ale navíc je neefektivní.

Ničivé dopady závisti a zášti, jež se projevují ve zjevně nerovných společnostech, by bylo možné výrazně omezit za rovnoprávnějších podmínek (důkazem je počet vězňů v rovnostářských zemích). Méně stratifikovaná společnost je též vzdělanější. Zpřístupňování příležitostí pro ty, kdož jsou na společenském dně, přitom nijak neomezuje vyhlídky těch, co již dosáhli lepšího postavení. Lépe vzdělaní obyvatelé nejenže vedou lepší život, ale také se rychleji a s menšími náklady adaptují na rozkladný vliv technologických změn.

Existuje mnoho důkazů o tom, že dokonce i ti jedinci, jimž se v nerovných společnostech vede dobře, by byli šťastnější, kdyby se propast, jež je dělí od většiny jejich spoluobčanů, významnou měrou zmenšila. Určitě by byli více v bezpečí. Žít v blízkém sousedství s lidmi, jejichž životní podmínky představují trvalou morální výčitku, je nepříjemné i pro bohaté.

Sobectví je totiž nepříjemné i pro sobce. To je také příčina vzniku uzavřených komunit. Privilegovaní nejsou rádi, když se jim připomínají jejich výsady, které mají z mravního hlediska negativní konotace. Samozřejmě lze namítnout, že po třech desetiletích vzývání egoismu jsou mladí lidé ve Spojených státech i jinde k takovým etickým ohledům již imunní. Já si to nemyslím. Věčná touha mladých lidí dělat něco „užitečného“ nebo „dobrého“ je důkazem existence přirozeného instinktu, který se nám nepovedlo potlačit. Ne však proto, že bychom se o to nesnažili. Proč jinak by univerzity považovaly za vhodné zakládat „obchodní školy“ pro bakalářské studenty?

Přišel čas tento trend obrátit. V postreligiózních společnostech, jako je ta naše, kde většina lidí nachází smysl a uspokojení v sekulárních cílech, jediná možnost, jak „vytvořit mezi lidmi tu harmonii citů a emocí“, spočívá v tom, že dáme průchod tomu, co Adam Smith nazýval našimi „dobrotivými vlastnostmi“⁴⁸, a potlačíme své sobecké žádosti.

KAPITOLA ŠESTÁ

Podoba budoucnosti

„Úspěch poválečné demokracie spočívá ve státěm regulované rovnováže mezi výrobou a přerozdělováním. Globalizace přinesla narušení této rovnováhy.

Kapitál se stal mobilním – výroba se přesouvá za hranice států, a tudíž mimo dosah státního přerozdělování... Růst stojí proti přerozdělování; z pozitivní dynamiky se stala dynamika děbelská.“

Dominique Strauss-Kahn

Ve slavném úvodním odstavci *Osmnáctého brumairu Ludvíka Bonaparta* Karel Marx podotýká, že všechny důležité události i osobnosti světových dějin se objevují dvakrát – jednou jako tragédie, podruhé jako fraška. Nelze ovšem také vyloučit možnost, že se mohou opakovat i tragédie. Západní komentátoři, kteří oslavovali porážku komunismu, předvíдали éru míru a svobody. Měli jsme být moudřejší.

Globalizace

„Z přirozenosti věcí vyplývá, že stát, který závisí na příjmech poskytovaných jinými zeměmi, je nutně mnohem více vydán napospas všem náhodným nešťastným příhodám, které čas přináší, než stát, který vytváří svůj vlastní příjem.“

Thomas Malthus

I ekonomiky mají své dějiny. Poslední velká éra internacionalizace mezinárodního obchodu, jež byla v podstatě érou glo-

balizace, ač se jí tenkrát tak neříkalo, se odehrála v desetiletích imperialismu předcházejících první světové válce. Podobně jako dnes bylo i tehdy velice rozšířené očekávání, že se nacházíme (tedy Velká Británie, západní Evropa a Spojené státy) na prahu věku nebyvalého růstu a stability. Mezinárodní válka se zdála něčím doslova nemyslitelným. Nejen proto, že velké mocnosti měly všechny důvody usilovat o zachování míru. Bylo jasné, že po desetiletích industrializace a pokroku ve vojenské technologii by válka byla krajně destruktivní a nesmírně drahá. Žádný racionální stát či politik si ji nemohl přát.

Mimoto, vzhledem k nástupu nových způsobů komunikace, dopravy a směny, vypadaly tradiční malicherné národní pŕtky, mezistátní spory a rozepře o hranice mezi říšemi a emancipujícími se národy absurdně a anachronicky. Z ekonomického hlediska například bylo nerozumné mluvit o rozdělení rakouské říše. Tato říše, která měla hospodářské srdce v Čechách, hlavní město ve Vídni a pracovní síly získávala z celé střední a jihovýchodní Evropy, byla živoucím důkazem internacionalizace moderního hospodářského života. Nikdo by si jistě nepřál zbídačit všechny součásti takového přirozeného celku ve jménu nacionalistického dogmatu. Národní státy byly v roli základní jednotky lidské činnosti nahrazeny mezinárodními trhy.

Kdokoliv má zájem pochopit nesmírnou sebejistotu Evropanů před první světovou válkou, by si měl přečíst Keynesovy *Ekonomické důsledky míru*. Je to shrnutí iluzí světa na pokraji katastrofy, které bylo napsáno po válce, jež na příštích padesát let učinila konec veškerým takovýmto pacifistickým fantaziím. Jak nám Keynes připomíná, „internationalizace [společenského a hospodářského života] byla prakticky téměř dokončena...“⁴⁹. Abychom použili termínu, který se ještě nepoužíval, svět se zdál být plochým.

Tento precedent nám dává důvod k opatrnosti. První věk

globalizace skončil karambolem. Kvůli velké hospodářské krizi a jejím následkům se hospodářský růst v Evropě dostal zpět na úroveň roku 1913 až v padesátých letech. Nad zdánlivě nezadržitelnou ekonomickou logikou triumfoval nástup nových, vzájemně antagonistických a politicky nestabilních národních států. Všechny velké říše – ruská, rakouská, turecká, německá a posléze i britská – se zhroutily. Jedině Spojené státy mohly z tohoto mezinárodního kataklyzmatu vytěžit, ačkoliv i jim jejich nové hegemonické postavení začalo přinášet zisky až téměř třicet let po skončení války.

Edwardiánský optimismus vystřídala přetrvávající hlodavá nejistota. Optimistické iluze takzvaného zlatého věku vzaly za své a na příští čtyři desetiletí je vystřídala realita ekonomických škrtů, politické demagogie a neustálých mezinárodních konfliktů. Po roce 1945 se šířila „všeobecná touha po bezpečí“ (Keynes), která vedla k začlenění veřejně poskytovaných služeb a záchranných sociálních sítí do poválečných systémů vládnutí od Washingtonu po Prahu. Samotný termín „sociální zabezpečení“, který Keynes převzal ze soudobého amerického úzu, se stal univerzální zkratkou pro profylaktické instituce navržené k odvrácení návratu k meziválečné katastrofě.

Dnes to vypadá, jako kdyby dvacáté století vůbec neproběhlo. Je nám prezentováno nové „velké vyprávění“ „integrovaného globálního kapitalismu“, hospodářského růstu a nekonečně rostoucí produktivity. Příběh o globalizaci, podobně jako dřívější příběhy nekonečného pokroku, kombinuje hodnotící slogan („růst je pozitivní“) s předpokladem nevyhnutelnosti: globalizace je něco, s čím jsme odsouzeni žít, je to přirozený proces spíše než důsledek lidské volby. Neodvratná dynamika globální hospodářské konkurence a integrace se stala iluzí naší éry. Jak to kdysi formulovala Margaret Thatcherová: Neexistuje žádná alternativa.

Před takovými tvrzeními bychom se měli mít na pozoru.

Globalizace je novou verzí pozdně moderní víry v technologii a racionální řízení, která byla typická pro různá entuziastická hnutí poválečných desetiletí. Podobně jako tato hnutí implicitně popírá politiku coby sféru lidské volby. Fyziokraté v osmáctém století tvrdili, že systémy ekonomických vztahů jsou přirozeně dané. Jakmile je rozpoznáme a správně jim porozumíme, nezbyvá nám nic jiného než žít v souladu s jejich zákonitostmi.

Tvrzení, které na obranu globalizace uvádějí její liberálně ladění obdivovatelé, totiž že rostoucí míra globalizace hospodářství vede k rovnějšímu rozdělení bohatství, nicméně není pravdivé. Zatímco skutečně došlo ke snižování míry nerovnosti *mezi* jednotlivými zeměmi, majetkové a příjmové rozdíly *uvnitř* daných zemí naopak vzrostly. Trvajícím hospodářským růst kromě toho sám o sobě nezaručuje rovnost ani prosperitu a není ani spolehlivou zárukou hospodářského rozvoje.

Po desetiletích prudkého hospodářského růstu byla hodnota HDP na obyvatele v Indii v roce 2006 (728 USD) jen o málo vyšší než v subsaharské Africe. Měřeno podle Indexu lidského rozvoje OSN, což je souhrn různých sociálních a ekonomických ukazatelů, se Indie umístila asi sedmdesát příček pod Kubou a Mexikem, o plně rozvinutých ekonomikách ani nemluvě. A co modernizace? Navzdory nadšené a hlasitě vytrubované účasti Indie v globalizovaném odvětví vyspělých technologií a služeb pracovalo v roce 2006 jen 1,3 milionu z tamních 400 milionů pracovníků v „nové ekonomice“. Mírně řečeno, trvá poněkud dlouho, než se přínosy globalizace projeví v nižších patrech ekonomiky.⁵⁰

Kromě toho nemáme žádný pádný důvod domnívat se, že ekonomická globalizace vede k politické svobodě. Otevírání se Číny a dalších asijských ekonomik vedlo pouze k přesunu průmyslové výroby do oblastí s nižšími mzdovými náklady. Mimoto Čína (stejně jako mnoho dalších rozvojových zemí)

není jen zemí s nízkou mzdovou úrovní, ale také a především zemí s nízkou úrovní práv. A právě absence práv udržuje a ještě nějakou dobu bude udržovat mzdy na nízké úrovni. Tento stav zároveň vede k potlačování práv zaměstnanců v zemích, které jsou konkurenty Číny. Čínský kapitalismus ani zdaleka nepřispívá k liberalizaci poměrů, v nichž žijí obyčejní obyvatelé, ale právě naopak vytváří ještě větší útlak.

Představu, že globalizace oslabí vlády a umožní nástup korporatistických tržních států, v nichž budou obří mezinárodní společnosti kontrolovat rozhodování na poli mezinárodní hospodářské politiky, pak krize v roce 2008 odhalila jako naprostý přelud. Když padnou banky, když dramaticky vzroste nezaměstnanost, když jsou vyžadována rozsáhlá nápravná opatření, není tu žádný „korporatistický tržní stát“. Je tu jen ten samý stát, jak jej známe od osmnáctého století. To je všechno, co máme.

Po desetiletích relativního ústupu jsou národní státy připraveny opět potvrdit svou dominantní roli v mezinárodních vztazích. Zvýšená míra hospodářské i fyzické nejistoty vede obyvatelstvo k tomu, aby hledalo oporu u politických symbolů, právních nástrojů a fyzických hranic, které může nabídnout jen teritoriální stát. V mnoha zemích k tomu již dochází, o čemž svědčí rostoucí přitažlivost protekcionismu v americké politice, popularita „protipřistěhovaleckých“ stran napříč západní Evropou i všudypřítomné volání po „zdech“, „bariérách“ a „testech“, kterým jsou podrobováni přistěhovalci.

Mezinárodní finanční toky se i nadále vyhýbají vnitrostátním politickým regulacím. Nicméně o mzdách, pracovní době a o všem, na čem záleží pracujícím v té které zemi, se stále vyjednává – a bojuje – na místní úrovni. Tlaky globalizace a s ní spojených krizí povedou k hlasitějšímu volání po řešení vznikajícího napětí ze strany státu. Politický význam teritoriálního státu pravděpodobně poroste. Jde totiž o jedinou insti-

tuci, která stojí mezi jednotlivci a nestátními aktéry, jako jsou banky nebo mezinárodní korporace, jedinou řídicí jednotku stojící mezi nadnárodními orgány a místními zájmy. Je výmluvné, že němečtí křesťanští demokraté Angely Merkelové v tichosti opustili své krátkodobé nadšení pro volný trh a navrátili se k populárnímu konceptu sociálně tržního státu coby pojistky před excesy globalizovaných financí.

Na první pohled to může vypadat nelogicky. Příslib globalizace, a na obecnější rovině již padesát let trvající internacionalizace zákonů a pravidel, přece spočíval v naději na překonání tradičního státu. Měli jsme se přibližovat kooperativní nadstátní éře, v níž by konflikty vlastní územně vymezeným politickým jednotkám byly už jen vzpomínkou na minulost.

Podobně jako zprostředkující společenské instituce – politické strany, odbory, ústavy a zákony – omezovaly moc králů a tyranů, mohl by dnes stát sám představovat základní „zprostředkující instituci“ stojící mezi bezmocnými, nejistými občany a necitlivými a nezodpovědnými korporacemi či nadnárodními agenturami. A stát – přinejmenším demokratický stát – si v očích svých občanů uchovává výjimečnou legitimitu. Jako jediný se jim zodpovídá, stejně jako se oni zodpovídají jemu.

Toto vše by nebylo tak významné, pokud by rozpory globalizace byly jen dočasné, pokud bychom žili v krátkém přechodném období mezi soumrakem národního státu a úsvitem nového světového řádu. Můžeme si však být jisti, že globalizace přetrvá nebo že hospodářská internacionalizace povede k útlumu národní politiky? Nebylo by to poprvé, co jsme se v této otázce mýlili. Již jsme se mohli naučit, že politika zůstává doménou jednotlivých států i tehdy, kdy to o ekonomice neplatí. V dějinách dvacátého století najdeme mnoho důkazů o tom, že i ve funkčních demokraciích špatná politická rozhodnutí většinou převáží nad „racionálními“ ekonomickými úvahami.

Promýšlet stát

Vláda by se neměla snažit dělat věci, které již dělají jednotlivci, a dělat je o něco lépe nebo o něco hůře; měla by dělat především to, co dnes nikdo nedělá.

John Maynard Keynes

Pokud nás skutečně čeká návrat státu a zvýšená potřeba bezpečí a zdrojů, jaké může poskytnout jen vláda, měli bychom věnovat více pozornosti činnostem, které mohou státy vykonávat. Úspěchy, kterých dosáhla během posledního půl století smíšená hospodářství, vedly k tomu, že mladší generace pokládá stabilitu za něco samozřejmého a volá po odstranění „překážek“, jako jsou daně, předpisy a státní zásahy obecně. Podceňování veřejného sektoru se ve velké části vyspělého světa stalo standardní politickou rétorikou.

Nicméně na problémy vyplývající z globalizované konkurence je schopná adekvátně reagovat jen vláda. Nejde o problémy, kterých by se mohl chopit (natožpak jim čelit a vyřešit je) libovolný soukromý zaměstnavatel či hospodářské odvětví. Od soukromého sektoru můžeme očekávat nanejvýš krátkodobé lobbvání na obranu určitých pracovních míst nebo protežovaných odvětví. To však představuje cestu přesně k těm patologickým jevům a vadám, které jsou obvykle spojovány s veřejným sektorem.

Pozdně viktoriánští reformátoři a jejich liberální následovníci ve dvacátém století od státu vyžadovali nápravu nedostatků trhu. Pokud se nedalo očekávat, že něco nastane „přirozeně“ (což nešlo již proto, že „sociální otázku“ vytvořil právě trh), bylo třeba to naplánovat, řídit a v případě nutnosti vynucovat shora.

Dnes stojíme před podobným problémem. Poté co jsme během uplynulých třiceti let snižovali rozsah státního vlast-

nictví a státních zásahů do hospodářství, začali jsme se nyní de facto uchýlovat ke státním intervencím na úrovni nevídané od dob hospodářské krize. Reakce proti neomezeným finančním trhům (a absurdně neúměrným ziskům malé menšiny, které stojí v protikladu ke ztrátám tolika lidí) přinutila stát k zásahům na všech frontách. Jelikož si však od roku 1989 ustavičně blahopřejeme ke konečné porážce všemocného státu, dělá nám teď potíže pochopit, proč přesně potřebujeme vládní intervence a čemu by měly sloužit.

Musíme se znovu naučit, jak o státu přemýšlet. Konec konců, stát tu byl vždycky. Ve Spojených státech, tedy v zemi, která má největší sklon k bagatelizaci role vlády v životě občanů, Washington vždycky podporoval a dokonce subvencoval vybrané tržní aktéry: železniční barony, pěstitele pšenice, výrobce automobilů, letecký průmysl, ocelárny a další. Bez ohledu na to, čemu Američané naivně věří, jejich vláda vždy spolurozhodovala o přerozdělování bohatství. Spojené státy od všech ostatních rozvinutých zemí odlišuje spíše všeobecné přesvědčení o opaku.

Stát je pomlouván a označován jako původce ekonomických dysfunkcí. Tato rétorika se ozývá od počátku devadesátých let v různých částech světa – v Irsku, Polsku a částech Jižní Ameriky, jakož i ve Velké Británii. Obecně přijímaným se stal názor, že veřejný sektor by měl být redukován pokud možno na jeho administrativní a bezpečnostní funkce. Ideologičtí nepřátelé státu od Margaret Thatcherové po současnou Republikánskou stranu tak – poněkud paradoxně – prakticky přejali stanovisko zakladatele fabiánského socialismu Sidneyho Webba, který do omrzení opakoval, že „budoucnost patří administrativním státům, kde vládnou vládní úředníci a policie udržuje pořádek“. Jak máme tvář v tvář tomuto vlivnému negativnímu mýtu charakterizovat přiměřenou roli státu? Měli bychom především začít tím, že uznáme (ve větší míře, než byla

levice v minulosti ochotna připustit) skutečné bezpráví, které způsobili a mohli by i v budoucnu způsobovat příliš silné suverení. V této souvislosti existují dvě oprávněné obavy.

Tou první je násilí. Politická svoboda nespočívá primárně v tom, že nás stát nechá na pokoji; žádná moderní vláda nemůže, nebo by neměla, zcela ignorovat své občany. Svoboda spíše spočívá v tom, že si uchováваме právo nesouhlasit se záměry státu a vyjadřovat své námitky a záměry beze strachu z odplaty. To je komplikovanější, než se může zdát. Dokonce i státům a vládám, které mají ty nejlepší úmysly, nemusí být příjemné stavět se proti firmám, obcím či jednotlivcům odporujícím přání většiny. Hrubé nerovnosti by neměly být ospravedlnovány efektivitou; stejně tak by ovšem efektivita neměla být používána jako argument k potlačení menšinových názorů ve jménu sociální spravedlnosti. Pokud efektivita vyžaduje takovou daň, je lepší být svobodný než žít v efektivním státě jakéhokoliv politického zabarvení.

Druhou námitkou proti aktivistickým státům je, že se mohou mýlit. Důsledky takových státních omylů přitom bývají katastrofální. Národním příkladem jsou dějiny anglického středního školství od šedesátých let. Americký sociolog James Scott moudře popsal výhody toho, čemu říká „místní znalost“. Čím je společnost rozmanitější a komplexnější, tím větší je pravděpodobnost, že společenské elity nerozumějí realitě, v níž žijí obyčejní lidé. Jak říká, zpravidla existují meze toho, „co můžeme vědět o komplexně fungujícím řádu“.⁵¹ Prospěšnost státních zásahů ve prospěch veřejnosti je nutně vždy poměřovat touto prostou skutečností.

Tato námitka je ovšem odlišná od argumentů Hayeka a jeho rakouských kolegů, kteří z principu odmítali veškeré direktivní plánování. Plánování totiž může, ale nemusí představovat nejefektivnější způsob dosažení určitých ekonomických cílů. Přínos vládních zásahů přitom musí být poměřován

rizikem potlačení znalostí a iniciativy jednotlivců. Odpovědi se budou lišit podle podmínek a neměly by být předem stanoveny na základě nějakého dogmatu.

Oprostili jsme se od značně (i když ne všeobecně) rozšířeného předpokladu majícího kořeny v polovině dvacátého století, podle něhož stát představuje *to nejlepší* řešení pro jakýkoliv problém. Nyní se musíme osvobodit od opačného extrému – totiž že stát *a priori* a vždy představuje *to nejhorší* možné řešení.

Konzervativci v žádném případě neodmítali názor, že existují určité oblasti, v nichž stát nejen může, ale *měl by* zasahovat. Hayek sám neviděl žádný rozpor mezi hospodářskou soutěží (čímž myslel trh) a „...rozsáhlým systémem sociálních služeb – pokud takové služby nejsou nastaveny tak, že narušují fungování konkurence v řadě oblastí hospodářství“.⁵²

Čím to však je, že špatně organizované veřejné služby způsobují „neúčinnost“ hospodářské soutěže? Na tuto otázku neexistuje žádná obecná odpověď. Záleží totiž na tom, o jakou službu jde, stejně jako na tom, co si představujeme pod účinnou hospodářskou soutěží. Podle Michaela Oakeshotta, který považoval neúčinnou nebo pokřivenou hospodářskou soutěž za nejhorší možný výsledek, „činnosti, v nichž soutěž nemůže působit jako kontrolní prvek, musí být převedeny do veřejného sektoru“.⁵³ Role státu v ekonomickém životě byla pro Oakeshotta v zásadě pragmatickou otázkou.

Jak lze očekávat, Keynes šel ještě dál. Jak napsal v roce 1926, hlavním úkolem ekonomů je „...nově stanovit, co spadá do kompetence vlády a co nikoliv.“⁵⁴ Co do této kompetence spadá, nicméně evidentně záleží na politických preferencích dané vlády. Liberálové se mohou omezit na zmírňování chudoby, nejhorších projevů nerovnosti a společenského znevýhodnění. Konzervativci by program činnosti vlády omezili na zákonodárství podporující dobře regulovaný konkurenční trh.

Ovšem o tom, že stát potřebuje nějakou agendu a musí vědět, jak ji vykonávat, není sporu.

Jak se vypořádat se současným názorem, že můžeme mít buď štědré sociální státy, nebo efektivní růst vytvářející svobodné trhy, ale ne obojí dohromady? K tomu měl co říci Hayekův krajan Karl Popper: „Svobodný trh je paradoxní. Pokud do něj nezasahuje stát, mohou do něj zasahovat jiné kvazipolitické organizace jako monopoly, trusty, odbory atd., v důsledku čehož se z tržní svobody stává pouhá fikce.“⁵⁵ Tento paradox je klíčový. Vždycky existuje riziko deformace trhu působením jeho příliš silných účastníků, jejichž chování nakonec přinutí vládu zasáhnout na obranu fungování trhu.

Nejhorším nepřítelem trhu je z dlouhodobého hlediska trh sám. Houževnaté a v posledku úspěšné úsilí zastánců Nového údělu postavit americký kapitalismus zpět na své nohy naráželo na nejsilnější odpor mezi těmi, kdo z něj měli mít později největší prospěch. Ačkoliv důsledky selhání trhu mohou být katastrofické, úspěch trhu představuje stejné politické riziko. Úkolem státu není jen napravovat důsledky selhání nedostatečně regulovaného hospodářství. Je jím také držet v mezích dopady neúměrných zisků. Koneckonců, v éře edwardiánských sociálních reforem se mnoha západním industrializovaným zemím vedlo velmi dobře. Jejich hospodářství rychle rostlo a jejich celkové bohatství se zvětšovalo. Zisky však byly nerovnoměrně rozdělené, což byla také hlavní příčina volání po reformách a regulaci.

Určité věci, které dokáže zajistit stát, by vlastními silami nedokázal zajistit žádný jednotlivec nebo skupina. Takže zatímco jedinec si může vlastními silami vybudovat cestu okolo své zahrady, může jen stěží vybudovat dálnici do vedlejšího města; ostatně zcela jistě by na to nevydával vlastní prostředky, protože by je nebyl schopný získat zpátky. Na tomto argumentu není nic nového. Měl by být známý čtenářům Smithovy kni-

hy *Bohatství národů*, v níž se píše, že existují veřejné instituce, bez nichž se společnost neobejde, přičemž z nich plynoucí „zisk by nikdy nemohl vrátit... jednotlivci nebo malému počtu jednotlivců vložené investice“.⁵⁶

Ani největší altruisté nemohou jednat sami. Stejně tak nemůžeme pečovat o veřejné statky pouze prostřednictvím dobrovolných sdružení, jako jsou například různé „náboženské iniciativy“.⁵⁷ Představme si, že se dá dohromady skupina lidí, kteří se rozhodnou postavit a udržovat hřiště, jež bude sloužit především jim samým, ale které bude stát uprostřed vesnice a bude otevřené pro všechny. I kdyby se těmto šlechtným nadšencům podařilo dát dohromady dostatek prostředků, nevyhnuli by se problémům.

Jak zabrání jiným lidem – tzv. černým pasažérům – využívat plodů jejich úsilí bez toho, aby sami čímkoliv přispěli? Tím, že hřiště oplotí a budou je využívat výhradně pro vlastní potřebu? Tím, že budou od ostatních vybírat poplatek za jeho pronájem? V takovém případě by se ale hřiště stalo soukromým. Mají-li veřejné statky zůstat veřejnými, musí být poskytovány z veřejných zdrojů. Zvládl by to trh lépe? Proč by někdo nemohl postavit soukromé hřiště a vybírat poplatek za jeho používání? Pokud by se našlo dost zájemců, mohl by se poplatek snížit natolik, že by hřiště mohli využívat téměř všichni. Problém je v tom, že trh není schopný uspokojit všechny případy toho, co ekonomové nazývají „poptávkou možnosti“ – jde o částku, kterou by byl kdokoli ochotný zaplatit, aby měl k dispozici nějaké zařízení, které využívá jen zřídka.

Všichni bychom si přáli mít ve své obci hezké hřiště, stejně jako bychom chtěli dobré železniční spojení do nejbližšího města, dostatek obchodů se zbožím, které potřebujeme, dobře situovanou poštu atd. Nicméně jediný způsob, jak nás – včetně černých pasažérů mezi námi – přimět, abychom za ta-

kové věci platili, představuje všeobecné zdanění. Nikdo nepřišel na lepší způsob, jak uvést v soulad individuální zájmy a společenský prospěch.

Z toho, zdá se, vyplývá, že „neviditelná ruka“ nám není v praktických legislativních úpravách moc platná. Existuje příliš mnoho oblastí života, kde se nemůžeme spoléhat na to, že své kolektivní zájmy zajistíme prostě tím, že budeme dělat to, co považujeme za nejlepší pro sebe. Dnes, kdy je patrné, že trh a volné prosazování soukromých zájmů jednoznačně nepřinášejí kolektivní užitek, musíme vědět, kdy má stát zasáhnout.

Železnice: případová studie

„Nádraží nepředstavují takřikajíc součást města, které je obklopuje, ale spíše obsahují esenci jeho osobnosti, stejně jako na svých cedulích nesou jeho jméno.“⁵⁸

Marcel Proust

Představte si tradiční nádraží: například londýnské Waterloo Station, pařížské Gare de l'Est, monumentální Victoria Terminus v Mumbaji, nebo velkolepé nové hlavní nádraží v Berlíně. V těchto pozoruhodných katedrálách života moderního věku má soukromý sektor své místo. Není ostatně žádný důvod, proč by měl stát provozovat trafiky nebo stánky s občerstvením. Kdokoliv si pamatuje na seschlé, ve fóliích zabalené sendviče prodávané v bufetech Britských železnic, uzná, že v této oblasti by konkurence měla být podporována.

Železnici samotnou ale nelze provozovat na konkurenčním základě. Železnice, podobně jako zemědělství či pošta, představuje nejen ekonomickou aktivitu, ale i nepostradatelný veřejný statek. Kromě toho není dost dobře možné zlepšit efektivitu železnic tím, že na jedněch kolejích necháme jezdit dva

vlakly a počkáme si, kterému z nich se povede lépe, jako by to byly dvě značky másla na regálu supermarketu. Cestující se nerozhodují, do kterého ze dvou ve stejnou dobu jedoucích vlaků nastoupí na základě vzhledu, pohodlí či ceny. Nastoupí do toho vlaku, který přijede. Železnice je přirozený monopol.

To neznamená, že by nemohla být privatizována. V mnoha místech privatizována byla, ale většinou to mělo zvrácené důsledky. Představte si, že by vláda udělila firmě Safeway pětiletý monopol na provozování supermarketů v oblasti mezi Bostonem a Providence nebo mezi Londýnem a Bristolem. Dále si představte, že by vláda firmě Safeway poskytla záruky proti případným obchodním ztrátám. A nakonec by Safeway obdržela velké množství písemných pokynů ohledně prodáváného zboží, cenového rozpětí, jehož se musí držet, a dnů a hodin, kdy musí mít její supermarkety otevřeno.

Žádný solidní řetězec supermarketů by samozřejmě takovou nabídku nepřijal, stejně jako by ji žádný duševně zdravý politik neučinil. Nicméně ve Velké Británii za prakticky stejných podmínek provozují soukromé firmy od poloviny devadesátých let vlakovou dopravu – výsledkem je kombinace toho nejhoršího z monopolistické kontroly trhů, státního zasahování a morálního hazardu. Analogie se supermarketky se nám samozřejmě jeví jako absurdní, jelikož konkurence mezi prodejci potravin je z ekonomického hlediska smysluplná. Ale konkurence mezi různými železničními společnostmi na jedné koleji prostě není možná. V takovém případě by měl být monopol ponechán ve veřejných rukou.

Argumenty, které se opírají o princip efektivity a jež jsou většinou používány na obhajobu soukromých podniků proti veřejným službám, v případě veřejné dopravy neplatí. Paradoxem veřejné dopravy totiž je, že čím lépe funguje, tím méně může být „efektivní“. Soukromá společnost nabízející expresní autobusovou dopravu těm, kteří si to mohou dovolit, mů-

že svým vlastníkům přinést větší zisk než linka, která zastavuje v odlehlých vesničkách a vozí jen občasně cestující z řad důchodců. V tomto slova smyslu je efektivní. Nicméně někdo – stát či místní samospráva – musí stále poskytovat i neziskovou a „neefektivní“ místní dopravu pro tyto důchodce.

Zrušení takové služby může samozřejmě přinést krátkodobý ekonomický prospěch. Ten je ovšem vyvážen dlouhodobou společenskou ztrátou, již lze sice jen obtížně kvantifikovat, která je ale nepochybně reálná. Názorným příkladem je privatizace autobusové dopravy v Británii. Zavedení „konkurenčních“ autobusových linek přineslo předvídatelné důsledky. S výjimkou Londýna, kde je dostatečně vysoká poptávka, vedlo k omezení linek, nárůstu nákladů pro veřejný sektor a prudkému zvýšení jízdného na nejvyšší možnou tržní cenu. Zároveň ovšem vedlo i k zajímavým ziskům pro společnosti provozující expresní autobusové spoje.

Železnice, stejně jako autobusová doprava, je především *veřejnou* službou. Provozovat výdělečnou expresní železniční dopravu mezi Londýnem a Edinburghem, Paříží a Marseille, či Bostonem a Washingtonem, zvládne téměř kdokoli. Co ale s tratěmi obsluhujícími místa, kde lidé používají železniční dopravu jen nepravidelně? Nelze očekávat, že by si jednotliví občané šetřili prostředky na pokrytí ekonomických nákladů občasného využití takové služby. To může zajistit jen společnost – tedy stát, vláda či místní samospráva. Někteří ekonomové budou vždy namítat, že nezbytné dotace jsou neefektivní. Nebylo by tedy levnější vytrhat koleje a nechat všechny jezdit vlastním autem?

V roce 1996, tedy rok před svou privatizací, se Britské železnice chlubily nejnižšími dotacemi na železniční dopravu v Evropě. V tom roce Francouzi plánovali investovat do železnic v přepočtu na obyvatele 21 liber, Italové 33 liber a Britové jen 9 liber. Ve stejném roce kromě toho britské ministerstvo

financí požadovalo 10% návratnost z investic do elektrifikace hlavní tratě na východním pobřeží Anglie – tedy mnohem větší návratnost, než bylo vyžadováno u výstavby dálnic. Tyto rozdíly v investicích se přímo odrazily v kvalitě služeb poskytovaných státními železnicemi jednotlivých států.

Rozdíly zároveň vysvětlují, proč byly Britské železnice privatizovány za tak ztrátovou cenu. Bylo to kvůli zchátralému stavu jejich infrastruktury. Velmi málo investorů bylo ochotných vzít na sebe takové riziko, aniž by jim byly nabídnuty vysoké záruky. Skoupé investice britské státní pokladny do znárodněné železniční sítě – stejně jako nízké investice americké administrativy do státní společnosti Amtrak – ukazují, že státní vlastnictví samo o sobě není zárukou dobře spravované dopravní sítě. A naopak, zatímco některé tradičně soukromé železniční společnosti, jako švýcarské regionální tratě, jsou dobře financované a poskytují (vlastně jsou povinny poskytovat) prvotřídní služby veřejnosti, většině z nich se to nedaří.

Rozdíly v investicích do železnic mezi Spojenými státy a Velkou Británií na straně jedné a většinou kontinentální Evropy na straně druhé jsou dobrou ilustrací mého argumentu. Francouzi a Italové tradičně považují železnici za společenskou službu. Železniční doprava v odlehlých oblastech pomáhá místním komunitám bez ohledu na hospodářskou efektivitu. Tím, že představuje alternativu vůči automobilové dopravě, železnice také omezuje poškozování životního prostředí. Nádraží a jím poskytované služby jsou tak příznakem a zároveň i symbolem společnosti založené na sdílených aspiracích.

Jak jsem již nadnesl výše, poskytování železniční dopravy v odlehlých oblastech je ze společenského hlediska opodstatněné, i když je ekonomicky „neefektivní“. Tímto konstatováním jsem se ovšem vyhnul důležité otázce: V čem přesně spočívá efektivita či její nedostatek v poskytování veřejné služby? Jeden faktor samozřejmě představují náklady; nemůžeme

zkrátka tisknout peníze, abychom mohli zaplatit všechny veřejné služby, které bychom si přáli. I ti nejidealističtější sociální demokraté musí uznat nutnost volby priorit. Nicméně při rozhodování mezi soupeřícími prioritami musíme brát v potaz různé druhy nákladů. Existují totiž také náklady ztracené příležitosti, tedy to, co ztratíme, když se rozhodneme špatně.

Na začátku šedesátých let přijala britská vláda doporučení komise vedené Richardem Beechingem a uzavřela 34 % národní železniční sítě ve jménu úspor a efektivity. O čtyřicet let později můžeme posoudit skutečnou cenu tohoto tragického rozhodnutí: ekologické náklady budování dálnic a podpory užívání automobilů, poškození tisíců měst a vesnic zbavených funkčního spojení mezi sebou navzájem i se zbytkem země, jakož i obrovské náklady spojené s novou výstavbou, rekonstrukcemi či uváděním uzavřených tratí do provozu poté, co byl po několika desetiletích opět doceněn jejich význam. Jak efektivní tedy vlastně byla doporučení Beechinga?

Jediná možnost, jak se vyhnout takovému chybám v budoucnosti, spočívá v přehodnocení kritérií, jichž používáme při posuzování všech možných typů nákladů: společenských, ekologických, lidských, estetických či kulturních, stejně jako ekonomických. V tomto ohledu skýtá příklad veřejné dopravy obecně a železnic zvlášť užitečné ponaučení. Veřejná doprava není jen jednou z mnoha služeb a vlaky nejsou jen jedním ze způsobů, jak se dostat z místa A do místa B. Objevily se počátkem devatenáctého století spolu s moderní společností a státem služeb a jejich osudy jsou úzce propojené.

Od vynálezu vlaků je cestování symbolem a zároveň příznakem moderního věku. Vlaky, podobně jako bicykly, motocykly, autobusy, automobily a letadla, byly v umění i obchodu vnímány jako důkazy vspělosti dané společností. Nicméně většina konkrétních dopravních prostředků sloužila coby sym-

bol novosti a současnosti jen po přechodnou dobu. Jízdní kola byla „nová“ jen jednou – v devadesátých letech devatenáctého století. Motorky byly „nové“ jen ve dvacátých letech dvacátého století – pro fašisty a příslušníky tehdejší zlaté mládeže (od té doby jsou považovány za „retro“). Automobily (stejně jako letadla) byly „nové“ během edwardovské dekády [1901–1910] a pak znovu po krátké období v padesátých letech. Od té doby symbolizovaly leccos – spolehlivost, prosperitu, okázalou spotřebu, svobodu, ale ne „modernost“ jako takovou.

Železnice jsou odlišné. Vlaky byly symbolem moderního života již začátkem čtyřicátých let devatenáctého století. Proto tak přitahovaly „modernistické“ umělce od Turnera po Moneta. Tuto roli zastávaly ještě v devadesátých letech devatenáctého století – v éře slavných dálkových expresů. Po roce 1900 se idolem modernistických básníků a výtvarníků staly elektrifikované vlaky metra. Ve třicátých letech pak v ultramodernosti nic nepřekonalo nové aerodynamické superexpresy, které krásně lily tehdejší neoexpresionistické plakáty. Dnešními ikonami technologické magie a vysokého komfortu v rychlosti až 300 km/h jsou japonský Šinkanzen a francouzské TGV.

Vlaky, jak se zdá, jsou současné neustále, ačkoliv občas zmizí z dohledu. V tomto smyslu je jakákoliv země bez efektivní železniční sítě v zásadních ohledech „zaostalá“. Víceméně to též platí pro železniční stanice. Stará čerpací „stanice“ na hlavním tahu dnes může být předmětem nostalgického sentimentu, když si ji vyvoláme ve vzpomínkách nebo vyprávění; funkčně však byla překonána řadou modernizovaných verzí a její původní forma tak přežívá jen ve vzpomínkách. Letiště většinou (k všeobecné nemilosti) přetrvávají dlouho poté, co se stanou esteticky či funkčně zastaralými, ale nikdo by si je nepřál uchovávat pro jejich vlastní hodnotu, natož aby požadoval, aby letiště postavené v roce 1930 nebo i v roce 1960 sloužilo svému účelu nebo bylo nějak využíváno i dnes.

Ale nádraží postavená před více než jedním a půl stoletím – pařížské Gare de l'Est, londýnské Paddington Station (1854), budapeštské Keleti pályaudvar (1884), curyšské Hauptbahnhof (1893) – jsou dodnes víc než jen citovou záležitostí; jsou esteticky přitažlivá a zároveň fungují. A co více, *fungují* stejným způsobem, jako když byla kdysi vybudována. To samozřejmě svědčí o tom, jak dobře byla navržena a postavena. Zároveň to ale svědčí o jejich přetrvávajícím významu. Nádraží se nestávají „zastaralými“.

Nádraží nejsou jen nějakým doplňkem moderního života, respektive jeho součástí či vedlejším produktem. Podobně jako železnice, na níž stojí, jsou nedílnou součástí moderního světa jako takového. Topografie i každodenní život měst od Milána po Mumbaj by se změnily k nepoznání, kdyby náhle zmizela jejich úžasná nádraží. Je nemožné představit si Londýn (a bylo by nemožné v něm žít) bez jeho metra. Proto také pokusy vlády Nových labouristů o privatizaci podzemky, které skončily trapným fiaskem, tolik vypovídají o jejich přístupu k modernímu státu jako takovému. Poněkud zchátralou, ale nenahraditelnou sítí newyorského metra koluje krev tohoto velkoměsta.

Až příliš snadno předpokládáme, že charakteristickým znakem modernity je jednotlivec – neredukovatelný subjekt, samostatná osoba, nespoutané já, nezávislý občan. Tohoto velebeného nezávislého jednotlivce stavíme do protikladu se závislým a poníženě úslužným poddaným předmoderní éry. Na tomto pohledu něco je. „Individualismus“ může být heslem naší éry, ale také vypovídá v dobrém i ve zlém o propojené izolaci našeho „bezdrátového“ věku. Charakteristickým znakem moderního života nicméně není nezávislý jedinec, ale společnost. Přesněji řečeno občanská, respektive (jak se říkalo v devatenáctém století) buržoazní společnost.

Železnice zůstávají nezbytným a přirozeným průvodním

jevem občanské společnosti. Představují kolektivní projekt sloužící individuálnímu prospěchu. Nemohou existovat bez společné shody a – v poslední době – také bez společných výdajů. Ze své podstaty přinášejí praktický prospěch jak jednotlivcům, tak společnostem. Trh ani globalizace něco takového dokázat nemohou – leda snad nějakou šťastnou shodou okolností. Železnice nebyly vždycky ekologicky šetrné, ačkoliv parní stroje vyprodukovaly celkově menší objem emisí než spalovací motory. Nicméně od samého počátku železnice byly, a musely být, vnímavé k potřebám společnosti. To je také hlavní důvod, proč nebyly příliš ziskové.

Pokud se vzdáme železnic nebo je předáme soukromému sektoru a vyhneme se kolektivní zodpovědnosti za jejich osud, ztratíme cenný a užitečný statek, jehož nahrazení nebo znovuzískání bude neúnosně nákladné. Pokud zlikvidujeme nádraží, což jsme začali dělat v padesátých a šedesátých letech vandalským ničením Euston Station, Gare Montparnasse a především velkolepého Pennsylvania Railroad Station na Manhattanu, budeme s nimi likvidovat i vzpomínky na sebevědomý občanský život. Není náhodou, že Margaret Thatcherová ostentativně nikdy necestovala vlakem.

Nedovedeme-li pochopit, proč bychom měli vynakládat naše společné prostředky na vlaky, není to jen proto, že jsme se všichni stali členy uzavřených komunit, mezi nimiž můžeme cestovat svými vlastními auty. Je tomu tak proto, že jsme se stali uzavřenými jednotlivci, kteří neumějí využívat veřejný prostor ke společnému prospěchu. Taková ztráta by ve svých důsledcích znamenala mnohem víc než úpadek či zánik jednoho z mnoha dopravních systémů. Znamenala by také, že jsme opustili moderní život jako takový.

Politika strachu

*„Údajný konflikt mezi svobodou a bezpečností... [se] ukazuje jako chimé-
ra. Neboť svoboda neexistuje, není-li zabezpečena státem; a naopak, pouze
stát, který je kontrolován svobodnými občany, jim vůbec může
nabídnout nějakou rozumnou míru bezpečí.“⁵⁹*

Karl Popper

Argument ve prospěch obnovy role státu není založen výhradně na jeho přínosech pro moderní společnost coby kolektivní projekt. Je tu také jeden naléhavější důvod. Vstoupili jsme do éry strachu. Nejistota se opět stala aktivní součástí politického života západních demokracií. Jde samozřejmě o nejistotu vyvolanou terorismem, ale také o mnohem záluďnější strach z nekontrolované rychlosti změn, strach ze ztráty zaměstnání, strach z toho, že v situaci čím dál tím nerovnější distribuce zdrojů ztratíme půdu pod nohama, strach ze ztráty vlivu na každodenní běh našich životů. A – což je možná nejvýznamnější – strach z toho, že nejen my sami již nejsme schopni formovat své životy, ale že i ti, kteří nám vládou, již také ztratili kontrolu nad během událostí. Ten je nyní ovládan silami, na něž politici nemají žádný vliv.

Lidé na Západě dlouhou dobu žili v období stability, chráněni iluzí nekonečného hospodářského pokroku. Ale to všechno je teď minulostí. V dohledné budoucnosti budeme čelit hluboké ekonomické nejistotě. Je nesporné, že v současnosti jsme si svými společenskými cíli, stavem životního prostředí či osobní bezpečností jisti mnohem méně než kdykoliv od konce druhé světové války. Ačkoliv si neumíme představit, jaký svět zdědí naše děti, nemůžeme si už nalhávat, že bude lepší než ten náš.

Naší největší nadějí, že nebudeme opakovat chyby třicátých let, je fakt, že jsme se jich již dopustili. Jakkoliv nedostatečně

si pamatujeme minulost, je nepravděpodobné, že bychom ignorovali všechna ponaučení, která z ní vyplývají. Pravděpodobnější je, že se dopustíme nových omylů, které budou mít neblahé politické důsledky. Je to ostatně spíše štěstěna než moudrý úsudek, co nás od takových důsledků zatím ochránilo. Nebylo by však vhodné usínat na vavřínech.

V roce 2008 podporovalo 43 % Američanů zvolení Sarah Palinové viceprezidentkou Spojených států, což je postavení jen „jeden tep srdce vzdálené“ od stále nejmocnějšího politického úřadu světa. Podobně jako holandští demagogové využívají strachu z muslimských imigrantů či francouzští politici těžící z obav o francouzskou „identitu“ může Palinová a lidé její sorty na rostoucím pocitu dezorientace a strachu ze změn, které jsou zjevně mimo naši kontrolu, jen vydělat.

Jelikož pocit známosti zmírňuje nejistotu, vyhovuje nám více brojit a bojovat proti rizikům, o nichž se domníváme, že jim rozumíme: proti teroristům, imigrantům, nezaměstnanosti nebo zločinu. V příštích desetiletích však bude nejistota pramenit především z takových zdrojů, které většina z nás nedovede popsat: ze změny klimatu a jejích společenských a ekologických dopadů, úpadku světových velmocí a s ním souvisejícími „malými válkami“, z kolektivní politické bezmocnosti tváří v tvář vzdáleným nepokojům majícím rozkladné místní dopady. Právě z toho důvodu, že tyto hrozby tak snadno vyvolávají pocity hněvu a ponížení, jich dokáží nejlépe využívat šovinističtí politici.

Čím méně chráněná je společnost, čím slabší je stát a čím silnější je pomýlená víra v „trh“, tím větší je pravděpodobnost politické reakce. V bývalých komunistických státech byla celá jedna generace vychovaná ve víře ve volný trh a minimální stát, které nevyznávala jen jako cíle samy o sobě, ale také jako protiklad všeho, co bylo špatné na minulém režimu. V zemích, kde byly zkorumpované socialistické režimy se znepokojující

snadností vystřídány „kleptokapitalismem“, bude období bezprecedentní nejistoty pravděpodobně představovat těžkou zkoušku pro křehké demokratické struktury.

Mladí lidé ve východní Evropě byli vedeni k přesvědčení, že ekonomická svoboda a intervencionistický stát se vzájemně vylučují, což je dogma, které sdílejí s americkými republikány. Je paradoxní, že komunisté měli na tento problém podobný názor. V zemích, kde přežívá silná skrytá podpora této tradice, může být návrat k autoritářství velmi lákavý.

Severoameričané a Západoevropané naivně předpokládají, že mezi demokracií, lidskými právy, liberalismem a hospodářským pokrokem existuje nějaký nutný vztah. Nicméně pro většinu lidí po většinu času nespočívá legitimita a důvěryhodnost politického systému na existenci liberálních principů a demokratických forem, ale na řádu a předvídatelnosti. Stablní autoritativní režim představuje pro většinu svých obyvatel lepší volbu než nefunkční demokratický stát. Můžeme-li mít demokracii, máme ji mít. Ale především chceme být v bezpečí. S růstem globálních hrozeb poroste i přitažlivost řádu.

To má vážné důsledky i pro dlouho zavedené demokracie. Nebudou-li existovat silné instituce ztělesňující společenskou důvěru, respektive spolehlivé služby poskytované dostatečně financovaným veřejným sektorem, budou lidé vyhledávat soukromé náhražky. I na sekulárním Západě pravděpodobně dojde k obrodě náboženství coby víry, společenství a doktríny. Cizinci, ať už jsou definováni jakkoliv, budou považováni za zdroj ohrožení, za nepřátele a soupeře. Stejně jako v minulosti i dnes hrozí, že příslib stability bude spojován s pocitem bezpečí pod vládou pevné ruky. Pokud levice nebude schopna nabídnout nějaké lepší řešení, nemělo by nás překvapit, že voliči budou na takovéto přísliby pozitivně reagovat.

Musíme se inspirovat způsoby, jakými na podobné problé-

my a hrozby reagovala generace našich prarodičů. Evropská sociální demokracie, stejně jako Nový úděl a Velká společnost ve Spojených státech, představovaly přímé odpovědi na tyto otázky. Na Západě si dnes jen málokdo dovede představit naprostý kolaps liberálních institucí, úplný rozpad demokratického konsensu. Nicméně zkušenosti z druhé světové války, respektive bývalé Jugoslávie, ilustrují, jak snadno může jakákoliv společnost upadnout do hobbesovské noční můry bezuzdného násilí a brutality. Máme-li budovat lepší budoucnost, musíme si především uvědomit, že i pevně zakotvené demokracie se mohou snadno zhroutit. Bez obalu řečeno, má-li mít sociální demokracie nějakou budoucnost, bude to sociální demokracie strachu.

Naším prvním úkolem tudíž je připomenout si úspěchy dvacátého století i pravděpodobné důsledky bezhlavé snahy o jejich demontáž. Možná to zní méně dobrodružně než plánování velkolepých radikálních změn, které bychom rádi uskutečnili v budoucnosti, a asi to skutečně méně dobrodružné je. Jak ovšem moudře podotkl britský politický filosof John Dunn, minulost je lépe osvětlená než budoucnost – vidíme ji jasněji.

Levice má co konzervovat. Že to zní jako paradox? Radikalismus v jistém slova smyslu vždycky spočíval v konzervování minulosti. V říjnu 1647 během debat v Putney, které probíhaly na vrcholu anglické občanské války, připomněl plukovník Thomas Rainsborough svým spoludebatérům: „Ten nejchudší obyvatel Anglie, stejně jako ten nejbohatší má svůj život ... každý člověk, který má žít pod nějakou vládou, se té vládě musí nejdřív svým vlastním souhlasem poddat...“ Rainsborough přitom nepoukazoval na nějakou sentimentální rovnostářskou budoucnost; odvolával se na rozšířený názor, že Angličanům byla ukradena jejich práva, která musí být získána zpět.

Podobným způsobem vyvěral hněv radikálů v Anglii a Francii raného devatenáctého století z velké části z přesvědčení, že ekonomika podléhá morálním pravidlům, která nový svět industriálního kapitalismu pošlapává. Vědomí této ztráty a jím podnětené revoluční nálady zažehly politickou odhodlanost raných socialistů. Levice měla vždy co konzervovat.

Instituce, legislativu, služby a práva, která jsou dědictvím velkolepé reformní éry dvacátého století, dnes považujeme za samozřejmé. Je na čase připomenout si, že ještě v roce 1929 to všechno bylo zcela nepředstavitelné. Máme to štěstí, že požíváme plodů společenské transformace, jejíž rozsah i dopad byly bezprecedentní. Je toho věru hodně, co potřebujeme bránit.

„Obranářská“ sociální demokracie má kromě toho velmi úctyhodnou tradici. Ve Francii na počátku dvacátého století vybízeli vůdce socialistů Jean Jaurès své kolegy, aby podporovali malé obchodníky a kvalifikované řemeslníky čelící nástupu obchodních domů a masové výroby. Socialismus z jeho hlediska nespočíval pouze v plánování postkapitalistické budoucnosti, ale také a především v obraně těch, kteří jsou bezmocní a čelí hrozbě ekonomické likvidace.

„Levici“ si většinou nespojujeme s obezřetností. V západní politické symbolice označuje „levicovost“ radikální, destruktivní a inovativní postoj. Ve skutečnosti ovšem existuje úzký vztah mezi progresivními institucemi a duchem rozvážnosti. Demokratická levice byla často motivována vědomím ztráty. Někdy šlo o ztrátu idealizované minulosti, jindy o ztrátu morálních nároků bezohledně pošlapávaných soukromými zisky. Těmi, kdo během posledních dvou století přijali za svůj nezdolně optimistický názor, že jakákoliv ekonomická změna je změnou k lepšímu, jsou doktrinářští tržní liberálové.

Dědicem ambiciózního modernistického puzení ničit a inovovat ve jménu nějakého univerzálního projektu je dnes pravice. Počínaje válkou v Iráku přes touhu po demontáž

veřejného školství a zdravotnictví až po několik desetiletí probíhající projekt finanční deregulace, to vše ukazuje, že politická pravice – od Thatcherové a Reagana po Bushe a Blaira – opustila spojení politického konzervatismu se sociální zdrženlivostí, které jí tak dobře sloužilo od Disraeliho po Heatha, od Theodora Roosevelta po Nelsona Rockefellera.

Je-li pravda, jak jednou poznamenal Bernard Williams, že nejlepším důvodem pro toleranci je „...zjevné zlo plynoucí z nepřítomnosti tolerance,“⁶⁰ lze víceméně totéž říci i o sociální demokracii a sociálním státu. Pro dnešní mladé lidi je těžké si představit, jak vypadal život před vznikem těchto institucí. Pokud se ale nejsme schopni povznést k tomu, abychom je ospravedlňovali, pokud nám tedy chybí vůle teoreticky analyzovat své lepší instinkty, měli bychom alespoň připomínat dobře zdokumentované náklady, které by si opuštění těchto institucí vyžádalo.

Pro sociální demokraty je charakteristická jejich skromnost – což je politická vlastnost, jejíž přednosti jsou často přeceňovány. Měli bychom se o něco méně omlouvat za své minulé chyby a důrazněji mluvit o svých úspěších. To, že byly vždy jen částečné a nedokonalé, by nás nemělo znepokojovat. I kdybychom si z dějin dvacátého století neodnesli nic jiného, měli bychom si alespoň odnést ponaučení, že čím dokonalejší se zdá nějaké řešení, tím hrozivější jsou jeho důsledky.

To nejlepší, v co můžeme doufat, je postupné zlepšování neuspokojivých okolností, a je to pravděpodobně to jediné, oč můžeme usilovat. Naši oponenti strávili poslední tři desetiletí snahou tato zlepšení systematicky podrývat a destabilizovat. To by nás mělo pohoršovat mnohem více, než nás to dnes pohoršuje. A mělo by nás to také znepokojovat, byť i jen z pragmatických důvodů. Proč jsme tak spěchali s bouráním ochranných hrází, které naši předkové tak pracně budovali? Jsme si tak jisti, že nás nečekají žádné povodně?

Nepokračovat v úsilí celého minulého století by znamenalo zradit jak předcházející, tak budoucí generace. Bylo by příjemné (ale zavádějící) tvrdit, že sociální demokracie, nebo jiné podobné hnutí, představuje budoucí ideální svět. To by znamenalo vrátit se k zdiskreditovanému vyprávění velkých příběhů. Sociální demokracie nepředstavuje ideální budoucnost, stejně jako nepředstavuje ani ideální minulost. V současné době je ale lepší volbou než všechny existující alternativy.

ZÁVĚR

Co ze sociální demokracie je stále živoucí
a co je již minulostí?

„Mnohé z toho jsem nechápal, leccos se mi dokonce ani nelíbilo, hned jsem ale poznal, že jde o něco, za co stojí za to bojovat.“⁶¹

George Orwell, *Hold Katalánsku*

V roce 2009 jsem v New Yorku pronesl přednášku, v níž jsem probíral některá z témat nadnesených v této knize. V následné diskusi položil první dotaz jeden dvanáctiletý školák. Pokládám za vhodné ji zde uvést, jelikož se vztahuje k otázce, jíž chci tuto knihu zakončit. Tazatel šel přímo k věci: „Dobrá, ale pokud si v běžném životě s někým povídáte nebo dokonce debatujete o takovýchto otázkách a padne slovo socialismus, je to, jako kdyby na ten rozhovor spadla cihla; pak už na něj není možné navázat. Co byste doporučil udělat pro obnovení takového rozhovoru?“

Jak jsem poznamenal ve své odpovědi, ve Švédsku by ona „cihla“ dopadla poněkud jinak. Odkazy na socialismus ani dnes nezpůsobí v diskusích v Evropě, Latinské Americe a mnoha jiných částech světa žádné trapné ticho. Jde o typicky americkou reakci a můj tazatel – americký školák – poukázal na vážný problém. Jednou z výzev, jimž musí čelit ti, kdo usilují o změnu směřování úvah o vládní politice ve Spojených státech, je překonání hluboko zakořeněné nedůvěry k čemukoliv, co zavání „socialismem“ nebo se tak dá označit.

Existují dva způsoby, jak se k této výzvě postavit. První možností je prostě neužívat pojem „socialismus“. Mohli bychom uznat míru znesvěcení tohoto termínu a myšlenky je-

jich spojením s diktaturami dvacátého století a vyloučit jej z našich diskusí. Výhodou tohoto řešení je jeho jednoduchost, nevýhodou je možné obvinění z pokrytectví. Pokud nějaká myšlenka nebo politický program mluví jako socialismus a chodí jako socialismus, neměli bychom uznat, že jím je? Opravdu nelze doufat, že bychom mohli toto slovo zachránit ze smetiště dějin?

Nemyslím si, že je to možné. „Socialismus“ je pojem pocházející z devatenáctého století, který je poznamenaný dějinami století dvacátého. To není nějaká nepřekonatelná vada. Totéž lze říct i o liberalismu. Dějinná zátěž nicméně představuje skutečný problém. Sovětský svaz a jeho državy se nazývaly „socialistickými“ a žádné argumenty („to nebyl skutečný socialismus“) to nezmění. Ze stejného důvodu je svým odkazem nenávratně pošpiněn i marxismus bez ohledu na to, jak prospěšná může být i dnes četba Marxe. Uvádět každý radikální návrh adjektivem „socialistický“ zkrátka znamená vyvolávat jalovou debatu.

Mezi „socialismem“ a „sociální demokracií“ je však velký rozdíl. Podstatou socialismu byla kvalitativní změna – nahrazení kapitalismu novým režimem založeným na zcela odlišném systému výroby a vlastnictví. Naproti tomu sociální demokracie byla založena na kompromisu. Předpokládala přijetí kapitalismu a parlamentní demokracie jakožto rámce pro řešení dosud zanedbávaných problémů širokých vrstev obyvatelstva.

Tyto rozdíly jsou podstatné. Socialismus – ve svých mnoha maskách a různě pojmenovaných vtěleních – selhal. Sociální demokracie se nejen dostala k moci v mnoha zemích, ale její úspěchy předčily i ty nejdivočejší sny jejích zakladatelů. To, co v devatenáctém století bylo idealismem a o padesát let později zásadní výzvou, se v mnoha liberálních státech stalo každodenní politikou.

Pokud proto v diskusi v západní Evropě, Kanadě či na Novém Zélandu padne výraz „sociální demokracie“ spíše než „socialismus“, žádné cihly nepadají. Místo toho se diskuse pravděpodobně stočí k velmi praktickým a technickým otázkám: Můžeme si ještě dovolit univerzální penzijní pojištění, podporu v nezaměstnanosti, dotované umění, levné vysoké školy atd., nebo jsou tyto výhody příliš nákladné na to, aby byly udržitelné? Pokud tomu tak je, co můžeme udělat pro to, aby byly dostupné? Které z nich, pokud vůbec nějaké, jsou nezbytné?

Širší otázka, kterou nepřímou kladou více ideologicky motivovaní kritici, zní, zda by takové státy sociálních služeb měly nadále existovat ve své stávající podobě, nebo zda se již přežily. Je systém ochrany a záruk poskytovaných „od kolébky po hrob“ „užitečnější“ než tržně založená společnost, v níž stát hraje minimální roli?

Odpověď na tuto otázku závisí na tom, co považujeme za „užitečné“ – jaký druh společnosti chceme a jaké druhy opatření jsme ochotní tolerovat nebo prosazovat, abychom jí dosáhli? Jak se mi, doufám, podařilo v této knize dokázat, otázku po „užitečnosti“ je třeba přeformulovat. Pokud se omezíme na problémy ekonomické efektivity a produktivity a budeme ignorovat etické souvislosti a širší otázky společenských cílů, nemůže se nám povést ji vyřešit.

Má sociální demokracie budoucnost? Během posledních desetiletí dvacátého století se rozšířil názor, že sociálnědemokratický konsensus předchozí generace se začal rozpadat proto, že nebyl schopen nabídnout vizi, natožpak praktické instituce, které by přesahovaly národní stát. Co může sociální demokracie nabídnout, jestliže se svět stává menším a státy mají čím dál tím menší vliv na každodenní chod mezinárodního hospodářství?

Tento problém se stal naléhavým v roce 1981, když byl ve Francii zvolen poslední socialistický prezident na základě sli-

bu, že bude ignorovat evropská nařízení a dohody a svou zemi povede do autonomní (a socialistické) budoucnosti. Během dvou let byl François Mitterand nucen obrátit kurs a – podobně jako britská Labouristická strana o několik let později – přiznat, co se nyní zdálo jako nevyhnutelné – totiž že na státní úrovni nelze prosazovat žádné typicky sociálnědemokratické programy (v oblasti daní, přerozdělování nebo veřejného vlastnictví), které by odporovaly mezinárodním dohodám.

Dokonce i ve Skandinávii, kde byly sociálnědemokratické instituce mnohem hlouběji kulturně zakořeněny, se zdálo, že členství v EU – nebo dokonce jen účast ve Světové obchodní organizaci a dalších mezinárodních agenturách – omezuje domácí legislativu. Zkrátka řečeno, zdálo se, že sociální demokracie je odsouzena k zániku právě kvůli té internacionalizaci, kterou její raní teoretici tak nadšeně vykreslovali jako budoucnost kapitalismu.

Viděno z tohoto úhlu pohledu představovala sociální demokracie, podobně jako liberalismus, vedlejší produkt evropského národního státu: politickou ideu chápanou jako odpověď na sociální problémy industrializace vyspělých zemí. Nejde jen o to, že socialismus nikdy neuspěl v Americe, ale i o to, že sociální demokracie jako fungující kompromis mezi radikálními cíli a liberálními tradicemi nenašla mimo Evropu na žádném kontinentu širší podporu. Většina nezápadního světa netrpěla nedostatkem nadšení pro revoluční socialismus, ovšem exportovat ono typicky evropské kompromisní řešení nebylo možné.

Kromě toho, že je svázána s jediným privilegovaným kontinentem, byla sociální demokracie produktem jedinečných historických okolností. Proč bychom měli předpokládat, že se tyto okolnosti budou opakovat? A pokud se nemají opakovat, existuje nějaký důvod, proč by měly budoucí generace následovat příklad svých prarodičů, kteří v minulých desetiletích nacházeli prozíravé a prozřetelné kompromisy?

Nicméně pokud se mění podmínky, měly by se měnit i postoje. Můžeme očekávat, že ideologičtí zastánci dogmatu volného trhu se teď na určitou dobu odmlčí. Takzvaná skupina G-20, tedy sdružení nejdůležitějších zemí, vzbuzuje značnou nevoli mezi menšími státy, jež se nemohou podílet na jejích jednáních, a její snaha hrát do budoucna hlavní roli v přijímaných strategických rozhodnutích s sebou nese významná rizika. Vznik takového uskupení nicméně bezesporu potvrzuje návrat státu do centra dění. Zprávy o jeho údajné smrti byly silně zveličené.

Pokud budou státy nadále existovat a pokud budou hrát nějakou roli v životě společnosti, zůstane odkaz sociální demokracie relevantní. Minulost je pro nás zdrojem ponaučení. Edmund Burke ve své pesimistické dobové kritice Francouzské revoluce varoval před mladickou tendencí zřít se minulosti ve jméno budoucnosti. Společnost, jak napsal, je „...partnerstvím nejen těch, kdo právě žijí, ale všech živých, zemřelých a dosud nenarozených“.⁶²

Tento postřeh je obvykle interpretován jako výraz konzervativního postoje. Burke však má pravdu. *Všechny* politické argumenty musí vycházet nejen z toho, že formulují sny o budoucích zlepšeních, ale také z toho, že ocení dřívější úspěchy – ty, které jsme dosáhli my sami, i ty, kterých dosáhli naši předchůdci. Tento požadavek levice příliš dlouho ignorovala. Byli jsme v zajetí romantiků devatenáctého století, příliš rychle jsme chtěli odvrhnout starý svět a všechno existující jsme podrobovali radikální kritice. Taková kritika je možná nezbytnou podmínkou skutečné změny, ale také může vést k nebezpečným omylům.

Ve skutečnosti totiž můžeme stavět jen na tom, co máme k dispozici. Jak dobře věděli oni zmiňovaní romantici, jsme zakořenění v dějinách. Pro generace devatenáctého století netrpkavě očekávající změny byly „dějiny“ jakýmsi nepohodl-

ným břemenem. Z minulosti zděděné instituce představovaly překážku. Dnes máme dobré důvody uvažovat odlišně. Svým dětem dlužíme lepší svět, než jsme zdědili, ale zároveň také něco dlužíme těm, co tu byli před námi.

Nicméně podstatou sociální demokracie nemůže být jen ochrana úctyhodných institucí před horšími alternativami. Ani není důvod, aby tomu tak bylo. Mnohé z problémů současného světa lze nejlépe vyjádřit jazykem klasického politického myšlení. Všichni jsme si instinktivně vědomi problémů spojených s nespravedlností, nepoctivostí, nerovností a nemorálností. Jen jsme zapomněli, jak o nich mluvit. Sociální demokracie kdysi takové otázky formulovat uměla; pak ovšem i ona ztratila nit.

Sociálnědemokratická strana v Německu je obviňována svými kritiky z toho, že opustila své ideály a usiluje o sobecké a provinční cíle. Sociální demokraté napříč celou Evropou mají problémy s tím, jak formulovat svůj program. Ochrana a obrana místních a skupinových zájmů nestačí. Pokušení uvažovat tímto způsobem, tedy chápat německou (respektive holandskou či švédskou) sociální demokracii jako něco, co je vhodné pro Němce (respektive Holanďany či Švédy), tu bylo přítomné vždycky. Dnes, jak se zdá, zvítězilo.

Oběti hrůz balkánského konfliktu nezapomněly na mlčení, s nímž západoevropští sociální demokraté reagovali na události ve vzdáleném regionu, o němž raději nic nechtěli vědět. Sociální demokraté se musí znovu naučit uvažovat v horizontu přesahujícím jejich hranice. Radikální politika založená na úsilí o rovnost či sociální spravedlnost, která je zároveň hluchá k širším etickým problémům a humanitárním ideálům, trpí zásadní inkohेरencí.

George Orwell kdysi poznamenal, že „to, co průměrného člověka přitahuje k socialismu a nutí jej nasazovat pro něj i svou kůži, ona ‚mystika‘ socialismu, je myšlenka rovnosti“.⁶³

To platí i dnes. Právě rostoucí nerovnost uvnitř společností i mezi nimi vytváří tolik sociálně patologických jevů. Společnosti trpící nerovností, která dosahuje obrovských rozměrů, jsou navíc nestabilní. Dochází v nich k vnitřnímu štěpení a dříve či později i k vnitřním sporům, které většinou nekončí demokratickým řešením.

Když jsem se od svého dvanáctiletého spoludebatéra dozvěděl, že o těchto problémech opět diskutují školáci – i když zmínka o „socialismu“ znamená konec debaty – bylo to pro mne velmi uklidňující zjištění. Když jsem v roce 1971 začal přednášet na vysoké škole, byli studenti posedlí diskusemi o socialismu, revoluci, třídním boji a tak podobně. Většinou se vztahovaly k tomu, čemu se tehdy říkalo „třetí svět“. Blíže k domovu se tyto problémy zdály být vyřešené. Během následujících dvou desetiletí se debaty posunuly k subjektivnějším otázkám – feminismu, právům homosexuálů a politice identity. Politicky sofistikovanější studenti se začali zajímat o lidská práva a znovu oživený koncept „občanské společnosti“. Během krátkého období po roce 1989 byli mladí lidé na západních univerzitách přitahováni bojem za svobodu nejen ve východní Evropě a Číně, ale i v Latinské Americe a Jižní Africe. Hlavním tématem dne byla svoboda: svoboda od otroctví, násilí, útisku a barbarství.

A pak přišla devadesátá léta – první ze dvou ztracených desetiletí, během něhož přelud prosperity a neomezeného osobního vzestupu vytěsnil veškeré diskuse o politickém osvobození, sociální spravedlnosti nebo kolektivní akci. V anglicky mluvícím světě pak sobecký amoralismus Thatcherové a Reagana, který lze shrnout slovy francouzského státníka devatenáctého století Guizota „Enrichissez-vous!“, ustoupil prázdným frázím politiků generace poválečného babyboomu. Za Clintona a Blaira atlantický svět ve své samolibosti stagnoval.

Až do konce osmdesátých let bylo poměrně vzácné nara-

zit na nadané studenty, kteří by se jakkoliv zajímali o studium na vysoké obchodní škole.⁶⁴ Vysoké obchodní školy jako takové byly mimo Severní Ameriku vlastně prakticky neznámé. Dnes jsou tyto aspirace – i tato instituce – něčím zcela běžným. Nadšení předchozích generací pro radikální politiku bylo vystřídáno čirými mystifikacemi. V roce 1971 byl téměř každý student „marxistou“ (ať už toho či onoho ražení), nebo za něj aspoň chtěl být považován. V roce 2000 mělo jen velmi málo bakalářských studentů nějaké ponětí o tom, co to vůbec znamená, tím méně proč to kdysi bylo tak přitažlivé.

Bylo by tudíž příjemné zakončit myšlenkou, že jsme na prahu nové éry a že sobecká desetiletí máme za sebou. Byli však moji studenti v devadesátých letech a později skutečně sobeckí? Ze všech stran byli ujišťováni, že radikální změny jsou věcí minulosti. Neměli žádné příklady hodné následování, žádné diskuse, do nichž by se mohli zapojit, žádné cíle, o něž by mohli usilovat. Pokud všichni ve vašem okolí považují za cíl života úspěch ve světě byznysu, ztotožní se s ním automaticky i všichni mladí lidé, kromě těch nejvíce nezávislých. Jak víme od Tolstého: „Člověk si zvykne na všecko, zvláště když vidí, že celé okolí žije stejně jako on.“

Doufám, že napsáním této knihy jsem poskytl určité vodítko pro ty, kteří se snaží vyjádřit své námitky vůči našemu způsobu života – zejména pak pro mladé lidi. Jako občané svobodné společnosti máme povinnost kriticky nahlížet na svůj svět. Pokud ale máme za to, že víme, co je špatně, musíme na základě tohoto pochopení také jednat. Filozofové, jak zní známý postřeh, zatím svět jen různě vykládali. Jde však o to jej změnit.

POZNÁMKY

¹ Alexis de Tocqueville, *Demokracie v Americe II.*, český překlad Vladimír Jochman (Praha: Lidové noviny, 1992.)

² Francouzským termínem „pensée unique“ (tedy „jediné myšlení“) označují jeho francouzští kritici ekonomický neoliberalismus coby dominantní ideologii nepřipouštějící žádné alternativy.

³ Tento argument nejlépe formulovali Richard Wilkinson a Kate Pickett ve své knize *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better* (Úroveň nálady: Proč se rovnostářštějším společnostem téměř vždy daří lépe), Londýn: Allen Len, 2009. Těmto autorům vděčím za většinu argumentů v této kapitole.

⁴ *Anna Karenina*, český překlad Taťjana Hašková (Praha: Československý spisovatel, 2009), str. 755.

⁵ *Lifestyles of the Rich and Famous* (Životní styly bohatých a slavných) – americký televizní seriál z let 1984–1995.

⁶ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Mineola, NY: Dover Publications Classics, 2006, original publication 1759), str. 59. (České vydání: *Téorie mravních citů*, Hana a Vladimír Rogalewiczovi (překl.), (Praha: Liberální institut, 2005), str. 62.

⁷ *Ibid.*, str. 58. (Český překlad, *ibid.*, str. 61.)

⁸ „Know Nothing Movement“ je antiimigrantské a antikatolické americké politické hnutí aktivní ve čtyřicátých až padesátých letech devatenáctého století. Název „Know Nothing“ pochází z polotajného charakteru hnutí. Jeho členové měli údajně odpovídat na jakékoliv dotazy nezasevěných slovy „I know nothing“, tedy „nic [o tom] nevím“.

⁹ „Medicare“ je federální program veřejného zdravotního pojištění pro důchodce uzákoněný L. B. Johnsonovou administrativou v roce 1965.

¹⁰ „Medicaid“ je federální program veřejného zdravotního pojištění pro určité kategorie sociálně znevýhodněných občanů (např. invalidy a některé blíže specifikované skupiny osob pod hranicí chudo-

by) uzákoněný L. B. Johnsonovou administrativou v roce 1965.

¹¹ „Head Start Program“ – v roce 1965 uzákoněný program americké federální vlády, který poskytuje podporu v oblasti vzdělávání, zdravotní péče a výživy pro děti z rodin s nízkými příjmy.

¹² Avner Offer, *The Challenge of Affluence: Self-Control and Well-Being in the United States and Britain since 1950* (Oxford: Oxford University Press, 2007), str. 7.

¹³ T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class* (Londýn: Pluto Press), str. 48.

¹⁴ Anthony Crosland, *The Future of Socialism* (Londýn: Jonathan Cape, 1956), str. 105, 65.

¹⁵ „Trente glorieuses“ znamená doslova „skvělé třicetiletí“.

¹⁶ „Arts Council“ – Rada pro umění.

¹⁷ „Public Broadcasting“ – Veřejné vysílání.

¹⁸ „National Endowment for Humanities“ – Národní nadace pro humanitní studia.

¹⁹ Robert Leighninger, *Long-Range Public Investment: The Forgotten Legacy of the New Deal* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2007), str. 117, 169.

²⁰ „G. I. Bill“ – zákon z roku 1944 poskytující vládní stipendia veteránům druhé světové války.

²¹ Neil Gilbert, *The Transformation of the Welfare State: The Silent Surrender of Public Responsibility* (New York: Oxford University Press, 2004), str. 135.

²² Marquis de Condorcet, *Reflexions sur le commerce des bles* (1776) in *Oeuvres de Condorcet* (Paris: Firmin Didot, 1847–2849), str. 231. Citováno v Emma Rotschild, *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment* (Cambridge: Harvard University Press, 2002), str. 78.

²³ Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics and Other Essays* (New York: Basic Books, 1962), str. 56.

²⁴ „Social Security system“ – americký systém sociálního zabezpečení.

- ²⁵ „National Health Service“ – Národní zdravotní služba
- ²⁶ Citováno v Sheri Berman, *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century* (New York: Cambridge University Press, 2006), str. 207.
- ²⁷ Ralf Dahrendorf, „The End of the Social Democratic Consensus“ in *Life Chances* (Chicago: University of Chicago Press, 1979), str. 108–109.
- ²⁸ Malachi Hacohen, Karl Popper, *The Formative Years, 1902–1945: Politics and Philosophy in Inter-war Vienna* (New York: Cambridge University Press, 2000), str. 379.
- ²⁹ Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press, 1944), str. 196; český překlad Veronika Machová (Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2008), str. 155.
- ³⁰ Anthony Crossland, op. cit., str. 500.
- ³¹ Michael Oakeshott, op. cit., str. 26.
- ³² Citováno v Robert Skidelsky *John Maynard Keynes: Vol. 2: The Economist as Savior, 1920–1937* (New York: Penguin, 1995), str. 570.
- ³³ „Independent Safeguarding Authority“ – Nezávislý ochranný úřad.
- ³⁴ Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York: Basic Books, 1976), str. 275.
- ³⁵ Massimo Florio, *The Great Divestiture: Evaluating the Welfare Impact of the British Privatizations 1979–1997* (Cambridge: The MIT Press, 2006), p. 342.
- ³⁶ „National Health Service Hospital Groups“ – Skupina nemocnic národní zdravotní služby.
- ³⁷ V roce 1994, tedy v posledním roce své činnosti, stály Britské dráhy (British Rail) daňové poplatníky 950 milionů liber (1,5 miliardy dolarů). Do roku 2008 už její nástupnická polosoukromá společnost Network Rail stála daňové poplatníky 5 miliard liber (7,8 miliardy dolarů).
- ³⁸ „Pension book“, tedy „penzijní knížka“, byl sešitek s kupony, na jejichž základě byla ve Velké Británii dříve vyplácena penze.

- ³⁹ Albert O. Hirschman, *Shifting Involvement: Private Interest and Public Action* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1982), str. 126.
- ⁴⁰ Bernard Williams, *Philosophy as a Humanistic Discipline* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006), str. 144.
- ⁴¹ Beatrice Webb, *My Apprenticeship* (Londýn: Longmans, Green and Co., 1926, str. 137.
- ⁴² José Harris, *William Beveridge: A Biography* (Oxford: The Clarendon Press, 1977), str. 119.
- ⁴³ Ralf Dahrendorf, op. cit., str. 124.
- ⁴⁴ John Maynard Keynes, *Two Memories – Dr. Melchior, a Defeated Enemy and My Early Beliefs* (New York: A. M. Kelly, 1949), str. 156.
- ⁴⁵ Fred Hirsch, *The Social Limits to Growth* (Cambridge: Harvard University Press, 1976), str. 66, poznámka 19.
- ⁴⁶ „Zdiskreditovali“, tedy doslova zbavili důvěry.
- ⁴⁷ José Harris, op. cit., str. 73.
- ⁴⁸ Adam Smith, op. cit., str. 20. (Český překlad, op. cit., str. 21).
- ⁴⁹ John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace, in The End of Laissez-Faire and the Economic Consequences of the Peace* (Amherst, NY: Prometheus Books, 2004), str. 62.
- ⁵⁰ Pankaj Mishra, „Myth of the New India“, *New York Times*, 6. 7. 2006.
- ⁵¹ James C. Scott, *Seeing like a State* (New Haven, CT: Yale University Press, 1998), str. 7.
- ⁵² Friedrich Hayek, op. cit., str. 87 (český překlad, op. cit., str. 49).
- ⁵³ Michael Oakeshott, op. cit., str. 405.
- ⁵⁴ Keynes, *The Ends of Laissez-Faire*, str. 37.
- ⁵⁵ Citováno v *Malachi Hacohen*, op. cit., str. 502.
- ⁵⁶ Citováno v Emma Rotschild, op. cit., str. 239. (Český překlad: *Bohatství národů*, Vladimír Irgl, Alena Jindrová, Josef Petylka a Sergej Tryml, Liberální Institut, Praha 2001.) str. 612.
- ⁵⁷ „Faith based initiatives“, tedy „náboženské iniciativy“ je termín označující nábožensky založené dobročinné organizace. Během administrativy George W. Bushe začala federální vláda činnost někte-

rých takovýchto organizací podporovat, což vedlo ke kritice za údajné podkopávání v USA tradičně striktního oddělení státu a církve.

⁵⁸ Marcel Proust, *Hledání ztraceného času*, sv. 2, str. 201 (Praha: Odeon, 1979).

⁵⁹ Karl R. Popper, *Otevřená společnost a její nepřátelé*, přeložil Miloš Calda (Praha: Oikoymenh, 1994), str. 105.

⁶⁰ Bernard Williams, op. cit., str. 134.

⁶¹ George Orwell, *Homage to Catalonia* (New York: Mariner Books, 1980, první vydání 1938), str. 104. České vydání: *Hold Katalánsku*, přeložil Gabriel Gössel (Praha: Odeon, 1991), str. 9.

⁶² Český překlad: Jana Ogrocká, Jiří Ogrocký, *Úvahy o revoluci ve Francii* (Praha: CDKK, 1997), str. 105.

⁶³ George Orwell, op. cit., str. 91–92.

⁶⁴ „Business school“ – Vysoká obchodní škola, škola poskytující prakticky orientované postgraduální vzdělání v oblastech ekonomiky a řízení obvykle zakončené získáním titulu MBA.

OBSAH

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ (Jiří Pehe)	9
PODĚKOVÁNÍ	15
ÚVOD Průvodce zbloudilých	18
KAPITOLA PRVNÍ Dnešní způsob života	25
KAPITOLA DRUHÁ Svět, který jsme ztratili	48
KAPITOLA TŘETÍ Nesnesitelná lehkost politiky	76
KAPITOLA ČTVRTÁ Sbohem tomu všemu?	116
KAPITOLA PÁTÁ Co dělat?	128
KAPITOLA ŠESTÁ Podoba budoucnosti	151
ZÁVĚR Co ze sociální demokracie je stále živoucí a co je již minulostí?	178
POZNÁMKY	186